

ONDER DE STREEP 2026

Bedrijfseconomische analyse van
natuurinclusieve melkveehouderij
en de belangrijke bedrijfskeuzes

SEPTEMBER 2026 | RAPPORTAGE

COLOFON

Dit document is het rapport van het project *‘Onder de Streep 2026 – Bedrijfseconomische analyse van natuurinclusieve melkveehouderij en de belangrijke bedrijfskeuzes.’* Het onderzoek is uitgevoerd door een consortium van Wij.land, De Natuurverdubbelers, BoerenNatuur Fryslân, Brabants Bodem, Vruchtbare Kringloop Oost, Dirksen Management Advies, Countus, VoorBio en Gerdien Kleijer. Dit project wordt gefinancierd door ReGeNL, Provincie Noord-Brabant, Provincie Zuid-Holland, Provincie Utrecht en Platform Natuurinclusieve Landbouw Gelderland.

Vragen of opmerkingen naar aanleiding van deze publicatie? Neem dan contact op met Merlissa Diele (merlissa@natuurverdubbelers.nl).

Datum

September 2026

Auteurs

Merlissa Diele, Myrthe Belder, Jort Jorritsma, Teun van der Aa en Daan Groot

Vormgeving

Kelly Hartholt

Met medewerking van

Rick Hoksbergen en Igor Hoogakker (Countus); Hans Dirksen en Kim Hahn (Dirksen Management Advies); Onno van Eijk en Anneloes Fleerkate (Vruchtbare Kringloop Oost); Gerdien Kleijer; Hanna Pluimes; Jos van Lent (Provincie Noord-Brabant); Jan Maarten Dros, Mijke van der Laan, Rozemarijn Karsemeijer en Siem Vlaanderen (Wij.land); Carleen Weebers en Jos Geenen (Provincie Utrecht).

Contact – De Natuurverdubbelers

Merlissa Diele – Projectmanager Landelijk gebied
merlissa@natuurverdubbelers.nl

wij•land

Contact – Wij.land

Jan Maarten Dros – Projectleider Innovatie en Inspiratie
j.dros@wij.land

MANAGEMENTSAMENVATTING

Hoe ziet een toekomstbestendig én economisch volhoudbaar verdienmodel voor natuurinclusieve melkveehouderij in Nederland eruit? Sinds 2019 doen we samen met ruim 80 deelnemende melkveehouders onderzoek naar deze vraag en delen we jaarlijks de resultaten in de rapportenreeks 'Onder de Streep'. In dit rapport, Onder de Streep 2026, laten we de resultaten zien van de analyse van boekjaar 2024. Eerdere edities lieten zien dat natuurinclusieve en biologische melkveebedrijven onder passende omstandigheden goede economische resultaten kunnen behalen, maar dat er niet één bedrijfsmodel is dat overal werkt. Deze editie bouwt daarop voort en onderzoekt welke bedrijfskeuzes bijdragen aan een goed verdienvermogen en onder welke omstandigheden deze keuzes kansrijk zijn. Daarnaast kijken we naar de natuurinclusieve prestaties en economische resultaten van de deelnemende bedrijven in 2024.

HET VERDIENMODEL VAN NATUURINCLUSIEVE MELKVEEHOUDERIJ

Binnen Onder de Streep onderscheiden we extensieve bedrijven (tot 10.195 kg melk/ha), licht extensieve bedrijven (10.196–15.930 kg/ha) en een gemiddelde groep (vanaf 15.930 kg/ha). Ook in 2024 zien we dat extensieve melkveehouderij samen kan gaan met een goed verdienvermogen. Het inkomen per onbetaalde arbeidsjaareenheid van de extensieve bedrijven ontwikkelt zich sinds 2021 relatief stabiel en neemt licht toe. In 2024 stijgt het inkomen van de extensieve, terwijl de gemiddelde melkprijs voor deze groep juist iets daalt. Bij de licht extensieve en gemiddelde bedrijven beweegt het inkomen sterker mee met de melkprijs.

Extensieve groep 24 BEDRIJVEN

met een meetmelkproductie tot 10.159 kilogram meetmelk per hectare

Licht extensieve groep 26 BEDRIJVEN

met een meetmelkproductie van 10.160 – 15.930 kilogram meetmelk per hectare

Gemiddelde groep 22 BEDRIJVEN

met een meetmelkproductie boven de 15.930 kilogram meetmelk per hectare

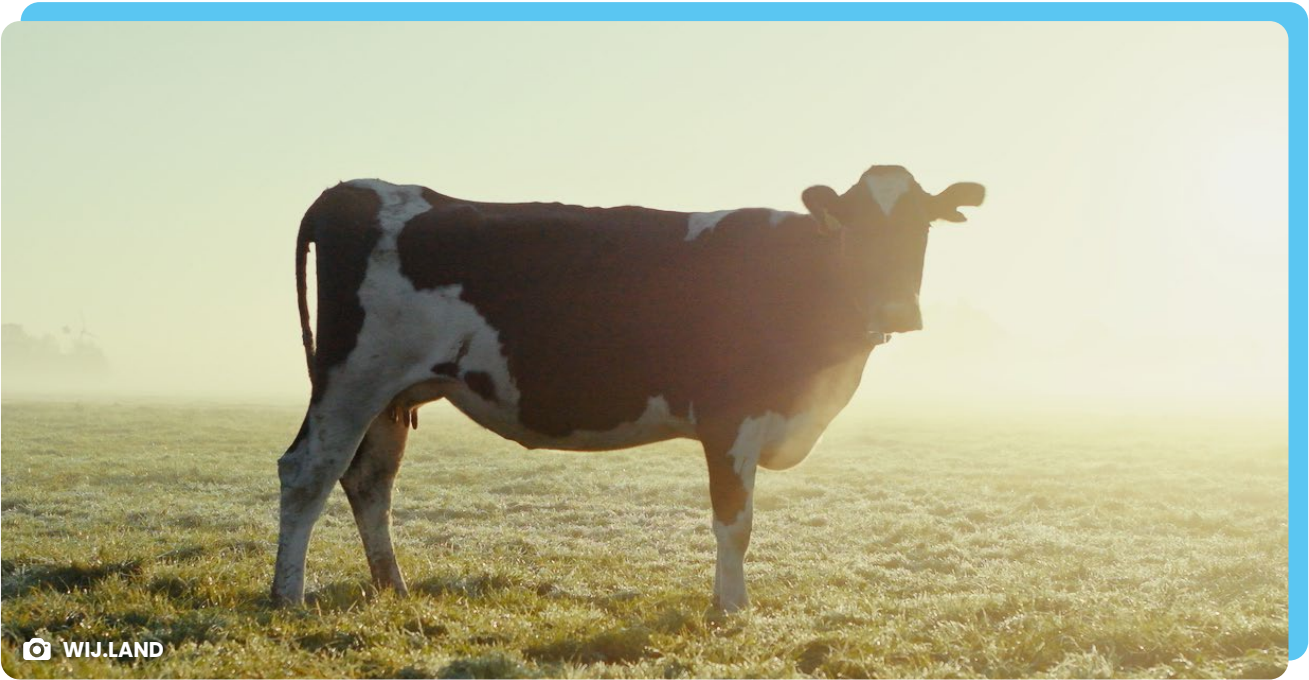
De opbouw van de opbrengsten verschilt tussen de groepen. De gemiddelde bedrijven halen hun opbrengsten voornamelijk uit melk. Extensieve bedrijven combineren melkopbrengsten vaker met inkomsten uit natuurbeheer, de eco-regeling en andere activiteiten. Zij zijn daardoor minder afhankelijk van de melkprijs, maar juist meer van de beschikbaarheid van vergoedingen voor maatschappelijke prestaties. Ook aan de kostenkant zijn duidelijke verschillen zichtbaar.

Vrijwel alle gemiddelde bedrijven voeren mest af, tegenover ongeveer een derde van de extensieve bedrijven. De gemiddelde mestafzetkosten van de gemiddelde groep stegen van ongeveer €16.000 in 2023 naar €22.000 in 2024. Bij de extensieve bedrijven bedroegen deze kosten gemiddeld €2.200. Extensieve bedrijven hebben daarnaast lagere kosten voor onder andere voerwinning en profiteren relatief vaak van natuurgrond met lagere pachtlasten.

Uit het onderzoek blijkt dat daarnaast extensievere melkveebedrijven op veel onderdelen betere prestaties leveren voor natuur en milieu. Extensieve bedrijven scoren op vrijwel alle onderzochte KPI's beter, met name op kunstmestgebruik, ammoniakuitstoot, weidegang en kruidenrijk grasland.

2021	2023
45 BOEKHOUDINGEN	81 BOEKHOUDINGEN
2022	2024
88 BOEKHOUDINGEN	72 BOEKHOUDINGEN

VERSCHILLENDE MANIEREN NAAR EEN VERDIENMODEL

Er is niet één verdienmodel voor natuurinclusieve melkveehouderij. Bedrijven met een goed resultaat combineren verschillende strategieën om de lagere melkproductie per hectare op te vangen. In de deelnemende groep onderscheiden we vier belangrijke bedrijfskeuzes: biologisch produceren, werken met een lage input, sturen op een lage kostprijs en het ontwikkelen van een substantiële neventak. Veel bedrijven maken daarbij een combinatie van verschillende bedrijfskeuzes.

LAGE KOSTPRIJS

Bedrijven met een lage kostprijs sturen op efficiëntie – 30 van de extensieve bedrijven hebben minder dan €21 toegerekende kosten per 100 kg meetmelk (het gemiddelde van de gehele groep deelnemers). De niet-biologische bedrijven binnen deze groep produceren gemiddeld 9.004 kg meetmelk per koe en zijn met gemiddeld 12.655 kg meetmelk per hectare vooral licht extensief. Hun lagere kostprijs komt niet uit één kostenpost: zij hebben lagere kosten voor onder meer voer, vee, gewassen en mestafzet.

MEER INFO >

Beheer van
natuurgrond

SUBSTANTIËLE NEVENTAK

Een substantiële neventak levert aanvullende inkomsten naast de melkveetak. De helft van de extensieve bedrijven heeft een neventak met meer dan €20.000 opbrengst, tegenover 24% van de licht extensieve en 10% van de gemiddelde bedrijven. Extensieve bedrijven met zo'n neventak hebben gemiddeld een hoger inkomen per onbetaalde arbeidsjaareenheid, maar ook zonder neventak kunnen extensieve bedrijven een goed inkomen behalen.

MEER INFO >

Vergoeding voor
mestafname

BIOLOGISCH PRODUCEREN

Biologisch produceren combineert een extensievere bedrijfsvoering met een hogere melkprijs. De 23 biologische en biologisch-dynamische bedrijven ontvangen gemiddeld €56,69 per 100 kg melk, tegenover €49,81 voor de niet-biologische bedrijven. Biologisch gaat vaak samen met een lage input en natuurbeheer: 16 van de 23 biologische bedrijven gebruiken relatief weinig krachtvoer en 20 bedrijven ontvangen inkomsten uit het ANLb.

MEER INFO >

Deelname aan het ANLb

Robuuste veerassen

LAGE INPUT

Lage input betekent vooral minder gebruik van krachtvoer en kunstmest. Bij de niet-biologische lage-inputbedrijven zien we dat een relatief lage krachtvoergift kan worden gecombineerd met een behoorlijke melkproductie per koe. Sommige bedrijven gebruiken regionale bijproducten om minder krachtvoer aan te kopen en de melkproductie op peil te houden.

MEER INFO >

Verzilveren van
maatschappelijke
waarde

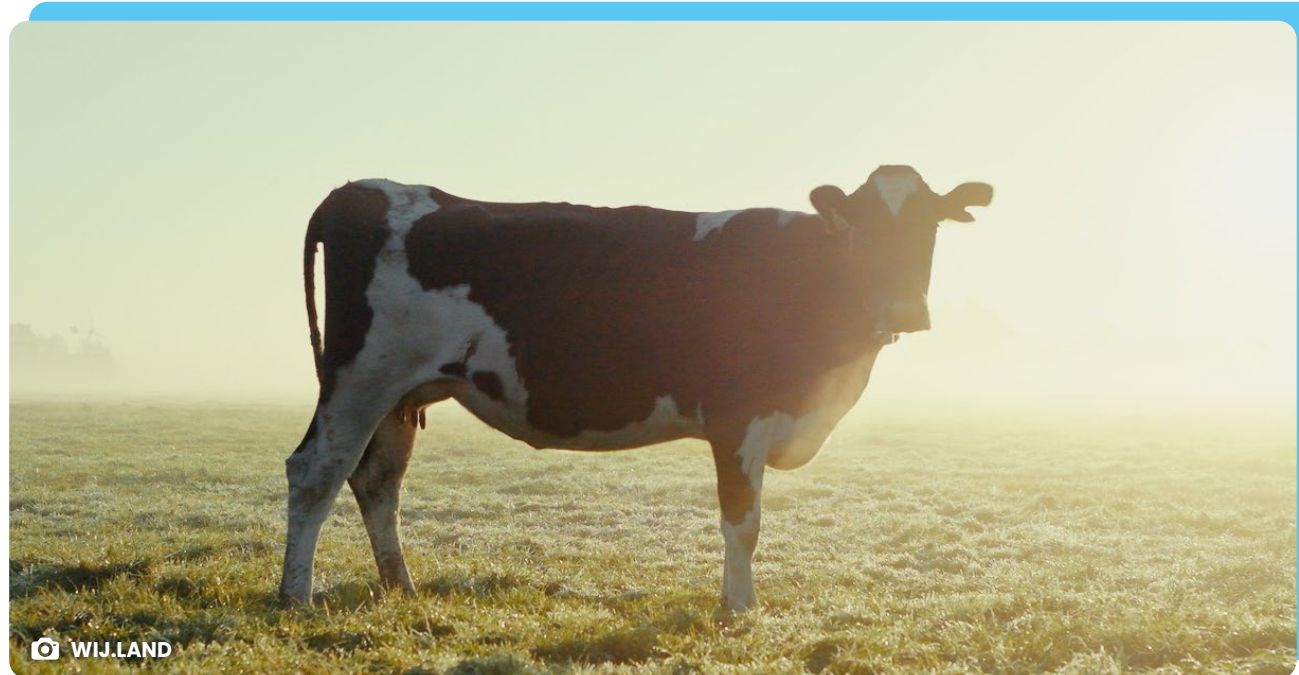
VEELVOORKOMENDE COMBINATIES

Binnen deze bedrijfskeuzes zien we verschillende combinaties terug bij bedrijven met een goed resultaat. Het zijn geen vaste bedrijfsmodellen. Bedrijven combineren keuzes op verschillende manieren, afhankelijk van hun uitgangspositie en omgeving.:

- Biologische bedrijven die een lage input combineren met een groot areaal en natuurbeheer;
- Biologische bedrijven die aanvullende opbrengsten realiseren;
- Niet-biologische bedrijven die met een lage input een relatief hoge melkproductie behouden;
- Licht extensieve bedrijven die een relatief hoge melkproductie combineren met lage kosten;
- Zeer extensieve bedrijven met een substantiële neventak; bedrijven die een groot deel hun melk zelf verwerken en afzetten.
- bedrijven die een groot deel van hun melk zelf verwerken en afzetten.

DE OMGEVING BEPAALT MEDE WELKE KEUZES MOGELIJK ZIJN

Niet iedere bedrijfskeuze is overal mogelijk. Voor biologische bedrijven is voldoende afzet voor biologische melk nodig om de hogere melkprijs te kunnen realiseren. Een lage input strategie past alleen als er voldoende kwalitatief voer van de percelen in beheer kan worden gewonnen. De mogelijkheden voor het afsluiten van ANLb-pakketten of het meedoen met provinciale duurzaamheidsmonitoren verschilt sterk per regio. Ook voor neventakken speelt de locatie een rol: nabij een stad zijn bijvoorbeeld andere mogelijkheden voor huisverkoop, recreatie of verhuur dan in andere gebieden.

VOOR BELEID BETEKENT DIT DAT ER RUIMTE NODIG IS VOOR VERSCHILLENDE ROUTES EN DAT BEDRIJVEN GESTIMULEERD WORDEN OM VANUIT ONDERNEMERSCHAP ZELF DE JUISTE STRATEGIE VOOR HUN BEDRIJF TE KIEZEN.

Voor beleid betekent dit dat er ruimte nodig is voor verschillende routes en dat bedrijven gestimuleerd worden om vanuit ondernemerschap zelf de juiste strategie voor hun bedrijf te kiezen. Overheden en ketenpartijen kunnen dit faciliteren door de verschillende keuzes economisch, juridisch of beleidsmatig mogelijk te maken. Beschikbaarheid van betaalbare grond, toegang tot ANLb, een markt voor biologische en andere onderscheidende producten, ruimte voor nevenactiviteiten en langjarige vergoedingen voor maatschappelijke prestaties bepalen mede of keuzes voor een bedrijf haalbaar zijn.

NIVEAUS VAN NATUURINCLUSIVITEIT EN PRESTATIE VAN EXTENSIEVE BEDRIJVEN

In deze editie vergelijken we de prestaties van de deelnemers met de streefwaarden voor niveaus van natuurinclusiviteit uit de publicatie **Concretisering natuurinclusieve landbouw**. Veel extensieve en licht extensieve bedrijven halen het merendeel van de afzonderlijke streefwaarden van niveau 1, 2 en soms 3. Bijna alle extensieve bedrijven halen bijvoorbeeld de grens voor ammoniakuitstoot van 40 kg NH₃/ha uit niveau 3. Ook halen 17 van de 24 extensieve bedrijven de waarde voor niveau 3 voor het stikstofbodemoverschot. Tegelijk zijn sommige streefwaarden van de KPI's lastiger te behalen: voor 'eiwit van eigen land' wordt de grens van 85% voor niveau 3 maar door 7 extensieve bedrijven gehaald. Binnen de systematiek, moeten de streefwaarden van alle KPI's van een niveau worden gehaald om te kwalificeren voor dit niveau. Dit blijkt in de praktijk lastig: slechts vier van de deelnemende bedrijven halen niveau 2, en maar één bedrijf haalt niveau 3. In het rapport gaan we nader in op de prestatie per KPI en de hoe de inrichting van duurzaamheidsmonitoren natuurinclusiviteit kan stimuleren of juist afremmen.

INHOUDSOPGAVE

Hoofdstuk 1, 2 en 3 vatten de belangrijkste inzichten uit dit project samen. In hoofdstuk 4 tot en met 7 worden deze inzichten verder uitgediept en ondersteund met grafieken en tabellen.

MANAGEMENTSAMENVATTING | 4

1

INLEIDING

1.1

Aanleiding

1.2

Onder de Streep

1.3

Projectopzet

1.4

Leeswijzer

13

2

NATUURINCLUSIVITEIT IN DE PRAKTIJK

2.1

Natuurinclusiviteit in onderzoek, beleid en praktijk

2.2

Het verdienvermogen van natuurinclusiviteit over de tijd

18

3

NATUURINCLUSIEVE BEDRIJFSKEUZES

3.1

Bedrijfskeuzes als onderdeel van de strategie

3.2

Vier natuurinclusieve bedrijfskeuzes

3.3

Overkoepelend beeld

3.4

Aanknopingspunten voor beleid

28

CASE STUDIES	ERVE AUSKAMP	44
	SJAAK	46

4. AANPAK EN METHODE 48

- 4.1 Projectopzet en projectplan
- 4.2 Dataverzameling en studiegroepen
- 4.3 Stratificatie data
- 4.4 Landelijk onderzoek

5. DEELNEMENDE BEDRIJVEN 54

- 5.1 Regio en grondsoort
- 5.2 Intensiteit
- 5.3 Certificering
- 5.4 Grondpositie
- 5.5 Veestapel

6. NATUURINCLUSIEVE PRESTATIE 60

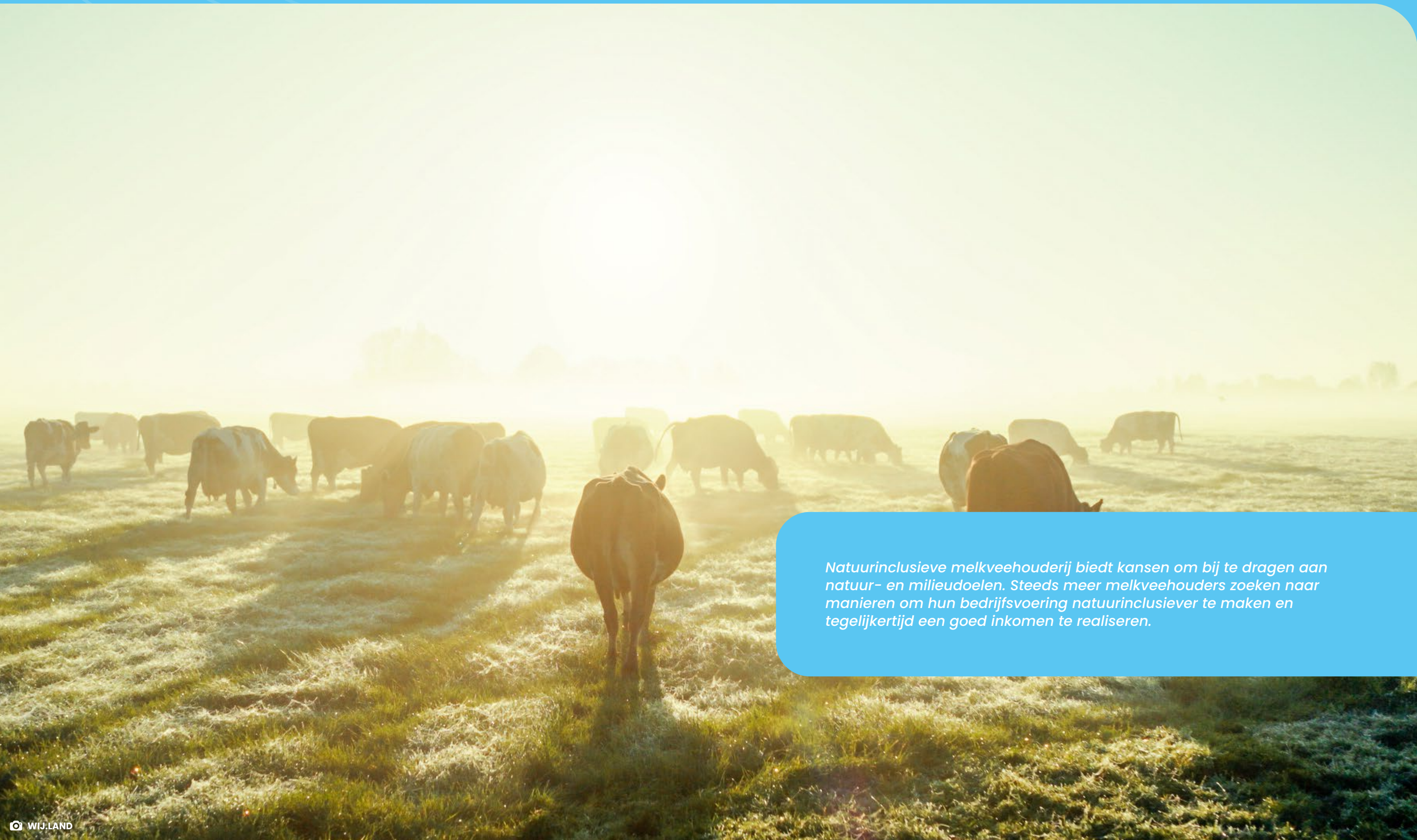
- 6.1 Prestatie op natuurinclusieve KPI's
- 6.2 Score op natuurinclusieve niveaus

7. ECONOMISCHE PRESTATIE 72

- 7.1 Inkomen
- 7.2 Opbrengsten
- 7.3 Toegerekende kosten
- 7.4 Niet toegerekende kosten
- 7.5 Neventakken

BIJLAGEN | 88

1. INLEIDING

Natuurinclusieve melkveehouderij biedt kansen om bij te dragen aan natuur- en milieudoelen. Steeds meer melkveehouders zoeken naar manieren om hun bedrijfsvoering natuurinclusiever te maken en tegelijkertijd een goed inkomen te realiseren.

1.1 AANLEIDING

De melkveehouderij vormt een belangrijk onderdeel van de Nederlandse landbouw en is sterk verweven met het Nederlandse landschap. Melkveehouders beheren een groot deel van het grasland en hebben daarmee invloed op de kwaliteit van bodem, water, (cultuur)landschap en biodiversiteit. De keuzes die zij in hun bedrijfsvoering maken, werken dan ook door in de ecologische kwaliteit van het landelijk gebied.

Tegelijkertijd staat de melkveehouderij voor grote opgaven. De sector moet de uitstoot van ammoniak en broeikasgassen terugdringen, de waterkwaliteit verbeteren en bijdragen aan het herstel van biodiversiteit. Vooral intensievere bedrijfsvoeringen zijn doorgaans sterk afhankelijk van externe inputs, zoals krachtvoer en kunstmest. Het gebruik en de productie daarvan dragen bij aan de milieudruk en maken bedrijven bovendien gevoelig voor schommelingen in prijzen en beschikbaarheid.

De overstap naar een natuurinclusieve bedrijfsvoering is echter niet vanzelfsprekend. Natuurinclusiever werken gaat vaak samen met extensivering en een lagere melkproductie per hectare. Daar kunnen lagere kosten voor onder meer krachtvoer, kunstmest en mestafzet tegenover staan, maar deze besparingen wegen niet op ieder bedrijf op tegen de lagere productie. Bovendien worden de maatschappelijke prestaties van boeren nog maar beperkt beloond. Vergoedingen voor natuurbeheer en andere ecosysteemdiensten zijn vaak versnipperd, tijdelijk of alleen in bepaalde gebieden beschikbaar. Hierdoor ontbreekt voor veel melkveehouders een betrouwbaar economisch perspectief voor de lange termijn.

Daarmee staat de melkveehouderij voor een dubbele opgave: bedrijven moeten hun impact op natuur en milieu verkleinen, terwijl zij voldoende inkomen moeten blijven verdienen om het bedrijf economisch duurzaam te kunnen voortzetten of overdragen aan een nieuwe generatie. Zonder een volhoudbaar verdienmodel blijft natuurinclusieve melkveehouderij sterk afhankelijk van intrinsieke motivatie, tijdelijke vergoedingen en de financiële ruimte van individuele ondernemers. Daarom is inzicht nodig in de bedrijfskeuzes die bijdragen aan een goed verdienmodel en in de omstandigheden waaronder deze keuzes economisch haalbaar zijn. Dat inzicht helpt melkveehouders bij het maken van toekomstbestendige keuzes en biedt overheden en andere betrokken partijen aanknopingspunten om de juiste randvoorwaarden te creëren.

1.2 ONDER DE STREEP

Dit rapport bouwt voort op eerdere edities van Onder de Streep. Sinds 2021 onderzoeken De Natuurverduubelaars, Wij.land en verschillende partners het verdienvermogen van natuurinclusieve melkveehouderij. In de eerste editie is een gestandaardiseerde methode ontwikkeld om de economische prestaties van natuurinclusieve melkveebedrijven inzichtelijk te maken. In de jaren daarna is deze methode verder ontwikkeld en groeide de onderzoeksgroep tot 88 bedrijven, verspreid over Nederland. Hierdoor konden ontwikkelingen door de tijd en verschillen tussen bedrijven en regio's worden verkend.

In 2021, 2023 en 2025 zijn er edities van Onder de Streep gepubliceerd. Elke editie richt zich op andere onderzoeksvragen en doelen:

2021

Het ontwikkelen van een methodiek waarmee bedrijven economisch geanalyseerd kunnen worden.

[DOWNLOAD RAPPORT >](#)

2023

Het in beeld brengen van de kosten en baten van melkveehouderijbedrijven in verschillende stadia van transitie naar een natuurinclusieve bedrijfsvoering. Focus op de succesfactoren en uitdagingen van een goed verdienmodel van natuurinclusieve en biologische melkveehouderij.

[DOWNLOAD RAPPORT >](#)

2025

In het meest recente onderzoek was er ook aandacht voor de effecten van ontwikkelingen buiten het bedrijf door meerdere boekjaren te vergelijken en het verloop van de transitie naar een natuurinclusieve bedrijfsvoering. In de duiding lag met name de focus op randvoorwaarden in de fysieke omgeving en het economisch systeem voor een goed verdienvermogen voor natuurinclusieve melkveehouderij.

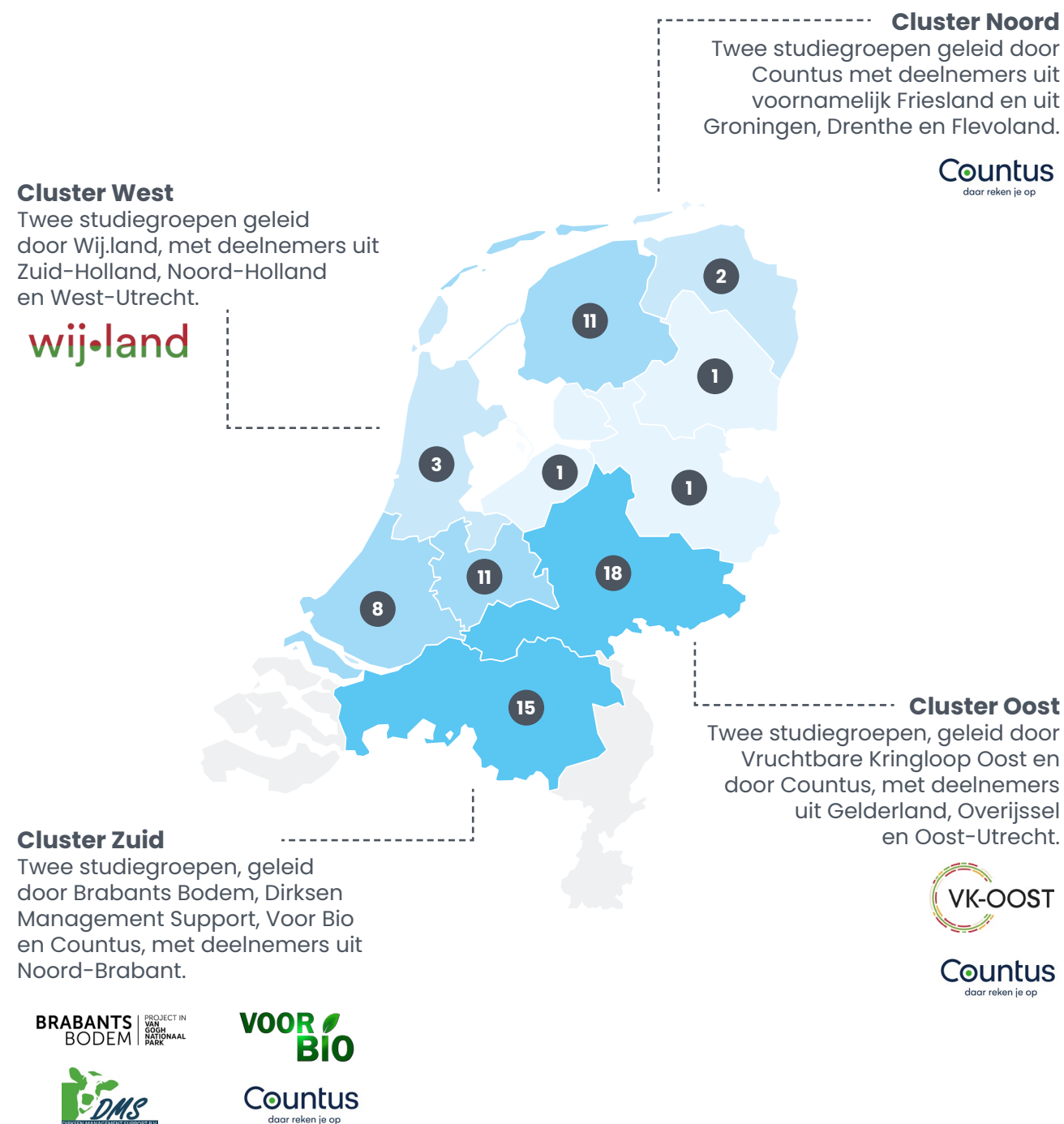

[DOWNLOAD RAPPORT >](#)

De eerdere edities laten zien dat natuurinclusieve en biologische melkveebedrijven onder passende omstandigheden goede economische resultaten kunnen behalen. Er bestaat echter geen bedrijfsmodel dat overal op dezelfde manier werkt. Het verdienvermogen hangt samen met de uitgangspositie, de omgeving en de keuzes van de ondernemer.

1.3 PROJECTOPZET

De 72 bedrijven uit het onderzoek zijn afkomstig uit acht verschillende studiegroepen in vier regio's. Een overzicht van de deelnemende bedrijven in de verschillende regio's wordt hieronder weergegeven in **Figuur 1.3.1**.

WIJ.LAND

FIGUUR 1.3.1- VERDELING VAN DEELNEMERS EN STUDIEGROEPEN OVER NEDERLAND ▲

2. NATUURINCLUSIVITEIT IN DE PRAKTIJK

In dit hoofdstuk gaan we in op de concretisering van natuurinclusieve landbouw en het verdienvermogen van natuurinclusieve melkveehouderij. Eerst bespreken we hoe natuurinclusiviteit aan de hand van KPI's meetbaar is gemaakt en hoe bestaand onderzoek en provinciale duurzaamheidsmonitoren hier mee om gaan. Daarnaast kijken we hoe de deelnemende bedrijven presteren op verschillende ambitieniveaus. Aansluitend gaan we in op de ontwikkeling van het verdienvermogen in 2024 ten opzichte van 2023, waarbij wordt gekeken naar opbrengsten, kosten, neventakken en inkomen van verschillende groepen melkveebedrijven. Tot slot bespreken we de belangrijkste kansen en uitdagingen voor een toekomstbestendig verdienmodel van natuurinclusieve melkveehouderij.

2.1 NATUURINCLUSIVITEIT IN ONDERZOEK, BELEID EN PRAKTIJK

Er zijn verschillende wetenschappelijke publicaties die beschrijven wat natuurinclusieve landbouw precies behelst. Een veelgebruikte definitie luidt: natuurinclusieve landbouw (NIL) is een vorm van duurzame landbouw die optimaal gebruik maakt van de natuurlijke omgeving en deze integreert in de agrarische bedrijfsvoering.

Concreter kan de mate natuurinclusiviteit in de landbouw beschreven worden aan de hand van drie dimensies:

Beter benutten van natuurlijke processen

Het in stand houden, versterken en gebruikmaken van biodiversiteit en ecosysteemdiensten op het bedrijf. Denk aan bodemvruchtbaarheid, natuurlijke plaagbestrijding, waterberging.

Minder impact op de natuur

Door kringlopen beter te sluiten en minder externe inputs te gebruiken vermindert de impact op de natuur.

Zorg voor de natuur

Door agrarisch natuurbeheer en de aanleg en het onderhoud van landschapselementen op het bedrijf wordt zorggedragen voor het landschap, specifieke habitats en soorten.

Deze dimensies zijn te operationaliseren via een aantal kritische prestatie indicatoren (KPI's), zoals de hoeveelheid gebruikte kunstmest of het areaal aan ANLb.

> Concretisering Natuurinclusieve landbouw

De gebruikte KPI's komen overeen met de KPI's die Wageningen Social & Economic Research (WSER) heeft opgesteld in het rapport [Concretisering natuurinclusieve landbouw](#). In dit rapport worden er niveaus van natuurinclusieve landbouw voorgesteld. Om de bedrijven te beoordelen op natuurinclusieve prestatie, onderzoeken we hoe de deelnemende bedrijven presteren op deze niveaus.

OPEN RAPPORT >

MELKVEEHOUDERIJ		GRENSWAARDEN NIL-NIVEAUS				BIN-DATA	
INDICATOR / KPI	EENHEID	NIL 1A	NIL 1B	NIL 2	NIL 3	GEM	25% BEST*
Aandeel agrarisch natuurbeheer (incl. extensief kruidenrijk grasland)	% van totaal bedrijfs-areaal	-	≥10	≥20	≥40	-	-
Aandeel GBDA (incl. FAB-randen)	% van totaal bedrijfs-areaal	-	≥2.5	≥5	≥10	2 - 3%**	-
Gebruik N-kunstmest	kg N/ha	≤50	-	≤50	0	138	108
Ammoniak-uitstoot (kg NH ₃ /ha)	kg NH ₃ /ha	≤50	-	≤50	≤40	58	46
N-bodem-overschot	kg N/ha	≤120 klei ≤100 zand ≤270 veen	-	≤120 klei ≤100 zand ≤270 veen	≤90 klei ≤70 zand ≤250 veen	≤161 klei ≤136 zand ≤300 veen	108 (gem)
Eiwit van eigen land	% van totaal aangevoerd eiwit	≥65	-	≥65	≥85	58	67
Weidegang	uur/koe/jaar	≥1.500	-	≥1.500	≥2.500	1.199	1.712
Aandeel langjarig grasland (mogelijke overlap met extensief kruidenrijk gras)	% totaal areaal gewas-percelen	≥50	-	≥50	≥90	-	-
Aandeel productief kruidenhoudend grasland (t.o.v. overig grasland-areaal)	% totaal areaal gewas-percelen (excl. kruidenrijk & langjarig)	≥20	-	≥20	n.v.t.	-	-

* 25% best = kwartielwaarde, waarde die gehaald wordt voor 25% best presterende bedrijven
** gegevens niet afkomstig van BIN, maar volgens inschatting Aanvalsplan landschap

TABEL 2.1.1 - UIT HET RAPPORT: CONCRETISERING NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW: AMBITIENIVEAUS IN WOORDEN EN CIJFERS VOOR MELKVEEHOUDERIJ EN AKKERBOUW

	1A	1B	2	3	NIL-NIVEAUS
Aantal bedrijven dat het niveau behaalt (72 bedrijven totaal)	8	30	4	1	
Percentage van de KPI's dat gemiddeld behaald wordt per niveau	60%	42%	55%	31%	

TABEL 2.1.2 - SCORE VAN DEELNEMENDE BEDRIJVEN OP NIL-NIVEAUS

In dit onderzoek toetsten we hoe de deelnemende bedrijven presteren op deze niveaus. In **hoofdstuk 6** beschrijven we uitgebreid hoeveel bedrijven in de verschillende groepen het lukt om de grenswaarden te behalen. Dat leidt tot de volgende inzichten:

In eerder onderzoek zagen we al dat extensiteit in grote mate samenhangt met prestatie op KPI's gerelateerd aan natuurinclusiviteit. Wanneer we de waarden van de deelnemers toetsen aan de grenswaarden zien we **dat een groot deel van de bedrijven, met name in de extensieve en licht extensieve groep, het lukt het om het merendeel van de streefwaarden van niveau 1, 2 en soms 3 te halen.**

Er zit wel een groot verschil tussen de indicatoren in het niveau dat behaald wordt, omdat bepaalde grenswaarden strenger zijn:

- Zo halen bijna alle bedrijven in de extensieve groep de grenswaarde voor niveau 3 van ammoniakuitstoot van 40 kg NH₃/ha, en halen ook bijna alle bedrijven op veengrond de grenswaarde voor niveau 3 van stikstofbodemoverschot.
- Daarentegen halen maar 7 van de extensieve bedrijven de streefwaarde voor niveau 3 voor eiwit van eigen land (85%).

Extensieve bedrijven behalen op vrijwel alle KPI's betere scores dan licht extensieve en gemiddelde bedrijven. Vooral bij kunstmestgebruik, ammoniakuitstoot, weidegang en kruidenrijk grasland is dit verschil duidelijk zichtbaar. Ook bedrijven met een biologische certificering hebben op meerdere KPI's hoge scores. Dit hangt samen met de eisen uit de biologische bedrijfsvoering, die op verschillende punten overlappen met de uitgangspunten van natuurinclusieve landbouw.

Hoewel veel bedrijven vaak op de meerderheid van de indicatoren de grenswaarden behalen, **lukt het weinig bedrijven om alle grenswaarden van een niveau te behalen.** Dit hoeft niet te betekenen dat de afzonderlijke streefwaarden onrealistisch zijn, maar wel dat de combinatie van alle normen tegelijkertijd voor veel bedrijven moeilijk haalbaar is.

- Er lijkt tussen sommige indicatoren ook een wisselwerking te zijn: bijvoorbeeld tussen langjarig grasland en eiwit van eigen land. Bedrijven die meer krachtvoer zelf telen scoren goed op eiwit van eigen land, maar lager op langjarig grasland. Het lijkt daarmee erg ingewikkeld om op alle indicatoren goed te scoren.

We zien **verschillen tussen grondsoorten en regio's** in het behalen van grenswaarden op indicatoren, met name op KPI's die gevoelig zijn voor regionale verschillen:

- Het aandeel ANLb wordt in veengebieden in West-Nederland vaak gehaald, maar de deelnemende bedrijven op zandgrond in Oost- en Zuid-Nederland halen deze indicatoren bijna niet.
- De KPI Aandeel groenblauwe dooradering (GBDA) meet landschapselementen als sloten, houtwallen en heggen op het agrarisch terrein. Dit is lastig te meten en verschilt sterk tussen regio's. Hier ontstaat de vraag wat er precies onder GBDA gerekend wordt: bijvoorbeeld wat in de gecombineerde opgave onder 'landschapselementen' wordt ingevuld, of dat dit breder is.

In overleg met deelnemende boeren, studiegroepbegeleiders en experts uit de sector komen ook twee andere belangrijke kanttekeningen bovendrijven over de wijze waarop deze concretisering de mate van natuurinclusiviteit beschrijft:

- **De keuze voor eiwit van eigen land in plaats van eiwit uit de regio ontmoedigt lokale samenwerking.** We zien in de praktijk samenwerkingen tussen akkerbouwers en melkveehouders binnen de regio om voer en mest uit te wisselen, of bedrijven die gebruik maken van regionale reststromen. Vanuit het perspectief van natuurinclusiviteit zou het logisch zijn om dit te stimuleren. Op die manier wordt er niet alleen vanuit het eigen bedrijf gekeken maar ook naar de positie van het bedrijf in de omgeving.
- **Er is geen specifieke KPI die import van krachtvoer in kaart brengt.** Import van krachtvoer, met name van soja geteeld buiten Europa, heeft een enorm hoge biodiversiteitsvoetafdruk, met name wanneer hierdoor ontbossing plaatsvindt. Het gebruik van krachtvoer zit indirect in de KPI 'eiwit van eigen land', waar meer aanvoer van krachtvoer resulteert in een lager aandeel eiwit van eigen land. De KPI maakt geen onderscheid tussen tarwe afkomstig van nabijgelegen graanakkers en sojabrok uit Zuid-Amerika waar direct of indirect tropisch bos voor is gekapt. Hier zit dan ook een grote tekortkoming van deze manier van het inzichtelijk maken van de 'voetafdruk' van het bedrijf.

➤ Provinciale duurzaamheidsmonitoren

In Nederland worden verschillende beleidsinstrumenten ingezet om duurzame bedrijfsvoering te monitoren en te belonen. Provincies hebben hiervoor verschillende duurzaamheidsmonitoren ontwikkeld, waarin prestaties van melkveebedrijven worden getoetst en beloond aan de hand van indicatoren zoals ammoniakemissie, broeikasgasuitstoot, weidegang en biodiversiteitsmaatregelen. Hoewel de gehanteerde indicatoren grotendeels vergelijkbaar zijn, verschillen de systemen in de manier waarop deze worden vertaald naar grenswaarden, puntentoekenning en financiële beloningen. In Tabel 3 wordt weergegeven welke indicatoren de provinciale duurzaamheidsmonitoren meenemen en wat de meest ambitieuze streefwaarde is. In **Bijlage 1** worden alle KPI's en alle streefwaarden weergegeven.

Het grootste verschil tussen de provinciale duurzaamheidsmonitoren en de NIL niveaus is dat de provinciale monitoren werken met een getrapt puntenaantal per KPI, die optellen naar een totale score. Wanneer een bedrijf minder goed scoort op een bepaalde KPI, kan er nog steeds gecompenseerd worden op een andere KPI voor een hoge beloning. Dit is bij de NIL-niveaus niet mogelijk. De monitoren gebruiken grotendeels vergelijkbare indicatoren, maar verschillen in de gekozen streefwaarden. Een belangrijk verschil is dat de provincies meer rekening houden met de regionale omstandigheden. Zo worden in sommige provincies meer rekening gehouden met grondsoort en KPI's die daar sterk door worden beïnvloed, zoals aandeel langjarig grasland en stikstofbodemoverschot, en met de regionale mogelijkheden voor het afsluiten van ANLb pakketten.

De hoogst haalbare waarden in de provinciale duurzaamheidsmonitoren en de NIL niveaus verschillen op een aantal KPI's. Bij de NIL niveaus is voor de indicator Agrarisch natuurbeheer een hogere streefwaarde genomen dan bij de provincie-monitoren. NIL niveau 3 verwacht minimaal 40% areaal in beheer, tegenover 0% tot 25% in beheer bij de hoogste streefwaarde van de provinciale duurzaamheidsmonitoren. De streefwaarde van 40% is voor veel bedrijven lastig, maar in het bijzonder voor bedrijven die natuurland pachten van terreinbeherende organisaties (TBO's). Omdat de TBO's vaak zelf de pakketten aanvragen, kunnen bedrijven dit niet meetellen als 'land met ANLb-pakket', terwijl het wel meetelt voor hun totale areaal. Daarnaast is kunstmestgebruik niet toegestaan in NIL niveau 3. Dit komt overeen met de Brabantse Biodiversiteitsmonitor, waar bedrijven beloond worden wanneer er geen kunstmest wordt gebruikt. Deze KPI is in de Utrechtse Monitor Duurzame Landbouw helemaal niet opgenomen. Voor de KPI stikstofbodemoverschot zijn de provinciale duurzaamheidsmonitoren juist strenger. Ditzelfde geldt voor de KPI aandeel kruidenrijk grasland: de streefwaarden zijn veel hoger in de monitoren dan bij de NIL-niveaus (50% gemiddeld tegenover 20%).

Concluderend, hangt de keuze voor een instrument NIL te beoordelen of te stimuleren, hangt af van het doel. De natuurinclusieve niveaus lijken minder geschikt wanneer het doel is om bedrijven te stimuleren om natuurinclusieve stappen te zetten. Door het 'alles of niets' principe kunnen bedrijven die op veel KPI's een hoge score behalen, toch een laag niveau behalen door een achterblijvende KPI. Daarnaast is er in deze manier van belonen geen aandacht voor verscheidenheid van bedrijven. Een indeling op niveau is wel geschikt bij het bepalen van een minimaal niveau of norm, maar kan demotiverend werken. Wanneer overheden juist wel de ontwikkeling op het gebied van natuurinclusieve landbouw willen stimuleren, is een 'NIL-index' (zoals de provinciale duurzaamheidsmonitoren) een logischer systeem.

INDICATOR		EENHEID	BRABANTSE BIODIVERSITEITSMONITOR	UTRECHTSE MONITOR DUURZAME LANDBOUW	MONITOR DUURZAME LANDBOUW GELDERLAND	DUURZAAM BOEREN DRENTHE	OVERIJSSSEL BOERT DUURZAAM
Landgebruik	% Blijvend grasland	% areaal	≥80%	≥100%	≥80 85 100*		≥80%
	% Eiwit van eigen land	% areaal	≥70%	≥85%	≥72,5 75 77,5*	≥65%	≥65%
	% (Agrarisch) natuurbeheerland	% areaal	≥25%	≥15%	≥10		
	% Kruidenrijk grasland	% areaal	≥50%	≥20%	≥80		≥50%
	% Groen-blauwe dooradering (landschapselementen)	% areaal	≥10%	≥10%	≥7,5		
Nutriënten & emissies	Stikstofbodemoverschot	(kg N/ha)	≤60	≤40	≤40	≤110	≤60
	Broeikasgasemissie	(kg CO2eq/kg melk)	≤850		≤900	≤750	≤900
		(kg CO2eq/ha)		≤10.000			
	Ammoniakuitstoot	(kg NH3/ha)	≤45	≤40	≤30	≤40	≤40
	Kunstmestgebruik	(kg N/ha)	0			80	≤60
	Gebruik van gewasbeschermingsmiddelen	ja/nee	nee	nee	nee		
Vee & voer	Weidegang	(uur/jaar)	≥1.440	≥2.880	≥2.880	≥1.500	≥2.160
	Eiwit in het melkvee rantsoen (g RE/kg voer) verlagen	(g RE/kg vds)	≤150			≤155	

▲ TABEL 2.1.3 – INDICATOREN VAN NATUURINCLUSIEVE MELKVEEHOUDERIJ

2.2 HET VERDIENVERMOGEN VAN NATUURINCLUSIVITEIT OVER DE TIJD

In eerdere edities van Onder de Streep gingen we veelvuldig in op het verdienvermogen van natuurinclusieve melkveehouderij. Om complementair aan die analyse te zijn, richten we ons in dit hoofdstuk op de belangrijkste inzichten en de ontwikkelingen van het verdienvermogen in 2024 ten opzichte van 2023.

› Opbrengsten van natuurinclusieve melkveehouderij

De opbouw van de opbrengsten laat zien dat extensieve bedrijven een breder verdienmodel met meer inkomstenbronnen hebben dan de meer intensieve bedrijven. Waar gemiddelde bedrijven vooral afhankelijk zijn van melkopbrengsten, combineren extensieve bedrijven inkomsten uit melkproductie met vergoedingen voor natuurbeheer, relatief hoge premies uit de eco-regeling omdat ze vaker niveau Goud behalen, en andere activiteiten. Hierdoor zijn zij minder afhankelijk van één inkomstenbron. Tegelijkertijd betekent dit dat hun economische prestaties mede afhankelijk zijn van beleidsinstrumenten en de beschikbaarheid van vergoedingen voor maatschappelijke diensten.

De melkprijs van de bedrijven in de gemiddelde groep steeg, terwijl die voor de extensieve groep juist iets daalde. Dit hangt samen met de samenstelling van deze groep. Een groot deel van de extensieve groep is biologisch. Zij zagen hun biologische melkprijs licht dalen, terwijl de melkprijs steeg voor andere certificeringen en voor niet-biologische melk. Deze ontwikkeling sluit aan bij de inkomensontwikkeling van de verschillende groepen. De licht extensieve en gemiddelde bedrijven profiteren duidelijk van jaren met een hoge melkprijs, maar zijn tegelijkertijd gevoeliger voor prijsschommelingen. De extensieve bedrijven lijken juist minder gevoelig voor veranderingen in de melkprijs, doordat de opbrengsten minder afhankelijk zijn van uitsluitend de melkproductie.

› Kosten van de natuurinclusieve melkveehouderij

Binnen de gemiddelde groep voert vrijwel ieder bedrijf mest af, terwijl dit binnen de extensieve groep slechts ongeveer één op de drie bedrijven betreft. De licht extensieve groep zit hier tussenin. Daarmee nemen ook de mestafzetkosten toe bij alle bedrijven, maar de stijging is het sterkst bij de gemiddelde groep. De gemiddelde mestafzetkosten stijgen hier aanzienlijk: van gemiddeld €16.000 op bedrijfsniveau in 2023 naar €22.000 in 2024. De gemiddelde kosten van €2.200 op bedrijfsniveau die extensieve bedrijven maken voor mestafzet zijn in vergelijking hiermee bijna verwaarloosbaar. Hier wordt zichtbaar dat de extensieve groep dus weinig tot geen last heeft van de afschaffing van derogatie (omdat een groot gedeelte van deze groep biologisch is en dus geen gebruik kon maken van de derogatie).

De pachtprijs per hectare ligt gemiddeld lager in de extensieve groep, voornamelijk omdat een groot deel van het pachtareaal uit gepacht natuurland bestaat. De kosten hiervan nemen echter toe in 2024. De stijgende pacht prijzen sluiten aan bij een bredere landelijke trend. De vraag naar (natuur)grond neemt toe, onder andere door de behoefte aan extra grond voor extensivering en mestplaatsingsruimte. Hierdoor lopen ook de grondlasten voor extensieve bedrijven op. De beschikbaarheid van voldoende betaalbare grond vormt een belangrijke randvoorwaarde voor het extensieve bedrijfsmodel.

De voerwinningskosten nemen meer toe voor de gemiddelde groep dan voor de andere groepen. De stijging wordt voornamelijk veroorzaakt door hogere loonwerk- en machinekosten, die sterker stijgen dan bij de andere groepen. De lagere voerwinningskosten bij extensieve bedrijven passen bij een extensievere bedrijfsvoering. Dit komt door minder gebruik van intensieve teelten, minder bewerkingen en meer weidegang.

› Neventakken

De helft van de bedrijven in de extensieve groep heeft een substantiële neventak waarbij het resultaat groter is dan €20.000. Het inkomen per oaje van de bedrijven binnen deze groep met neventak is ongeveer €10.000 hoger dan bedrijven zonder. Een neventak lijkt daarmee vooral een aanvullende strategie om het verdienmodel te versterken en risico's te spreiden voor de bedrijven in de extensieve groep. Extensieve bedrijven zonder neventak kunnen ook een goed inkomen realiseren.

› Ontwikkelingen in het inkomen per onbetaalde arbeidsjaareenheid

De resultaten suggereren dat extensievere bedrijven minder gevoelig zijn voor prijsschommelingen en daardoor een stabiel verdienmodel kunnen hebben. Wel profiteren zij minder van jaren met uitzonderlijk hoge melkprijzen.

De spreiding van het inkomen per oaje van de deelnemende bedrijven binnen de groepen van intensiteit levert interessante inzichten op. De mediaan van het inkomen ligt het hoogst bij de extensieve bedrijven. Dit betekent dat het middelste extensieve bedrijf economisch beter presteert dan het middelste bedrijf uit de andere groepen. Tegelijkertijd ligt het gemiddelde inkomen juist hoger bij de licht extensieve en gemiddelde bedrijven. De spreiding van de middelste 50% bedrijven is echter zeer vergelijkbaar tussen de drie groepen van intensiteit. Dit inzicht lijkt te bevestigen dat het ook in 2024 een groot deel van de deelnemende extensieve bedrijven lukt om een goed verdienvermogen te realiseren met natuurinclusieve melkveehouderij.

3. NATUURINCLUSIEVE BEDRIJFSKEUZES

In dit hoofdstuk onderzoeken we welke strategische keuzes bijdragen aan een goed verdienvermogen binnen de natuurinclusieve melkveehouderij. We kijken naar verschillende keuzes die bedrijven maken om lagere melkopbrengsten per hectare te compenseren, bijvoorbeeld door kosten te verlagen of aanvullende opbrengsten te realiseren. We bespreken vier belangrijke strategieën: biologisch produceren, lage input, een lage kostprijs en een substantiële neventak. Vervolgens kijken we hoe deze keuzes elkaar kunnen versterken en welke rol de omgeving en uitgangspositie van bedrijven hierin spelen. Tot slot bespreken we welke randvoorwaarden en beleidsmaatregelen kunnen bijdragen aan het benutten van verschillende routes naar een goed verdienvermogen.

3.1 BEDRIJFSKEUZES ALS ONDERDEEL VAN DE STRATEGIE

Net als in eerdere edities van Onder de Streep zien we dat er niet één route bestaat naar een economisch rendabele natuurinclusieve melkveehouderij. Bedrijven verschillen in uitgangspositie, omgeving en bedrijfsvoering en maken verschillende keuzes om onder die omstandigheden tot een goed verdienvermogen te komen. Er is niet één verdienmodel voor natuurinclusieve melkveehouderij, maar er zijn wel keuzes aan te wijzen die passen bij een natuurinclusieve strategie en die leiden tot een goed verdienvermogen. De voornaamste uitdaging voor deze bedrijven is het ‘compenseren’ van de lagere melkopbrengst. Om met een lagere melkproductie per hectare toch een goed inkomen te realiseren, kunnen bedrijven grofweg aan twee kanten van het verdienmodel sturen: door kosten laag te houden of door aanvullende opbrengsten te realiseren. Extensieve bedrijven kunnen bijvoorbeeld besparen op krachtvoer, kunstmest en andere toegerekende kosten. Daarnaast kunnen bedrijven ook aanvullende opbrengsten realiseren door een hogere melkprijs, een neventak of vergoedingen voor natuur- en landschapsbeheer. Vaak worden verschillende manieren om kosten te besparen en opbrengsten te verhogen binnen één bedrijf gecombineerd.

In dit hoofdstuk richten we ons daarom niet op vaste bedrijfstypen, maar op strategische bedrijfskeuzes die we bij natuurinclusieve en extensieve bedrijven terugzien. Op basis van eerdere edities van Onder de Streep, de analyse van de deelnemende bedrijven en inzichten uit de studiegroepen onderscheiden we vier keuzes die een belangrijke rol spelen in de manier waarop bedrijven hun verdienmodel vormgeven:

Biologisch produceren – waarbij een lagere inzet van externe inputs samengaat met een hogere melkprijs.

Lage input – waarbij bedrijven met name het gebruik van krachtvoer en kunstmest beperken.

Lage kostprijs – waarbij bedrijven op verschillende onderdelen van de melkveetak sturen op kostenbeheersing.

Een substantiële neventak – waarmee bedrijven aanvullende opbrengsten naast de melkveetak realiseren.

De vier bedrijfskeuzes staan niet los van elkaar. Bedrijven combineren verschillende keuzes. In **Tabel 3.1.1** laten we van alle bedrijven in de extensieve en licht extensieve groep zien welke keuzes zij maken:

BEDRIJFSKEUZES					INKOMEN PER OAJE			
#	BIO-LOGISCH	LAGE INPUT	LAGE KOSTPRIJS	NEVENTAK	ZEER HOOG* (>€119.100)	HOOG (<€119.100 >€73.700)	LAAG (<€73.700 >€17.500)	ZEER LAAG (<€17.500)
5	•	•	•	•		• •	• • •	
2	•	•	•			•	•	
5	•	•		•		• • • •	•	
1	•		•	•		•		
1		•	•	•		•		
1	•	•						•
2	•		•		•	•		
2	•			•	•		•	
1		•	•				•	
5			•	•	• •	• •	•	
2	•						• •	
3		•				• •	•	•
6			•			• •	• • •	
5				•			• • • • •	

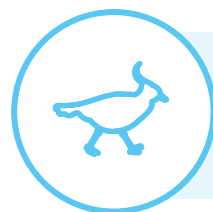
* Voor de categorieën wordt gebruik gemaakt van het Nederlands gemiddelde en de 20%- en 80% waarneming (Agrimatie, 2025)

TABEL 3.1.1 – AANTAL BEDRIJVEN MET EEN COMBINATIE VAN BEDRIJFSKEUZES EN INKOMEN PER OAJE VAN DE EXTENSIEVE- EN LICHT EXTENSIEVE GROEP

Hierin wordt al zichtbaar dat veel bedrijven keuzes niet in isolatie maken. Sommige bedrijven combineren alle keuzes, andere bedrijven focussen zich op een meer eenzijdige strategie. Wat opvalt is dat veel deelnemende extensieve bedrijven naast de keuze voor een biologische certificering, ook weinig inputs gebruiken (minder dan het landelijk gemiddelde voor biologische bedrijven). Een aantal van deze bedrijven lukt het ook om een lage kostprijs per liter melk te realiseren. Daarnaast zijn er een aantal biologische bedrijven die weinig inputs gebruiken en daarnaast een hoogrenderende neventak runnen. Tot slot zien we ook een groep extensieve bedrijven die hoofdzakelijk lijkt te sturen op efficiency door een lage kostprijs.

Tegelijkertijd ontstaan er geen duidelijke groepen van bedrijven die steeds dezelfde keuzes maken. Omdat de steekproef relatief beperkt is, zijn er vaak maar 2-4 bedrijven met precies dezelfde combinatie van keuzes, die ook vaak een heel uiteenlopend verdienvermogen hebben. Voor veel verdienmodellen (zoals biologisch produceren), is er dan ook niet één verklarende factor die bepaalt of een bedrijf een positief resultaat behaalt. In dit onderzoek zien we nog meer dat elk melkveebedrijf uniek is, en niet te definiëren is als som van alle keuzes die ze maken. Veel verschillende keuzes grijpen in elkaar en versterken elkaar: dit zien we bijvoorbeeld bij biologische bedrijven die veel natuurland kunnen pachten (soms omdat ze biologisch zijn), hier jongvee op uitscharen en zo kosten besparen, en veel bedrijfstoelagen ontvangen vanwege het grote areaal.

Naast de vier hoofdkeuzes zien we daarom verschillende kleinere bedrijfskeuzes die onderdeel kunnen zijn van een extensieve en natuurinclusieve bedrijfsstrategie en de economische uitkomst mede kunnen beïnvloeden:

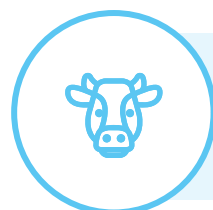
Deelname aan het ANLb – Agrarisch natuur- en landschapsbeheer uitvoeren op een deel van het bedrijfsareaal en hiervoor een beheervergoeding ontvangen.

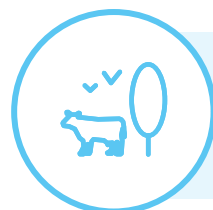
Verzilveren van maatschappelijke waarde via toeslagen en subsidies
Gebruikmaken van vergoedingen voor maatschappelijke prestaties, zoals de eco-regeling en andere bedrijfstoelagen.

Vergoeding voor mestafname – Mest van andere bedrijven afnemen en hiervoor een vergoeding ontvangen. Dit kan met name relevant zijn voor extensieve bedrijven die plaatsingsruimte hebben voor extra dierlijke mest. Daarnaast kunnen biologische bedrijven mest verkopen aan akkerbouwers.

Robuuste veerassen – Kiezen voor een veeras dat past bij de bedrijfsvoering, bijvoorbeeld robuustere of dubbeldoelrassen die passen bij een extensievere bedrijfsvoering.

Beheer van natuurgrond – Natuurgrond onderdeel maken van de bedrijfsvoering, bijvoorbeeld door deze te pachten en te gebruiken voor beweiding of het uitscharen van jongvee.

Sommige keuzes komen vaker in combinatie voor en kunnen elkaar binnen de bedrijfsvoering versterken. Hoewel op basis van de analyse geen vaste bedrijfsmodellen zijn te onderscheiden, kunnen we wel onderzoeken welke keuzes en combinaties van keuzes we terugzien bij bedrijven met een gunstig economisch resultaat. In de volgende paragraaf gaan we daarom per hoofdkeuze dieper in op de kenmerken van de bedrijven, het verdienvermogen en de samenhang met andere keuzes.

3.2 VIER NATUURINCLUSIEVE BEDRIJFSKEUZES

› Biologisch produceren

Biologische bedrijfsvoering is een keuze die zowel invloed heeft op de kosten als op de opbrengsten van het bedrijf. Biologische bedrijven gebruiken geen kunstmest en chemische gewasbeschermingsmiddelen. Daar staat tegenover dat ze een hogere melkprijs ontvangen.

Binnen de onderzoeksgroep zijn 23 bedrijven biologisch of biologisch-dynamisch gecertificeerd. Zij ontvangen gemiddeld €56,69 per 100 kg melk, tegenover €49,81 voor de niet-biologische bedrijven. De biologische bedrijven zijn gemiddeld ook extensiever. Zij produceren gemiddeld 7.190 kg meetmelk per hectare en hebben een veebezetting van 1,25 GVE per hectare, tegenover 1,77 GVE per hectare bij de niet-biologische bedrijven, terwijl het landelijke gemiddelde hoger ligt, op 2,20 GVE per hectare. Daarnaast beschikken de biologische bedrijven gemiddeld over meer grond: 112 hectare tegenover 74 hectare bij de niet-biologische bedrijven.

Biologisch gaat vaak samen met lage krachtvoergift

Zestien van de 23 biologische bedrijven gebruiken minder dan 1.770 kg krachtvoer per koe, het landelijk gemiddelde voor biologische bedrijven, en vallen daarmee binnen de lage inputgroep. Het gebruik van kunstmest is binnen de biologische bedrijfsvoering niet toegestaan. De combinatie van biologisch en lage input volgt daarmee deels uit de eisen aan de biologische productiewijze, maar ook binnen de biologische groep bestaan duidelijke verschillen in de hoeveelheid krachtvoer die wordt aangevoerd. Dit is ook economisch relevant: biologische bedrijven mogen uitsluitend biologisch krachtvoer gebruiken, dat met gemiddeld €0,49 per kg duurder is dan gangbaar krachtvoer (€0,33 per kg). Een lage krachtvoergift kan voor biologische bedrijven daardoor relatief veel kosten besparen en past bij een bedrijfsvoering die meer stuurt op het benutten van voer van eigen land.

Biologisch en natuurbeheer

Veel biologische bedrijven combineren de melkveehouderij met (agrarisch) natuurbeheer. Twintig van de 23 biologische bedrijven ontvangen inkomsten uit het ANLb en 16 bedrijven beheren natuurgrond. Gemiddeld bestaat 21% van het areaal van de deelnemende biologische bedrijven uit natuurgrond. Bij een aantal bedrijven hangen biologische productie, natuurbeheer en de grondpositie sterk met elkaar samen. Sommige biologische bedrijven pachten relatief veel natuurgrond, soms mede doordat zij biologisch zijn. Deze grond wordt bijvoorbeeld gebruikt om jongvee uit te scharen, waardoor op kosten kan worden bespaard. De grondlasten blijven bij een aantal van deze bedrijven relatief beperkt, doordat de natuurgrond tegen gunstige voorwaarden wordt gepacht. Door het grotere areaal ontvangen deze bedrijven daarnaast relatief veel bedrijfstoelagen.

Verschillende routes naar een goed resultaat

Binnen de biologische groep zien we verschillende routes naar een goed resultaat. Opvallend is dat de financieel best presterende biologische bedrijven grotendeels relatief grote bedrijven zijn. Zij hebben gemiddeld 142 hectare grond en 118 melkkoeien. Bij een deel van deze bedrijven gaat de grotere schaal samen met de mogelijkheid om relatief veel natuurgrond tegen gunstige voorwaarden te pachten. Hierdoor blijven de grondlasten beperkt, terwijl het grotere areaal

ook tot relatief hoge bedrijfstoelagen kan leiden. Daarnaast zien we binnen de groep goed presterende biologische bedrijven die hun opbrengsten verhogen door een extra plus op de biologische melkprijs, bijvoorbeeld via biologisch-dynamische productie.

Een grote bedrijfsomvang is echter niet noodzakelijk voor een goed resultaat. Ook een aantal kleinere biologische bedrijven behaalt een bovengemiddeld resultaat. Deze bedrijven onderscheiden zich vaak door lage financieringslasten, relatief veel grond in eigendom, lage toegerekende kosten of inkomsten uit een neventak. Zonder dergelijke kostenvoordelen of aanvullende inkomsten kan de kleinere schaal een beperking vormen voor het verdienvermogen.

Biologisch produceren staat daarmee bij de deelnemende bedrijven zelden op zichzelf. Vooral de combinatie met een lage input en natuurbeheer komt veel voor. Tegelijkertijd zien we verschillende manieren waarop biologische bedrijven hun kosten verder beperken of aanvullende opbrengsten realiseren. Welke combinaties uiteindelijk bijdragen aan een goed verdienvermogen, hangt mede samen met de uitgangspositie en verdere inrichting van het bedrijf.

> Lage input

Het beperken van de hoeveelheid externe inputs kan zowel de milieudruk als de kosten van een melkveebedrijf verlagen. Door minder kunstmest te gebruiken, neemt het risico op af- en uitspoeling van stikstof naar het grond- en oppervlaktewater af. Minder krachtvoer betekent dat minder voer van buiten het bedrijf hoeft te worden aangekocht. In Onder de Streep 2025 zagen we al dat de extensieve bedrijven relatief weinig krachtvoer voeren en daardoor lagere voerkosten hebben.

Onder de groep ‘lage input’ vallen in dit onderzoek bedrijven die minder dan 50 kg stikstof uit kunstmest per hectare gebruiken en minder krachtvoer voeren dan het Nederlandse gemiddelde (2.620 kg krachtvoer per koe).

Een groot deel van de bedrijven met een lage input is biologisch. Deze bedrijven gebruiken geen kunstmest en voeren over het algemeen ook minder krachtvoer. De combinatie van biologisch en lage input is in de vorige paragraaf al beschreven. Hier kijken we daarom vooral naar de niet-biologische bedrijven met een lage input.

Lage input met behoud van melkproductie

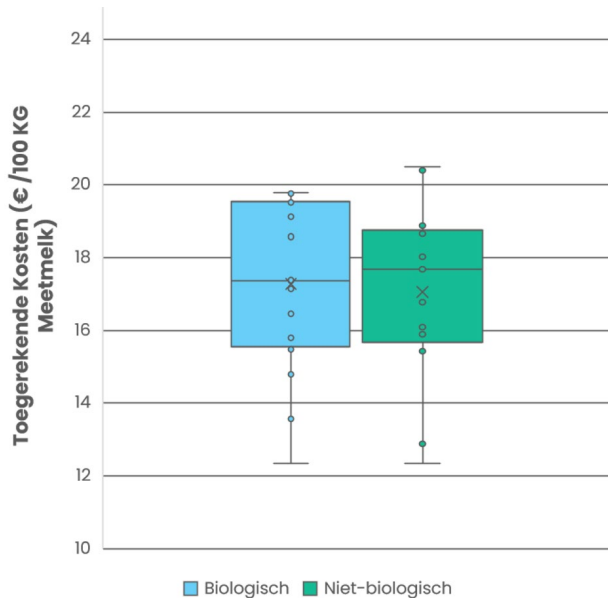
De niet-biologische bedrijven met een lage input hebben over het algemeen geen neventak en halen hun inkomsten voornamelijk uit de verkoop van melk en vlees. De melkproductie van deze bedrijven is relatief hoog: 8.000 tot 9.200 kg per koe. Dit is aanzienlijk meer dan de biologische bedrijven die weinig inputs gebruiken – voornamelijk omdat zij nog iets meer krachtvoer voeren (hoewel onder het Nederlands gemiddelde), of regionale bijproducten voeren als aanvulling op de lagere krachtvoergift. Hierdoor kunnen zij minder krachtvoer aankopen en tegelijkertijd de melkproductie op peil houden. Het gebruik van regionale bijproducten zagen we ook in Onder de Streep 2025 terug als een manier om minder afhankelijk te zijn van voer van buiten het bedrijf.

> Lage kostprijs

Het laag houden van kosten is een belangrijke manier om ook met een extensievere bedrijfsvoering een goed resultaat te behalen. Binnen de extensieve en licht extensieve bedrijven zien we een groep die structureel lage toegerekende kosten realiseert. In dit onderzoek gebruiken we de toegerekende kosten per kilogram meetmelk om deze groep af te bakenen.

Gemiddeld bedragen deze kosten binnen de totale groep €21 per 100 kg meetmelk. Dit komt overeen met landelijke gemiddelde kostprijzen. De groep ‘bedrijven met lage kostprijs’ definiëren we als bedrijven met minder dan €21 toegerekende kosten per 100 kg meetmelk. Het gaat om 30 bedrijven, tegenover 20 bedrijven met hogere toegerekende kosten. Binnen deze groep is er een aanzienlijke spreiding in de toegerekende kosten per 100 kg meetmelk, zoals te zien in **figuur 5.5.1**.

De bedrijven met een lage kostprijs hebben gemiddeld 108 melkkoeien op 90 hectare grond en een veebezetting van 1,6 GVE per hectare. Binnen deze groep zitten zowel biologische als niet-biologische bedrijven. Bij een deel van de biologische bedrijven hangt de lage kostprijs samen met de bredere biologische bedrijfsvoering, waarin een lage input en extensief grondgebruik vaak samenkomen. Deze bedrijven zijn in de vorige paragraaf al besproken. Hier kijken we daarom vooral naar de niet-biologische bedrijven met een lage kostprijs.

▲ FIGUUR 5.5.1 – GEMIDDELDE OPBOUW VEESTAPEL PER GROEP VAN INTENSITEIT

Lage kostprijs gaat samen met een relatief hoge melkproductie

De niet-biologische bedrijven met een lage kostprijs produceren gemiddeld 9.004 kg meetmelk per koe, tegenover 7.846 kg bij de bedrijven met hogere toegerekende kosten. De niet-biologische bedrijven met een lage kostprijs hebben een gemiddelde intensiteit van 12.655 kg meetmelk per hectare en vallen daarmee voornamelijk in de licht extensieve groep. De meeste bedrijven liggen op zandgrond. Daarnaast hebben zij relatief meer grond in eigendom dan de bedrijven met hogere toegerekende kosten: gemiddeld 55% tegenover 37%.

De kosten zijn op meerdere onderdelen lager

De krachtvoerkosten per koe bedragen gemiddeld €807 bij de bedrijven met een lage kostprijs, tegenover €943 bij de bedrijven met hogere kosten. Ook de totale voerkosten liggen duidelijk lager: gemiddeld €106.104 per bedrijf, tegenover €149.090. Per koe komt dit neer op respectievelijk €1.037 en €1.376. Daarnaast hebben de bedrijven met een lage kostprijs gemiddeld lagere kosten voor vee, gewassen en mestafzet. De lagere kostprijs lijkt daarmee niet het gevolg van één afzonderlijke kostenpost, maar van kostenbeheersing op meerdere onderdelen van het bedrijf.

Verschillende routes naar een goed resultaat

Bij deze bedrijven zien we een andere route dan bij veel van de zeer extensieve of biologische bedrijven. Zij realiseren niet in de eerste plaats extra opbrengsten via een neventak of een biologische melkprijs, maar houden de melkproductie relatief hoog en sturen tegelijkertijd op lage kosten. Vooral de combinatie van een relatief hoge melkproductie per koe en lagere kosten voor voer, vee, gewassen en mestafzet valt op.

De analyse laat daarmee zien dat een goed resultaat binnen een extensievere bedrijfsvoering niet alleen hoeft te komen uit aanvullende opbrengsten. Ook een licht extensief bedrijf kan een goed verdienvermogen realiseren door efficiënt melk te produceren en de kosten op meerdere onderdelen laag te houden.

> Neventak

Een neventak kan aanvullende inkomsten opleveren naast de melkveetak. Onder de deelnemende extensieve bedrijven zien we een grote verscheidenheid aan neventakken, van de verkoop van zelf verzuivelde melk in een boerderijwinkel tot agrarische kinderopvang. Sommige neventakken zijn sterk verweven met de melkveetak, terwijl andere activiteiten hier meer los van staan.

In dit onderzoek spreken we van een substantiële neventak wanneer een bedrijf hier jaarlijks meer dan €20.000 omzet uit haalt. Van de extensieve bedrijven hebben 12 bedrijven een dergelijke neventak. Bij acht van deze bedrijven bedraagt de omzet uit de neventak zelfs meer dan €100.000 per jaar.

Het type neventak verschilt per regio

Verreweg de meeste bedrijven met een substantiële neventak liggen in het veenweidegebied. Hier komen vooral verhuur van ruimtes, boerderijwinkels, huisverkoop en rondleidingen voor. Deze neventakken lijken samen te hangen met de ligging nabij een grote stad en komen ook vaker voor bij biologische bedrijven. In andere regio's (bijvoorbeeld op de zandgronden) zien we vaker andere neventakken, zoals kinderopvang, legkippen en loonwerk.

Verschillende routes naar een goed resultaat

Binnen de bedrijven met een substantiële neventak zien we verschillende typen bedrijven. Een eerste groep bestaat uit bedrijven met een zeer lage melkproductie, waarbij de melkopbrengsten lager zijn dan €150.000. Bij deze bedrijven compenseren de inkomsten uit de neventak de lage melkopbrengsten. Dit lukt niet bij alle bedrijven in dezelfde mate: bij sommige bedrijven is de neventak voldoende om tot een goed resultaat te komen, terwijl dit bij andere bedrijven niet het geval is.

Daarnaast zien we een handjevol zeer grote en zeer extensieve bedrijven, met meer dan 200 hectare grond en minder dan 1 GVE per hectare, die ook een zeer grote neventak hebben. De omzet uit de neventak bedraagt bij deze bedrijven meer dan €300.000. Zij behalen een inkomen per onbetaalde arbeidsjaareenheid dat fors hoger ligt dan het landelijk gemiddelde en ontvangen daarnaast relatief veel inkomsten uit bedrijfstoelagen. Dit zijn grootschalige ondernemingen wiens bedrijfsmodel niet direct replicerbaar is voor melkveebedrijven die eerste stappen richting extensivering willen zetten.

Een derde groep bestaat uit bedrijven die een groot deel van hun melk zelf verwerken en afzetten. Bij deze bedrijven wordt meer dan 60% van de melk zelf verzuiveld. Door de melk zelf te verwerken en rechtstreeks af te zetten, vormt de neventak een belangrijk onderdeel van het verdienmodel.

3.3 OVERKOEPELEND BEELD

De analyse van de bedrijfskeuzes bevestigt het beeld uit eerdere edities van Onder de Streep dat er niet één verdienmodel bestaat voor natuurinclusieve melkveehouderij. Bedrijven combineren verschillende manieren om kosten te besparen en opbrengsten te verhogen. Welke keuzes worden gemaakt en hoe deze uitpakken, hangt samen met de uitgangspositie, ligging en inrichting van het bedrijf. Hoewel bedrijven zich daardoor niet eenvoudig in vaste bedrijfsmodellen laten indelen, zien we wel een aantal combinaties van keuzes terug bij bedrijven met een goed resultaat. De combinaties verschillen, maar laten wel een duidelijke gemene deler zien. Extensieve bedrijven produceren minder melk per hectare en moeten deze lagere melkopbrengst op een andere manier opvangen. Bij een deel van de bedrijven gebeurt dit vooral door de kosten laag te houden. Andere bedrijven verhogen hun opbrengsten via een hogere melkprijs, bedrijfstoelagen, natuurbeheer of een neventak. Vaak worden verschillende manieren om kosten te besparen en opbrengsten te verhogen binnen één bedrijf gecombineerd. Daarnaast zien we een groep licht extensieve bedrijven die een relatief hoge melkproductie per koe weet te combineren met lage kosten. Zij vangen de lagere productie per hectare dus deels op door efficiënt melk te blijven produceren.

› De omgeving bepaalt mede welke keuzes mogelijk zijn

Niet alle keuzes zijn voor ieder bedrijf in dezelfde mate beschikbaar. De omgeving en uitgangspositie van het bedrijf bepalen mede welke mogelijkheden een ondernemer heeft om kosten te besparen of aanvullende opbrengsten te realiseren:

- Dit zien we duidelijk terug bij natuurgrond. Voor een aantal biologische bedrijven vormt de beschikbaarheid van natuurgrond tegen gunstige pachtvoorwaarden een belangrijk onderdeel van de bedrijfsvoering. De grond kan worden gebruikt voor bijvoorbeeld het uitscharen van jongvee, terwijl de relatief lage pachtprijs de grondlasten beperkt. Een bedrijf moet hiervoor echter wel toegang hebben tot dergelijke grond. Ook het aandeel grond in eigendom speelt een rol. Zo hebben de niet-biologische bedrijven met een lage kostprijs gemiddeld meer grond in eigendom dan bedrijven met hogere toegerekende kosten. Vanwege de hoge grondprijzen is het lastig om als bedrijf meer grond te verwerven.
- Ook de beschikbaarheid van het ANLb verschilt per gebied. Deelname aan agrarisch natuur- en landschapsbeheer is afhankelijk van de mogelijkheden die het agrarisch collectief in een gebied kan bieden. Een bedrijf kan daardoor niet altijd een vergoeding ontvangen voor natuur- en landschapsbeheer dat binnen de bedrijfsvoering past. Voor extensieve bedrijven kan de beschikbaarheid van passende ANLb-pakketten juist interessant zijn, omdat hiermee maatschappelijke prestaties die samenhangen met de extensieve bedrijfsvoering kunnen worden vergoed. De mogelijkheden om inkomsten uit natuurbeheer te realiseren hangen daarmee niet alleen af van de keuzes van de ondernemer, maar ook van de beschikbare regelingen in het gebied.
- Ook voor neventakken is de omgeving van belang. Verreweg de meeste bedrijven met een substantiële neventak liggen in het veenweidegebied. Hier zien we relatief veel verhuur van ruimtes, boerderijwinkels, huisverkoop en rondleidingen. De mogelijkheden voor dergelijke activiteiten lijken mede samen te hangen met de ligging nabij stedelijk gebied. In andere regio's zien we andere neventakken, zoals kinderopvang, legkippen en loonwerk.
- Daarnaast zijn sommige keuzes afhankelijk van mogelijkheden in de keten. Een hogere melkprijs kan alleen worden gerealiseerd wanneer een bedrijf toegang heeft tot een melkstroom die deze meerwaarde ook vergoedt. Hetzelfde geldt voor bedrijven die melk zelf verwerken en afzetten: hiervoor moet voldoende afzet worden gevonden om de extra waarde daadwerkelijk te kunnen verzilveren. Als te veel bedrijven in een gebied hetzelfde aanbod hebben, zoals verhuur van vergaderzalen, is op een gegeven moment de markt verzadigd.

De mogelijkheden voor een goed verdienvermogen worden daarmee niet alleen bepaald door keuzes op het bedrijf zelf, maar ook door de grondsoort, markt en regio waarbinnen het bedrijf opereert.

› Ondernemerschap als verbindende factor

Ook bedrijven die op het eerste gezicht vergelijkbare keuzes maken, behalen niet altijd hetzelfde economische resultaat. Ondernemerschap lijkt hierbij een rol te spelen. Uit eerdere edities van Onder de Streep en gesprekken met studiegroepbegeleiders komt ondernemerschap naar voren als een mogelijke verklaring voor deze verschillen.

DE ANALYSE LAAT WEL ZIEN DAT EEN GOED VERDIENVERMOGEN NIET ALLEEN SAMENHANGT MET WELKE KEUZES EEN BEDRIJF MAAKT, MAAR OOK MET HOE DEZE KEUZES WORDEN INGEVULD EN AANSLUITEN OP DE UITGANGSPOSITIE EN OMGEVING VAN HET BEDRIJF.

Ondernemerschap gaat daarbij onder andere over het herkennen en benutten van mogelijkheden die passen bij het eigen bedrijf en de omgeving. De ene ondernemer weet bijvoorbeeld toegang te krijgen tot geschikte natuurgrond, een passende melkstroom te vinden of een neventak te ontwikkelen die aansluit bij de ligging van het bedrijf. Een andere ondernemer stuurt juist sterk op efficiëntie en kostenbeheersing. Welke keuze passend is, verschilt daarmee per bedrijf.

Ondernemerschap is binnen dit onderzoek niet afzonderlijk gemeten. We kunnen daarom niet vaststellen in welke mate verschillen in ondernemerschap de verschillen in inkomen verklaren. De analyse laat wel zien dat een goed verdienvermogen niet alleen samenhangt met welke keuzes een bedrijf maakt, maar ook met hoe deze keuzes worden ingevuld en aansluiten op de uitgangspositie en omgeving van het bedrijf.

3.4 AANKNOPINGSPUNTEN VOOR BELEID

De verscheidenheid aan combinaties van keuzes die bedrijven maken, heeft gevolgen voor de manier waarop beleid de transitie naar natuurinclusieve melkveehouderij kan ondersteunen. Het laat zien dat er niet één bedrijfsmodel is dat voor alle bedrijven werkt om een gunstig resultaat te behalen. De deelnemende bedrijven maken gebruik van verschillende stimuleringsregelingen of vergunningen en zetten hun producten af in verschillende markten.

Bedrijven met een goed resultaat weten binnen deze mogelijkheden een combinatie van keuzes te maken die past bij hun bedrijf. Overheden, ketenpartners en andere organisaties die natuurinclusieve melkveehouderij economisch mogelijk willen houden en maken, dienen melkveehouders dus handvatten te bieden om een verscheidenheid aan keuzes te kunnen maken. Welke keuzes bedrijven kunnen maken, is mede afhankelijk van hun economische en beleidsmatige omgeving. In de keuzes van de deelnemende bedrijven zien we dan ook een aantal randvoorwaarden terugkomen. In Onder de Streep 2025 zijn we al uitgebreid ingegaan op de condities in het economische systeem die nodig zijn om natuurinclusieve melkveehouderij mogelijk te maken. Een groot deel van die conclusies en de daaruit voortvloeiende aanbevelingen staat nog steeds. Hieronder benoemen we per bedrijfskeuze een aantal belangrijke aanknopingspunten voor beleid.

OVERHEDEN, KETENPARTNERS EN ANDERE ORGANISATIES DIE NATUURINCLUSIEVE MELKVEEHOUDERIJ ECONOMISCH MOGELIJK WILLEN HOUDEN EN MAKEN, DIENEN MELKVEEHOUDERS DUS HANDVATTEN TE BIEDEN OM EEN VERSCEIDENHEID AAN KEUZES TE KUNNEN MAKEN.

› Biologisch produceren

Voldoende afzetmarkt voor biologische producten

De hogere melkprijs is een belangrijk onderdeel van het verdienmodel van biologische bedrijven. Een randvoorwaarde voor biologische productie is daarom dat er voldoende vraag is naar biologische zuivel en dat de meerkosten van de biologische bedrijfsvoering in de markt kunnen worden terugverdiend. In Onder de Streep 2025 benoemden we de mogelijkheid om biologisch af te zetten al als een belangrijke conditie voor het verdienmodel. Er zijn verschillende acties die de Rijksoverheid en lokale overheden kunnen nemen om afzet van biologische producten te stimuleren.

- Het Ministerie van LNV voert momenteel het Actieplan Biologische Landbouw uit, dat zich onder andere richt op het vergroten van de vraag naar biologische producten.
- Verschillende lokale overheden stimuleren afzet van biologische producten door in hun inkoopbeleid te sturen op biologisch.

Maak aanvullende verwaarding mogelijk

Binnen de deelnemende bedrijven zien we dat sommige biologische bedrijven boven op de biologische melkprijs nog een extra plus realiseren, bijvoorbeeld via biologisch-dynamische productie of lokale afzet. Dit laat zien dat ook binnen biologisch verdere differentiatie in de markt kan bijdragen aan het verdienvermogen. Ketenpartijen kunnen hieraan bijdragen door melkstroom en marktconcepten te ontwikkelen waarin aanvullende maatschappelijke prestaties worden gewaardeerd.

› Lage inputs

Lokale samenwerking stimuleren

Voor bedrijven die weinig externe inputs gebruiken, kan samenwerking met andere bedrijven in de omgeving helpen om kringlopen verder te sluiten. Een deel van de niet-biologische lage-inputbedrijven maakt bijvoorbeeld gebruik van regionale bijproducten. Samenwerking tussen melkveehouders en akkerbouwers biedt mogelijkheden om voer en mest binnen de regio beter te benutten.

- Een mogelijkheid is om bedrijven meer ruimte te geven om samen te werken in de mestboekhouding. Hierdoor kunnen bedrijven mest en beschikbare plaatsingsruimte gezamenlijk beter benutten en kunnen nutriënten meer binnen de regio worden gebruikt.
- Ook kan beter worden gekeken naar de waardering van regionale bijproducten. Het gebruik van bijproducten uit de regio kan de behoefte aan aangekocht krachtvoer verminderen, maar wordt bijvoorbeeld niet meegenomen binnen de KPI 'eiwit van eigen land'. Wanneer het doel is om kringlopen te sluiten, ligt het voor de hand om niet alleen naar het eigen bedrijf, maar ook naar samenwerking binnen de regio te kijken. Dat geldt zowel voor methodieken die concretisering van natuurinclusieve landbouw beschrijven, zoals de methodiek ontwikkeld door WUR en LBI, maar ook voor overheden die bepaalde KPI's opnemen in belonings- of sturingsprogramma's.

Bedrijven in staat stellen zo veel mogelijk van het eigen land te halen

Een lage inputbedrijfsvoering vraagt dat bedrijven de beschikbare grond, mest en voer zo goed mogelijk benutten. Dit vermindert de afhankelijkheid van aangekocht krachtvoer en kunstmest. Daarvoor is allereerst voldoende grond nodig tegen voorwaarden die passen bij het verdienvermogen van een extensief bedrijf. Hoge grondprijzen en kortlopende pacht kunnen het moeilijk maken om de bedrijfsvoering voor langere tijd op een groter areaal in te richten. Ook de ligging van de grond is van belang. Een voldoende grote huiskavel en grond dichtbij het bedrijf maken het makkelijker om veel te weiden en voer van eigen land efficiënt te benutten. In Onder de Streep 2025 kwamen de beschikbaarheid, betaalbaarheid en ligging van grond daarom al naar voren als belangrijke randvoorwaarden voor extensieve bedrijven.

- Overheden kunnen bijdragen aan de beschikbaarheid en betaalbaarheid van grond, bijvoorbeeld via de uitgifte van publieke gronden en door meer zekerheid te bieden met langjarige pacht. Kavelruil kan daarnaast helpen om versnippering te verminderen en grond dicht bij het bedrijf beschikbaar te krijgen.
- Alleen voldoende grond is niet genoeg. Een lage-inputbedrijfsvoering vraagt ook om kennis en vakmanschap om de productie van het eigen land te optimaliseren. Kennis over bodemkwaliteit, mestbenutting, kruidenrijk grasland, beweiding en voerwinning kan bedrijven helpen om met minder externe inputs voldoende voer te produceren. Programma's zoals Topmest kunnen bijdragen aan het ontwikkelen en uitwisselen van deze kennis.

WIJ.LAND

› Lage kostprijs

Ondersteun ondernemers bij het sturen op kosten

De bedrijven met een lage kostprijs onderscheiden zich niet door één specifieke kostenbesparing, maar door relatief lage kosten op meerdere onderdelen van het bedrijf, gecombineerd met een relatief hoge melkproductie per koe. Bedrijfseconomische begeleiding en kennisuitwisseling kunnen ondernemers helpen om beter inzicht te krijgen in hun kosten en in de mogelijkheden om deze op verschillende onderdelen van het bedrijf te verlagen.

› Neventak

Bied ruimte voor het ontwikkelen van nevenactiviteiten

Voor een deel van de extensieve bedrijven vormt een neventak een belangrijke aanvulling op de inkomsten uit de melkveetak. De mogelijkheden voor een neventak verschillen per bedrijf en hangen onder andere samen met de ligging en omgeving. Zo zien we in het veenweidegebied relatief veel verhuur van ruimtes, boerderijwinkels, huisverkoop en rondleidingen, mogelijk mede door de nabijheid van stedelijk gebied. In andere regio's komen bijvoorbeeld kinderopvang, legkippen en loonwerk voor. Bedrijven moeten wel de ruimte krijgen om dergelijke activiteiten te ontwikkelen en teruglopende inkomsten uit productie te compenseren met inkomen uit dienstverlening.

Zorg voor voldoende planologische ruimte

Voor het starten of uitbreiden van nevenactiviteiten kunnen aanpassingen in het omgevingsplan of vergunningen nodig zijn. Gemeenten bepalen daarmee mede welke mogelijkheden bedrijven hebben om naast de melkveehouderij aanvullende inkomsten te realiseren. Door in het ruimtelijk beleid ruimte te bieden voor passende nevenactiviteiten kunnen gemeenten verbreding van het verdienmodel ondersteunen.

Ondersteun de ontwikkeling van neventakken die passen bij het bedrijf en de omgeving

Niet iedere neventak is op iedere locatie even kansrijk. De ligging nabij een stad kan bijvoorbeeld mogelijkheden bieden voor huisverkoop, recreatie of verhuur, terwijl op andere locaties andere activiteiten beter aansluiten. Begeleiding en kennisuitwisseling kunnen ondernemers helpen om te bepalen welke mogelijkheden bij hun bedrijf en omgeving passen.

Overkoepelend laat de analyse zien dat beleid voldoende ruimte moet bieden voor verschillende routes naar een goed verdienvermogen. Welke bedrijfskeuzes kansrijk zijn, hangt af van de uitgangspositie en omgeving van het bedrijf. Daarbij blijft het belangrijk dat maatschappelijke prestaties voldoende en voor langere tijd worden beloond. Vergoedingen uit bijvoorbeeld het ANLb en de eco-regeling kunnen een belangrijke aanvulling vormen op het verdienmodel, maar zijn niet voor alle bedrijven in dezelfde mate beschikbaar en bieden niet altijd langjarige zekerheid. Beleid kan daarmee niet voorschrijven welke combinatie van keuzes voor een bedrijf het beste werkt, maar wel de randvoorwaarden creëren waarbinnen ondernemers passende keuzes kunnen maken.

CASE STUDY – ERVE AUSKAMP

BELANGRIJKSTE KEUZES

- Biologische bedrijfsvoering die past bij de ligging op Landgoed Singraven en de voorwaarden van de landgoedstichting.
- Langjarige pacht van natuurgrond van o.a. Staatsbosbeheer tegen een relatief gunstige prijs.
- Het rantsoen bestaat grotendeels uit eiwit van eigen land door grasklaver, kuilgras en de teelt van een mengsel van gerst en erwten.
- Veel weidegang (circa 1.800 uur), waardoor koeien zelf het gras halen en bewerkingskosten laag blijven.
- Deelname aan het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb), onder meer met botanisch hooiland.
- Benutting van natuurgras als hooi, dat deels wordt verkocht aan biologische veehouders in de regio.
- Levering van melk aan de nabijgelegen Raw Milk Company, die een plus op de biologische melkprijs betaalt.

LANDGOED SINGRAVEN (© HET HAERMAN, 2021)

Op Erve Auskamp boeren Eddo en Lianne op een extensief biologisch. Een groot deel van de ruim 164 hectare ligt op Landgoed Singraven, een landschap met bossen, houtwallen, beekdalen en waterpartijen. Het bedrijf schakelde rond 2000 om naar biologische melkveehouderij. Die omschakeling was financieel uitdagend, maar inmiddels vormt de biologische bedrijfsvoering een logische combinatie met de kenmerken van het landgoed. Door slim gebruik te maken van de beschikbare grond, veel eigen voer te produceren en de melk af te zetten in een gespecialiseerde markt, heeft het bedrijf een stabiel verdienmodel opgebouwd waarin melkproductie en natuurbeheer hand in hand gaan.

164,56 ha
Denekamp

159 melkvee 2 ha voedergewas
89 jongvee 41 ha natuurland
106 ha gras 14 ha landschaps-
elementen

7.261 kg
meetmelk/ha

Strategie en succesfactoren

Het bedrijf combineert verschillende strategieën die elkaar versterken. De basis is een bedrijfsvoering die past bij de locatie. De natuurgronden, landschapselementen en versnipperde verkaveling maken intensieve melkveehouderij minder aantrekkelijk, terwijl een extensieve biologische bedrijfsvoering juist goed aansluit bij het gebied. De langjarige pacht van natuurgrond geeft zekerheid en maakt het mogelijk de bedrijfsvoering op de beschikbare grond af te stemmen.

Een tweede succesfactor is de voerstrategie. Door grasklaver, kuilgras en een mengsel van gerst en erwten te telen, produceert het bedrijf ongeveer 90% van het benodigde eiwit op eigen land. Hierdoor hoeft relatief weinig eiwitrijk voer te worden aangekocht. Daarnaast zorgen circa 1.800 uur weidegang ervoor dat de koeien een groot deel van het gras zelf oogsten, waardoor de kosten voor voerwinning beperkt blijven. Ook de natuurgronden leveren een bijdrage aan het verdienmodel. Van de natuurgrond wordt hooi gewonnen, dat deels wordt verkocht aan biologische melkveeouders in de regio. Daarnaast is een deel van het areaal botanisch hooiland, waar een ANLb-vergoeding voor wordt ontvangen.

Tot slot draagt ook de melkafzet bij aan het bedrijfsresultaat. Sinds enkele jaren levert het bedrijf melk aan de Raw Milk Company. Om aan de eisen van de afnemer te voldoen, moest het rantsoen worden aangepast, waardoor de melkproductie per koe daalde. De hogere melkprijs compenseert deze lagere productie en zorgt voor een stabiel inkomen. De aanwezigheid van deze afnemer in de regio is daarmee een gunstige omstandigheid die goed aansluit bij de bestaande bedrijfsvoering.

Uitdagingen

Juist omdat het bedrijf zo is afgestemd op de omgeving, is het ook afhankelijk van die omgeving. Vrijwel alle grond is pachtgrond en een belangrijk deel van het verdienmodel steunt op de meerprijs voor de melk. Veranderingen in pachtvoorwaarden of de melkafzet veranderen, kunnen daardoor direct gevolgen hebben voor het resultaat. Daarnaast heeft het bedrijf te maken met een versnipperde verkaveling. Veel percelen zijn niet of moeilijk bereikbaar voor de koeien. Dit beperkt de mogelijkheden voor beweiding en maakt de voerwinning duurder. Volgens Eddo biedt ruilverkaveling in deze regio weinig perspectief.

Ook toekomstige regelgeving zorgt voor onzekerheid. Het bedrijf ligt in een gebied met veel waterlopen en beekdalen. Het bedrijf krijgt te maken met bufferstroken en mogelijk aanvullende maatregelen vanuit de Kaderrichtlijn Water. Hierdoor verkleint het areaal dat kan worden bemest. Hoewel de biologische bedrijfsvoering hiervoor een gunstige uitgangspositie biedt, is nog onduidelijk hoe het beleid precies wordt uitgewerkt. Daarom kiest het bedrijf er voorlopig voor geen grote aanpassingen te doen.

Inzichten

Volgens Eddo bestaat er geen blauwdruk voor natuurinclusieve of biologische melkveehouderij. Het is daarom belangrijk dat beleid rekening houdt met verschillen tussen bedrijven en gebieden. Wanneer andere ondernemers geïnteresseerd zijn om ook natuurinclusieve stappen te zetten, moeten ze beginnen bij de kenmerken van de eigen locatie. Grondsoort, verkaveling, grondprijs, pachtmogelijkheden en omgeving bepalen welke keuzes gezamenlijk kansrijk zijn. Hij adviseert om daarom ook eens bij andere boeren te gaan kijken om inspiratie op te doen. Dat kan inzichten bieden in de praktijk van bepaalde keuzes.

CASE STUDY – SJAAK

BELANGRIJKSTE KEUZES

- Voortzetten van de biologische bedrijfsvoering
- Toepassen van stripgrazen met 1.876 uur weidegang
- Een veestapel met Fleckvieh
- Deelname aan het ANLb, o.a. met bomen, grasland- en vaste mest pakketten.
- Investeren in technieken die de benutting van water en nutriënten kunnen verbeteren.

Sjaak nam het biologische melkveebedrijf vorig jaar over van zijn ouders. Het bedrijf schakelde al in 2002 om naar biologische melkveehouderij, omdat de toenmalige bedrijfsvoering onvoldoende toekomstperspectief bood. Inmiddels bouwt Sjaak verder aan het bedrijf, waarbij hij biologische melkproductie combineert met een sterke focus op efficiënt management en technische innovatie. Volgens hem sluiten biologische landbouw en technologie elkaar niet uit. Juist door slim management en innovaties wil hij het bedrijf toekomstbestendig houden.

55,10 ha
Voorthuizen

63 melkvee
38 jongvee

10.188 kg
meetmelk/ha

1,42
GVE/ha

Strategie en succesfactoren

Het bedrijf stuurt op een gezonde balans tussen opbrengsten en kosten. Volgens Sjaak levert extra krachtvoer niet automatisch meer rendement op. Daarom ligt de nadruk op kwalitatief goed ruwvoer en een efficiënte benutting daarvan. Een keuze die hij hiervoor maakt, is het toepassen van stripgrazen. Hierdoor nemen de koeien meer vers gras op en wordt het grasland efficiënter benut. Daarnaast ziet hij voordelen voor de bodem en biodiversiteit, wat ook terug te zien is in de aantallen weidevogels op zijn percelen.

Ook de keuze voor Fleckvieh-koeien past bij zijn bedrijfsvoering. De dubbeldoelkoeien combineren een goede melkproductie met een degelijke gezondheid en een hogere verkoopwaarde van het vlees. Voor het bedrijf van Sjaak sluit dit beter aan dan blindstaren op een zo hoog mogelijke melkproductie.

Sjaak ziet technologie niet als een tegenstelling van biologische landbouw, maar juist als een hulpmiddel om efficiënter met grondstoffen om te gaan. Hij onderzoekt onder andere de aanleg van een zandstal en een ondergronds druppelirrigatiesysteem om water en nutriënten efficiënter te benutten. Daarnaast werkt hij aan certificering voor A2A2-melk.

Uitdagingen

Een belangrijke uitdaging vormt de grondpositie. Het bedrijf is voor een groot deel afhankelijk van pachtgrond van verschillende eigenaren. Langjarige pachtcontracten zijn schaars, waardoor het lastig is om voor de lange termijn plannen te maken en investeringen terug te verdienen. Ook wordt er jaarlijks grond van de provincie gepacht, waarbij biologische bedrijven voorrang krijgen. Volgens Sjaak kunnen overheden bij de verdeling van grond meer rekening houden met de vorm van landbouw die zij willen stimuleren. Hij vindt de puntensystematiek van Staatsbosbeheer hierin een goed voorbeeld. Daarbij kunnen boeren worden beloond voor kenmerken die beleidsmatig gewenst zijn, zoals kruidenrijk grasland. Volgens Sjaak wordt het Didam-arrest soms als reden genoemd waarom overheden hierin geen onderscheid kunnen maken, terwijl er binnen de regels wel mogelijkheden zijn om te sturen op toetsbare beleidsdoelen.

Droogte vormt een toenemende uitdaging voor het bedrijf. Door de uitdagingen van droogte op zandgrond wordt een goede vochtvoorziening steeds belangrijker voor de grasproductie. Er wordt onder meer onderzoek gedaan naar de mogelijkheden van ondergrondse druppelirrigatie, waarmee water en nutriënten efficiënter kunnen worden benut.

Inzichten

Volgens Sjaak begint een toekomstbestendige bedrijfsvoering met goed management. Een goede kwaliteit van het ruwvoer, efficiënt voeren en keuzes die passen bij het bedrijf zijn volgens hem belangrijker dan het nastreven van een zo hoog mogelijke melkproductie. Nieuwe technieken kunnen daarnaast helpen om efficiënter met water, nutriënten en arbeid om te gaan. Voor beleidsmakers is zijn belangrijkste boodschap dat ondernemers ruimte moeten krijgen om via goed management maatschappelijke doelen te realiseren. Niet iedere oplossing past op ieder bedrijf, waardoor er meer aandacht nodig is voor maatwerk in plaats van uitsluitend te sturen op generieke normen.

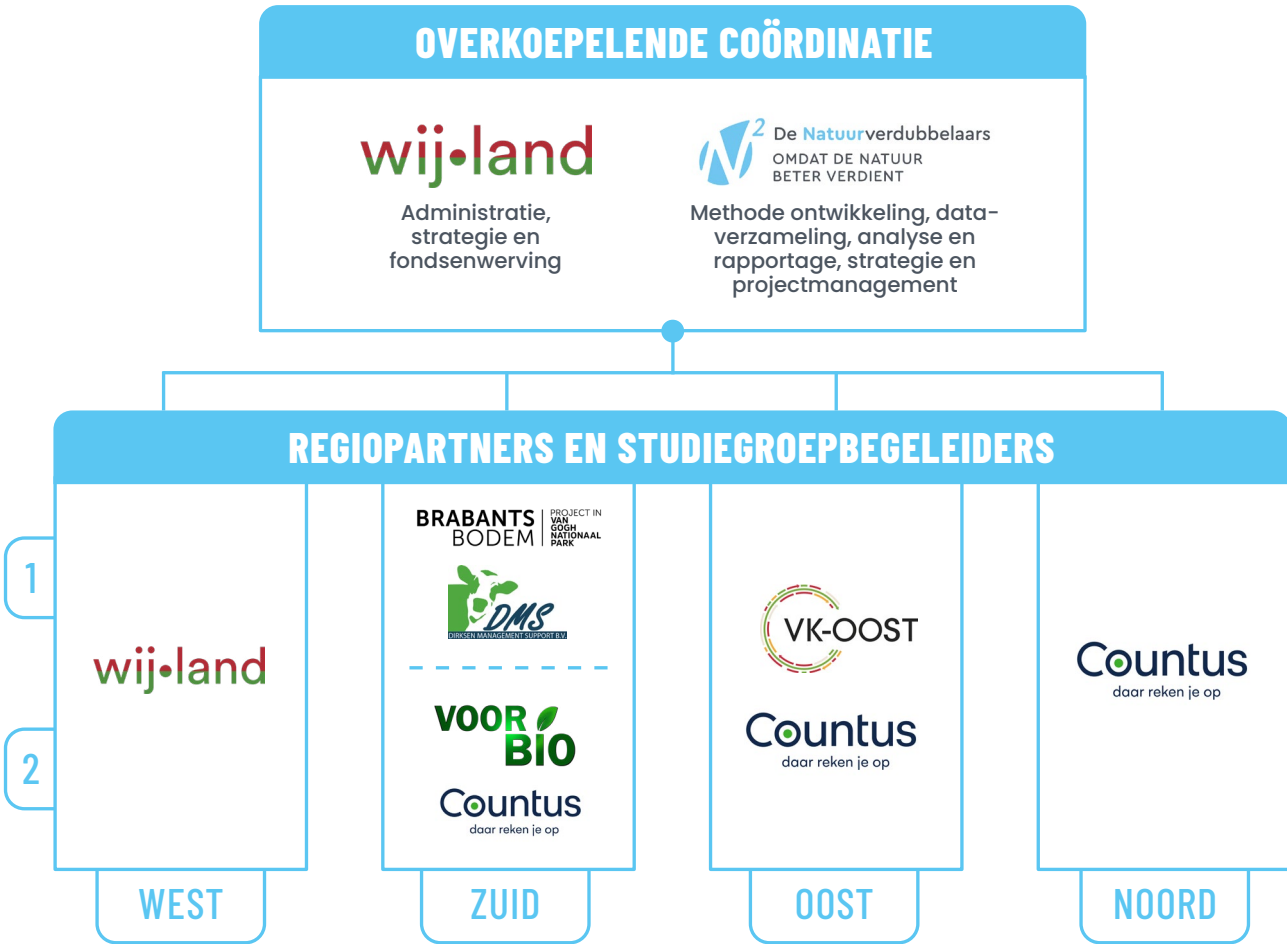
4. AANPAK EN METHODE

In de aanpak beschrijven we de werkwijze van het project, zoals het proces van dataverzameling en de verschillende projectactiviteiten. Daarbij wordt het landelijke onderzoek toegelicht, evenals de twee onderzoekslijnen waaruit deze bestaat.

4.1 PROJECTOPZET EN PROJECTPLAN

In het project vinden verschillende activiteiten plaats, zoals de verzameling van data, het organiseren van studiegroepbijeenkomsten en individuele trajecten. Daarnaast analyseren we op landelijk niveau de resultaten van de deelnemende bedrijven. In dit hoofdstuk beschrijven we de activiteiten uit deze verschillende werkpakketten.

REGENL

De KBA TMVH valt sinds 2025 deels onder de governance en financiering van ReGeNL. ReGeNL is een landelijk samenwerkingsprogramma dat werkt aan een toekomstbestendige, rendabele vorm van regeneratieve landbouw in Nederland, waarbij bodemverbetering, natuurherstel en een gezond verdienen centraal staan. Het programma ondersteunt samen met boeren, kennisinstellingen, bedrijven en overheden de overgang naar regeneratieve landbouw door kennis, begeleiding, innovatie en nieuwe bedrijfsmodellen te ontwikkelen. Binnen ReGeNL werken partners uit de KBA samen met stakeholders binnen diverse actielijnen en perspectieven van ReGeNL.

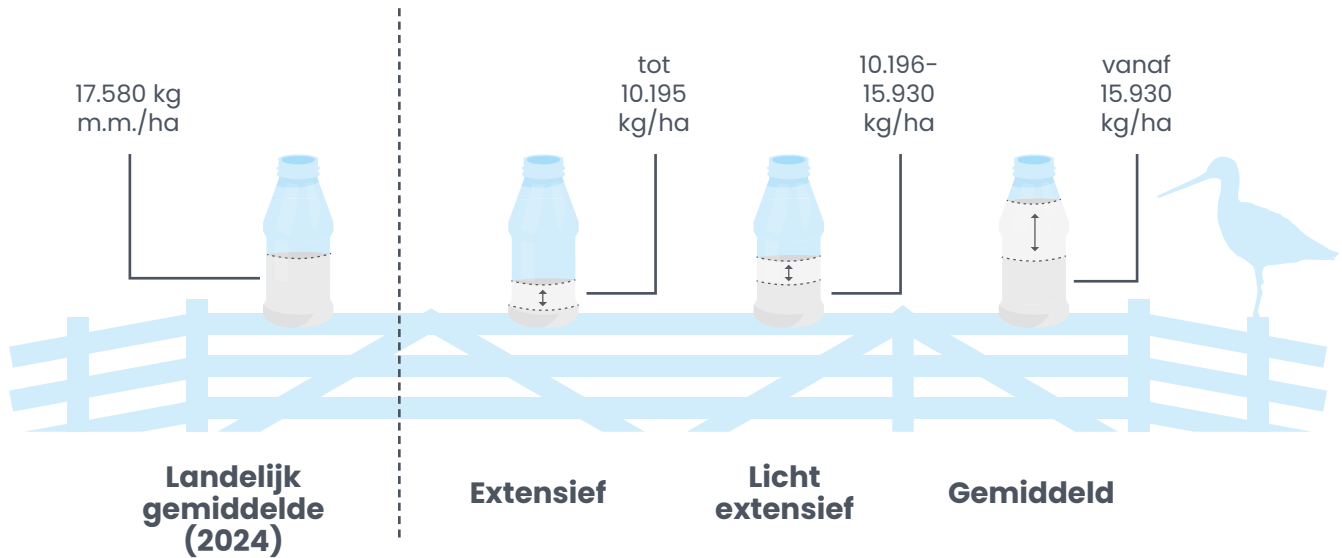
4.2 DATAVERZAMELING EN STUDIEGROEPEN

De dataverzameling is een samenhangend, participatief proces. De deelnemende boeren vullen zelf het Excel-rekenmodel in aan de hand van de boekhouding. Naar wens zijn hiervoor ook workshops en gezamenlijke invulmomenten georganiseerd. De uitkomsten op bedrijfsniveau worden, vertrouwelijk, binnen de studiegroepen besproken. Hierdoor ontstaat een lerend netwerk op het gebied van bedrijfseconomische en financiële vaardigheden. De geanonimiseerde data wordt, nadat er toestemming is gegeven, gebruikt voor de landelijke analyse.

4.3 STRATIFICATIE DATA

In *Onder de Streep 2026* vergelijken we de deelnemers op dezelfde manier als in de eerdere edities. Om het verdienmodel van de bedrijven over de tijd te vergelijken, stratificeren we de deelnemers naar mate van intensiteit. Voor deze stratificatie handhaven we de bandbreedtes die in *Onder de Streep 2023* waren vastgesteld en ook in *Onder de Streep 2025* zijn gebruikt. Dit zijn:

▲ FIGUUR 4.3.1 - INDELING STUDIEGROEPEN OP BASIS VAN INTENSIVITEIT (KG MEETMELK/HA)

4.4 LANDELIJK ONDERZOEK

In dit project (boekjaar 2024) doen er 72 bedrijven mee. Dit zijn minder bedrijven dan voorgaande jaren.

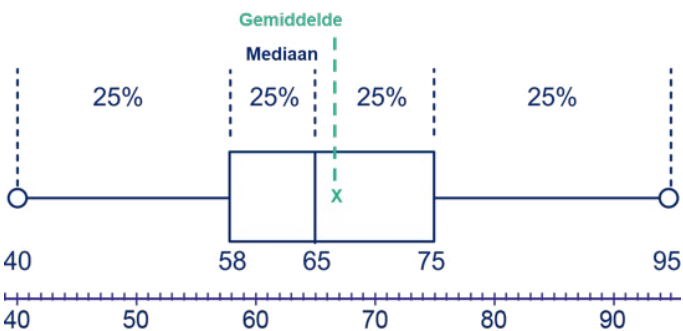
> Onderzoekslijn 1

De resultaten worden op verschillende manieren met elkaar vergeleken:

- Vergelijking tussen verschillende groepen in één jaar:
 - Weergegeven met een box plot
 - Voorbeeldvraag: "Wat is het verschil in aantal uren weidegang per jaar tussen de verschillende groepen in 2024?"
- Vergelijking tussen de verschillende jaren voor één groep:
 - Weergegeven met een boxplot
 - Voorbeeldvraag: "Hoe zijn de opbrengsten van neventakken van de extensieve groep toe- of afgenomen over de jaren?"
- Vergelijking tussen alle groepen en alle jaren:
 - Weergegeven met 3 lijngrafiekken of in een staafdiagram
 - Voorbeeldvraag: "Hoe zijn de melkopbrengsten per koe veranderd voor de verschillende groepen van 2021 tot en met 2024?"
- Bepaalde analyses op bedrijfsniveau: alle deelnemers worden individueel weergegeven (niet in groepen):
 - Weergegeven met een spreidingsdiagram of box plot
 - Voorbeeldvraag: "Wat is de relatie tussen intensiteit en ammoniakuitstoot?"

BOXPLOT

Een veelgebruikt figuur is de boxplot. Een boxplot laat in één oogopslag zien hoe de data binnen een bepaalde groep verdeeld is.

In de boxplot wordt de data in kwartielen opgedeeld, waarbij ieder deel 25% vertegenwoordigt. Hoe dichter de grenzen van het kwartiel bij elkaar liggen, hoe minder spreiding er in de groep is. De "box" beslaat de middelste 50% van de waarden en de twee uitlopers de bovenste en onderste 25%. Het middelste streepje is de mediaan. Dit is het middelste bedrijf, maar niet de gemiddelde waarde. Het kruisje (X) geeft de gemiddelde waarde weer.

> Onderzoekslijn 2

In Onder de Streep 2026 werken we twee onderzoekslijnen uit. Onderzoekslijn 2 richt zich op het beantwoorden van de vragen:

- Welke bedrijfskeuzes maken natuurinclusieve bedrijven en hoe draagt dit bij aan het verdienmodel?
- Welke combinaties van keuzes en bedrijfseigenschappen komen vaak voor? En wat zijn de succesfactoren?

Deze onderzoekslijn bouwt voort op de inzichten uit [Onder de Streep 2021 \(ODS2021\)](#), [Onder de Streep 2023 \(ODS2023\)](#) en [Onder de Streep 2025 \(ODS2025\)](#) en verdiept eerder onderzoek door bedrijfskeuzes, de samenhang en randvoorwaarden waaronder deze keuzes succesvol zijn verder uit te werken.

5. DEELNEMENDE BEDRIJVEN

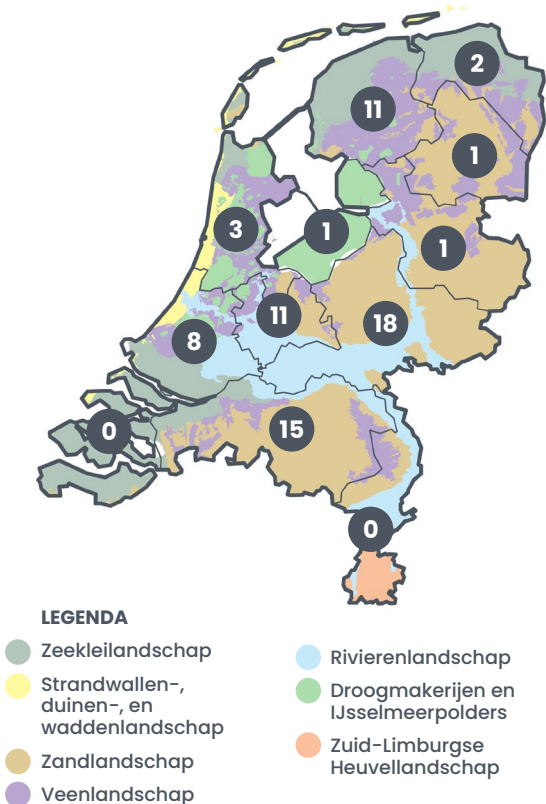

In dit hoofdstuk beschrijven we de bedrijven waarvan het boekjaar 2024 is geanalyseerd in dit project. In totaal beschikken we over data over 2024 van 72 bedrijven. Op basis van kenmerken zoals grondsoort, bedrijfsintensiteit, certificering, grondpositie en veestapel schetsen we een beeld van de bedrijven die aan het project deelnemen.

5.1 REGIO EN GRONDSOORT

De deelnemende bedrijven zijn redelijk gelijk verdeeld over de verschillende landbouw-regio's in Nederland. Het merendeel van de bedrijven (51%) zit op zandgrond. Dit is de meest voorkomende grondsoort, gevolgd door 27% op klei. Daarnaast ligt 11% van de bedrijven op klei op veen en 10% op veen. De bedrijven op veen en klei op veen bevinden zich vrijwel allemaal in regio West, terwijl in de regio's Oost en Zuid veel bedrijven op zandgrond liggen.

FIGUUR 5.1.1 - DEELNEMERS PER PROVINCIE
(BRON: KAART CULTUURLANDSCHAPPEN VAN NEDERLAND)

5.2 INTENSITEIT

De deelnemende bedrijven worden ingedeeld in groepen die de mate van intensiteit aangeven. In hoofdstuk 4.3 worden de bandbreedtes van deze groepen toegelicht. De intensiteit wordt uitgedrukt in kilogram meetmelk per hectare.

TABEL 5.2.1 - AANTAL DEELNEMERS PER GROEP EN PER REGIO

DEELNEMERS		NOORD	OOST	ZUID	WEST	DEELNEMERS PER GROEP
	Extensief	2	4	7	11	24
	Licht extensief	8	9	2	7	26
	Gemiddeld	5	9	6	2	22
	Deelnemers per regio	15	22	15	20	72

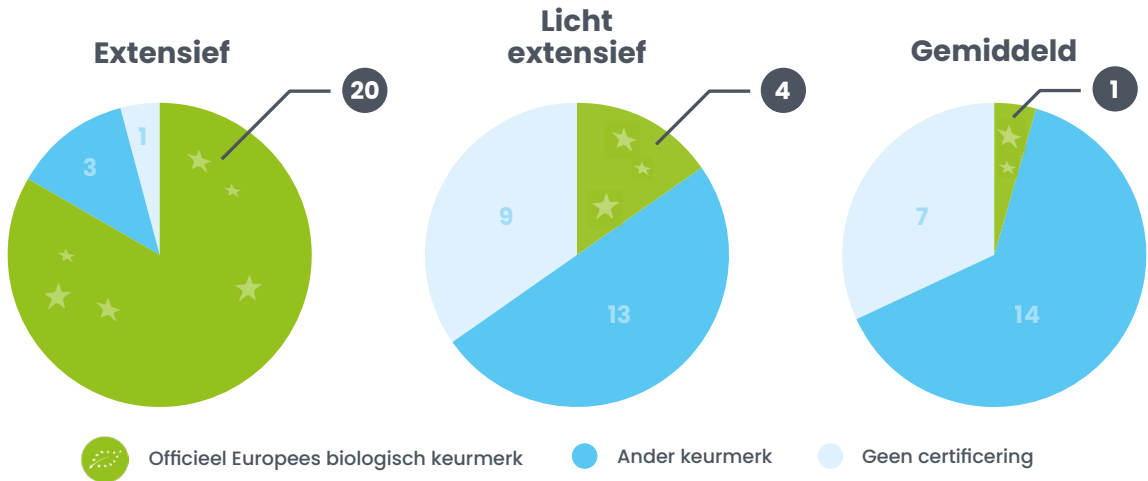
INTENSITEIT		NOORD	OOST	ZUID	WEST	GEMIDDELTE INTENSITEIT PER GROEP
	Extensief	4.705	7.414	8.778	6.081	6.975
	Licht extensief	12.606	13.031	12.923	13.514	13.022
	Gemiddeld	17.581	19.287	22.614	16.752	19.576
	Intensiteit per regio	34.892	39.732	44.315	36.347	39.573

TABEL 5.2.2 - GEMIDDELTE INTENSITEIT (KG MEETMELKPRODUCTIE/HECTARE) PER GROEP EN PER REGIO

De bedrijven in regio West zijn in gemiddeld extensiever dan de bedrijven in de andere regio's. De bedrijven in Noord liggen rond het gemiddelde van de totale groep, terwijl de gemiddelde intensiteit in Oost en Zuid iets hoger ligt. Binnen de regio's bestaan echter ook duidelijke verschillen tussen bedrijven. Dit geldt vooral voor Zuid, waar de bedrijven grotendeels verdeeld zijn over de extensieve en gemiddelde groep.

5.3 CERTIFICERING

Binnen de extensieve groep zijn 20 van de 24 bedrijven biologisch of biologisch-dynamisch gecertificeerd. Drie bedrijven leveren melk onder een ander keurmerk en één bedrijf heeft geen certificering. In de licht extensieve groep zijn vier bedrijven biologisch of biologisch-dynamisch gecertificeerd, hebben dertien bedrijven een ander keurmerk en negen bedrijven geen certificering. Binnen de gemiddelde groep is één bedrijf biologisch gecertificeerd, hebben veertien bedrijven een ander keurmerk en zeven bedrijven geen certificering.

FIGUUR 5.3.1 - VERDELING VAN BIOLOGISCHE EN BIOLOGISCH-DYNAMISCH GECERTIFICEERDE BEDRIJVEN PER GROEP

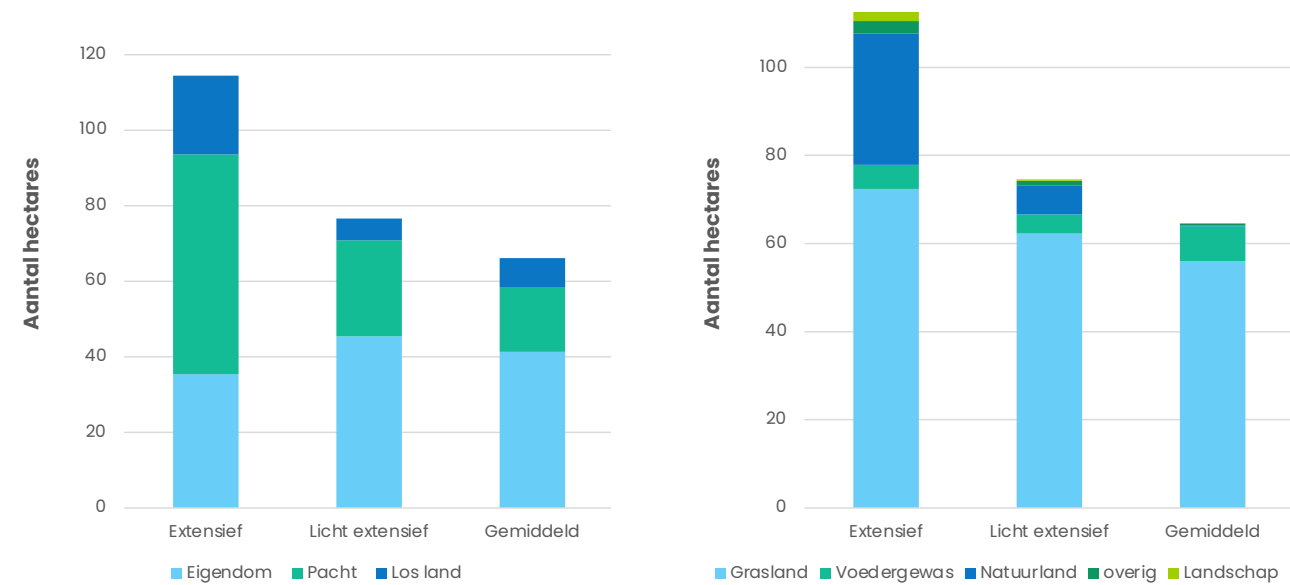
De biologische en biologisch-dynamische certificering is daarmee sterk geconcentreerd in de extensieve groep. Bedrijven in de licht extensieve en gemiddelde groep hebben vaker andere keurmerken of geen specifieke certificering.

CERTIFICATIEVORM	EXTENSIEF	LICHT EXTENSIEF	GEMIDDELD	BEREKENDE MELKPRIJS	CERTIFICERING
Biologisch	20	3	2	€ 57,82	
Biologisch	18	3	2	€ 55,83	
Biologisch (USDA)	1			€ 65,94	
Biologisch-dynamisch	1			€ 60,18	
Andere certificering		9	7	€ 51,21	
Beter voor Koe, Natuur & Boer		3		€ 52,61	
On the Way to PlanetProof		56	7	€ 50,89	
Geen certificering	4	14	13	€ 49,74	
Geen	1	10	8	€ 50,80	
VLOG	1	1	2	€ 48,41	
Weidemelk	2	3	3	€ 47,88	
Totaal aantal bedrijven	24	26	22		

TABEL 5.3.1 - BEDRIJVEN PER CERTIFICATIEVORM ONDERVERDEELD IN DE 3 GROEPEN, INCLUSIEF BEREKENDE MELKPRIJS

5.4 GRONDPOSITIE

De grondpositie verschilt tussen de groepen, zowel de omvang van het areaal als de verhouding tussen eigendom en pacht. De extensieve bedrijven beschikken gemiddeld over het grootste areaal. Een groot deel daarvan bestaat uit pachtgrond; het aandeel grond in eigendom is relatief klein. De gemiddelde groep heeft juist het kleinste areaal in beheer, maar van alle groepen wel het hoogste percentage grond in eigendom. De licht extensieve groep neemt op beide punten een tussenpositie in. Ook het grondgebruik verschilt. De extensieve groep heeft een groot aandeel natuurland, terwijl de gemiddelde groep een groter deel van het areaal gebruikt voor de teelt van voedergewassen.

5.5 VEESTAPEL

De omvang en samenstelling van de veestapel verschillen per groep. De extensieve bedrijven hebben gemiddeld de kleinste veestapel, terwijl de gemiddelde groep de grootste veestapel heeft. Bij de extensieve bedrijven bestaat een kleiner deel van de veestapel uit melkkoeien. Zij houden relatief meer jongvee aan en het aandeel vleesvee is groter.

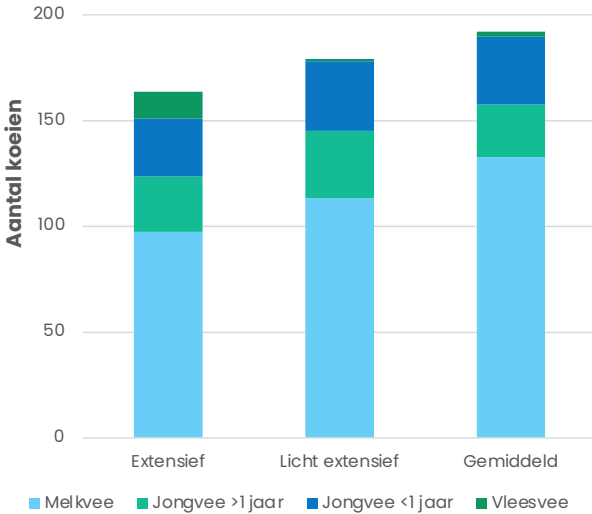

HOLSTEIN-FRIESIAN KOEIEN (NJMCC, ISTOCK, 2025)

DEMARCATIE VAN TWEE GEWASSEN (JJ GOUIN, ISTOCK, 2026)

Ook de diversiteit aan rassen is binnen de extensieve groep groter. De gemiddelde en licht extensieve bedrijven houden vooral Holstein-Friesian-koeien of kruisingen daarvan. Bij de extensieve bedrijven is het aandeel Holstein-Friesian lager en heeft een aanzienlijk deel van de bedrijven een gemengde veestapel met verschillende rassen.

FIGUUR 5.5.1 - GEMIDDELDE OPBOUW VEESTAPEL PER GROEP VAN INTENSITEIT

6. NATUURINCLUSIEVE PRESTATIE

In dit hoofdstuk analyseren we de ecologische prestaties van de deelnemende melkveebedrijven aan de hand van natuurinclusieve KPI's, duurzaamheidsmonitoren en de natuurinclusieve niveaus. Eerst kijken we naar de samenhang tussen bedrijfsintensiteit en de prestaties op de verschillende KPI's. Vervolgens vergelijken we de prestaties van de bedrijven met de streefwaarden uit het rapport Concretisering Natuurinclusieve Landbouw en verschillende duurzaamheidsmonitoren, om inzicht te krijgen in de mate waarin bedrijven aan deze doelen voldoen. Daarbij kijken we ook naar de verschillen tussen de monitoren en de toepasbaarheid van de natuurinclusieve niveaus voor het beoordelen van natuurinclusiviteit. Tot slot brengen we de belangrijkste patronen en verschillen tussen de bedrijven en KPI's samen.

6.1 PRESTATIE OP NATUURINCLUSIEVE KPI'S

Zoals in 2.1 Natuurinclusiviteit in onderzoek, beleid en praktijk is toegelicht, gebruiken we het rapport Concretisering Natuurinclusieve landbouw (NIL) om de mate van natuurinclusiviteit is beschreven aan de hand van niveaus. We onderzoeken hoe de deelnemende bedrijven presteren op de niveaus van natuurinclusieve landbouw en in vergelijking met provinciale duurzaamheidsmonitoren. Voor deze vergelijking maken we gebruik van data uit de Kringloopwijzer. Van drie bedrijven uit de extensieve groep en één bedrijf uit de licht extensieve groep is er geen data beschikbaar.

MELKVEEHOUDERIJ		GRENSWAARDEN NIL-NIVEAUS				BIN-DATA	
INDICATOR / KPI	EENHEID	NIL 1A	NIL 1B	NIL 2	NIL 3	GEM	25% BEST*
Aandeel agrarisch natuurbeheer (incl. extensief kruidenrijk grasland)	% van totaal bedrijfs-areaal	-	≥10	≥20	≥40	-	-
Aandeel GBDA (incl. FAB-randen)	% van totaal bedrijfs-areaal	-	≥2.5	≥5	≥10	2 - 3%**	-
Gebruik N-kunstmest	kg N/ha	≤50	-	≤50	0	138	108
Ammoniak-uitstoot (kg NH ₃ /ha)	kg NH ₃ /ha	≤50	-	≤50	≤40	58	46
N-bodemoverschot	kg N/ha	≤120 klei ≤100 zand ≤270 veen	-	≤120 klei ≤100 zand ≤270 veen	≤90 klei ≤70 zand ≤250 veen	≤161 klei ≤136 zand ≤300 veen	108 (gem)
Eiwit van eigen land	% van totaal aangevoerd eiwit	≥65	-	≥65	≥85	58	67
Weidegang	uur/koe/jaar	≥1.500	-	≥1.500	≥2.500	1.199	1.712
Aandeel langjarig grasland (mogelijke overlap met extensief kruidenrijk gras)	% totaal areaal gewas-percelen	≥50	-	≥50	≥90	-	-
Aandeel productief kruidenhoudend grasland (t.o.v. overig grasland-areaal)	% totaal areaal gewas-percelen (excl. kruidenrijk & langjarig)	≥20	-	≥20	n.v.t.	-	-

* 25% best = kwartielwaarde, waarde die gehaald wordt voor 25% best presterende bedrijven
** gegevens niet afkomstig van BIN, maar volgens inschatting Aanvalsplan landschap

TABEL 6.1.1 - CONCRETISERING NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW: AMBITIENIVEAUS
IN WOORDEN EN CIJFERS VOOR MELKVEEHOUDERIJ EN AKKERBOUW

6.2 SCORE OP NATUURINCLUSIEVE NIVEAUS

De grenswaarden van NIL-niveau 1 (NIL1) worden voor veel KPI's behaald door de deelnemende bedrijven. De grenswaarden van NIL-niveau 3 (NIL3) zijn aanzienlijk hoger en worden door een kleinere groep bedrijven gehaald. Bij meerdere indicatoren (zoals agrarisch natuurbeheer, eiwit van eigen land, weidegang en langjarig grasland) neemt het aantal bedrijven dat aan de norm voldoet sterk af wanneer de ambitie verschuift van NIL 1 naar NIL 3 (Tabel 6.2.1).

TABEL 6.2.1 - PERCENTAGE VAN DE BEDRIJVEN DAT DE DREMPELWAARDE VAN DE KPI BEHAALT

	1A	1B	2	3	KPI'S
Aandeel ANLb		42%	26%	15%	
Gebruik N-kunstmest	47%			40%	
Ammoniakuitstoot	63%			44%	
N-bodemoverschot	71%			57%	
Eiwit van eigen land	46%			11%	
Weidegang	61%			22%	
Aandeel langjarig grasland	79%			22%	
Aandeel productief kruidenrijk grasland	40%				
	1A	1B	2	3	NIL-NIVEAUS
Aantal bedrijven dat het niveau behaalt (72 bedrijven totaal)	8	30	4	1	
Percentage van de KPI's dat gemiddeld behaald wordt per niveau	60%	42%	55%	31%	

TABEL 6.2.2 - AANTAL BEDRIJVEN DAT AAN ALLE KPI'S VAN DE VERSCHILLENDE NIVEAUS VOLDOEN EN HET PERCENTAGE VAN DE KPI'S DAT GEMIDDELD BEHAALD WORDT BIJ DE VERSCHILLENDE NIVEAUS

Hoewel veel bedrijven op meerdere individuele KPI's goed presteren, blijkt het behalen van alle streefwaarden en daarmee een hoog natuurinclusief niveau over de volle breedte aanzienlijk lastiger. Van de 72 bedrijven voldoen slechts enkele aan alle streefwaarden om NIL 1a, 2 of 3 te halen. Slechts 8 bedrijven halen NIL 1a, terwijl gemiddeld de 60% van de KPI's worden behaald en het merendeel van de KPI's door meer dan 50% van de bedrijven wordt gehaald (Tabel 6.2.2). Voor NIL 2 ligt dit nog aantal lager: vier bedrijven behalen minimaal NIL2. Slechts één bedrijf voldoet op alle beoordeelde KPI's aan de streefwaarden voor NIL 3. Dit laat zien dat het gelijktijdig voldoen aan alle indicatoren een grote uitdaging is. Bedrijven die op de ene KPI hoog scoren, voldoen niet altijd ook aan de normen voor andere KPI's, waardoor het behalen van een hoog integraal niveau lastig is. Dit hoeft echter niet te betekenen dat de afzonderlijke streefwaarden onrealistisch zijn, maar wel dat de combinatie van alle normen tegelijkertijd voor veel bedrijven moeilijk haalbaar is.

Wanneer we de resultaten bekijken voor de groepen van intensiteit, zien we dat de extensieve bedrijven op vrijwel alle KPI's hogere scores dan licht extensieve en gemiddelde bedrijven behalen. Vooral bij kunstmestgebruik, ammoniakuitstoot, weidegang en kruidenrijk grasland is dit verschil duidelijk zichtbaar. Maatregelen die bijdragen aan extensivering, zoals meer weidegang en minder kunstmestgebruik, dragen vaak tegelijkertijd bij aan betere prestaties op meerdere KPI's.

Ook de biologische bedrijven behalen op meerdere KPI's een hogere waarde, zoals bij kunstmestgebruik, kruidenrijk grasland en weidegang. Dit hangt samen met de eisen uit de biologische bedrijfsvoering, die op verschillende punten overlappen met de uitgangspunten van natuurinclusieve landbouw.

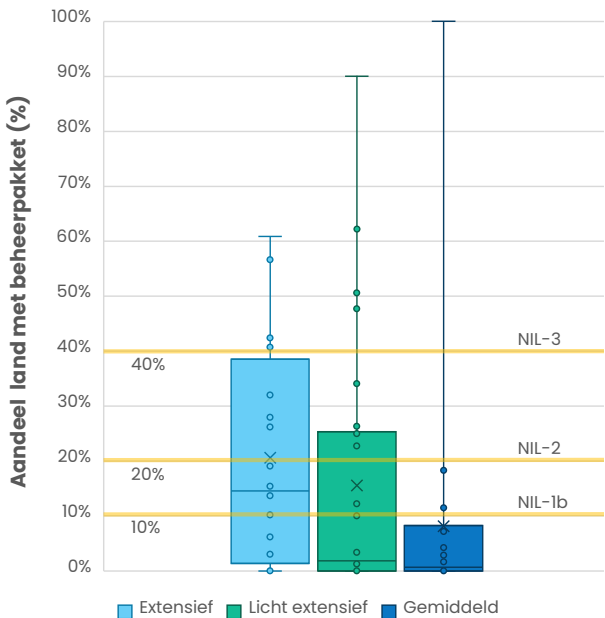
De haalbaarheid van sommige KPI's wordt beïnvloed door grondsoort en locatie. Zo zijn verschillen zichtbaar in onder andere de mogelijkheden voor agrarisch natuurbeheer, langjarig grasland, kruidenrijk grasland en stikstofbodemoverschot. Hoewel de KPI stikstofbodemoverschot differentieert tussen verschillende grondsoorten, gebeurt dit bij de ander KPI's niet.

> Aandeel agrarisch natuurbeheer

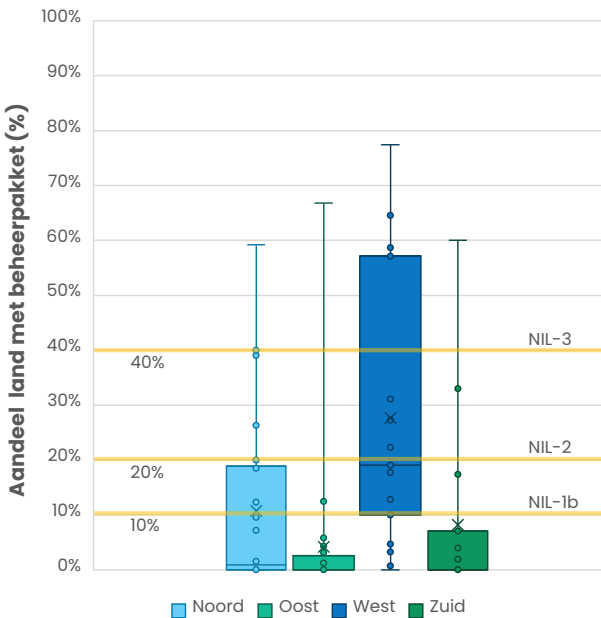
ANLB

Norm	De streefwaarde voor het aandeel agrarisch natuurbeheer, gebaseerd op het aandeel grond met een ANLb-pakket, strekt van minstens 10% voor NIL 1b tot minstens 40% voor NIL 3.
Score	Binnen de extensieve groep bedraagt het gemiddelde aandeel agrarisch natuurbeheer 21%, waarbij 14 van de 24 bedrijven de streefwaarde voor NIL 1b behalen en 6 bedrijven de norm voor NIL 3 bereiken. Bij de licht extensieve bedrijven ligt dit gemiddelde met 8% aanzienlijk lager; hier behalen 11 van de 26 bedrijven de norm voor NIL 1b en slechts 4 bedrijven de norm voor NIL 3. Bij de Gemiddelde bedrijven behalen 5 van de 22 bedrijven de streefwaarde voor NIL1b, en maar 1 de streefwaarde voor NIL3.

De resultaten tonen grote regionale verschillen, met een gemiddeld aandeel ANLb van slechts 4% in Oost, 10% in Zuid, 15% in Noord en zelfs 32% in West. Deze variatie hangt grotendeels samen met de regionale beschikbaarheid van ANLb-pakketten, wat betekent dat de mogelijkheden om op deze KPI te scoren niet overal gelijk zijn. Vanwege deze afhankelijkheid lopen de streefwaarden tussen provinciale duurzaamheidsmonitoren sterk uiteen; zo wordt in Brabant het hoogste aantal punten behaald bij een aandeel van 25% of meer, terwijl dit in Gelderland al bij 10% of meer het geval is en de KPI in Overijssel en Drenthe niet wordt meegenomen.

FIGUUR 6.2.1 – AANDEEL LAND MET BEHEERPAKKET (2024) ▲

FIGUUR 6.2.2 – BOXPLOT AANDEEL LAND MET BEHEERPAKKET NAAR REGIO (2024) ▲

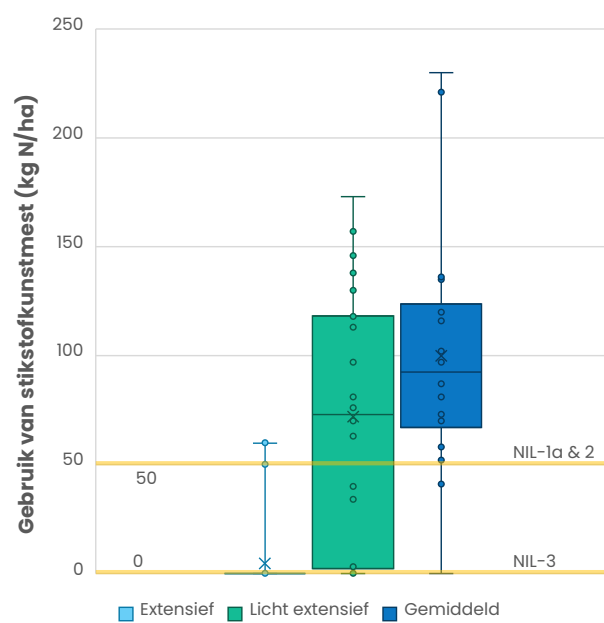
> Aandeel groenblauwe dooradering (GBDA)

Norm	De streefwaarde voor het aandeel groenblauwe dooradering (GBDA) varieert van minstens 2,5% voor NIL 1b tot minstens 10% voor NIL 3.
Score	Huidig is er voor deze KPI onvoldoende betrouwbare informatie beschikbaar om alle bedrijven een representatieve score toe te kennen. Hoewel het oppervlak aan landschapselementen in theorie als indicator dient, blijkt deze data in de praktijk onvoldoende volledig te zijn ingevuld. Slechts 15 van de 72 bedrijven hebben gegevens aangeleverd, waarvan 9 bedrijven voldoen aan NIL 1b, 3 bedrijven aan NIL 2 en 1 bedrijf aan NIL 3.

Door de lage respons van 15 van de 72 is de data niet representatief voor de hele groep. Een volledigere data-inventarisatie van landschapselementen is nodig om deze KPI in de toekomst betrouwbaar te kunnen evalueren.

GROENBLAUWE DOORADERING

> Gebruik stikstofkunstmest

▲ FIGUUR 6.2.3- GEBRUIK STIKSTOFKUNSTMEST PER HECTARE (2024)

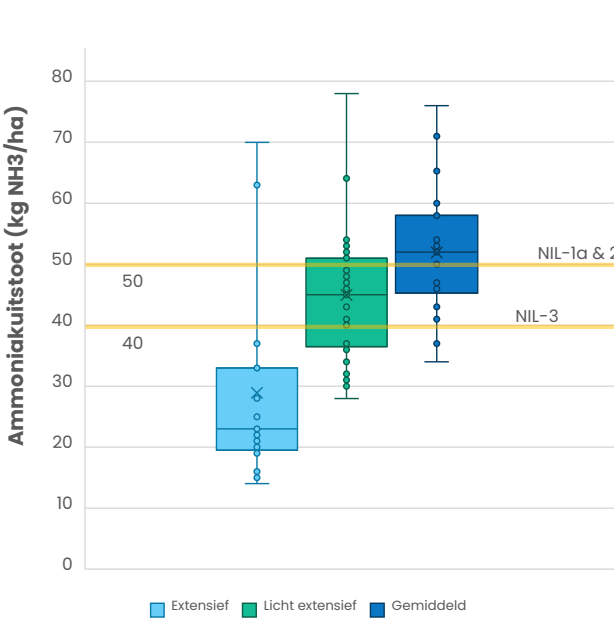
Norm	In zowel NIL 1a als NIL 2 mag maximaal 50 kg N per hectare uit kunstmest worden gebruikt, terwijl voor NIL 3 een volledig verbod op stikstofkunstmest geldt.
Score	De extensieve groep gebruikt gemiddeld slechts 4,6 kg N/ha, waardoor 23 van de 24 bedrijven aan NIL 1a voldoen en 22 van de 24 aan NIL 3. Bij de licht extensieve bedrijven ligt het gebruik op 72,0 kg N/ha (9 van de 26 bedrijven voldoet aan NIL 1a en 6 van de 26 aan NIL 3), terwijl de gemiddelde bedrijven op 99,9 kg N/ha zitten, waar slechts 2 van de 22 aan NIL 1a en 1 van de 22 aan NIL 3 voldoet.

Naast de intensiteit van de bedrijfsvoering speelt de grondsoort een duidelijke rol in het kunstmestgebruik. Bedrijven op veen gebruiken het minste (10 kg N/ha), gevolgd door zand (56 kg N/ha), klei op veen (68 kg N/ha) en klei (76 kg N/ha). Veembodems hebben een hoog stikstofleverend vermogen waardoor het toevoegen van kunstmest minder interessant is.

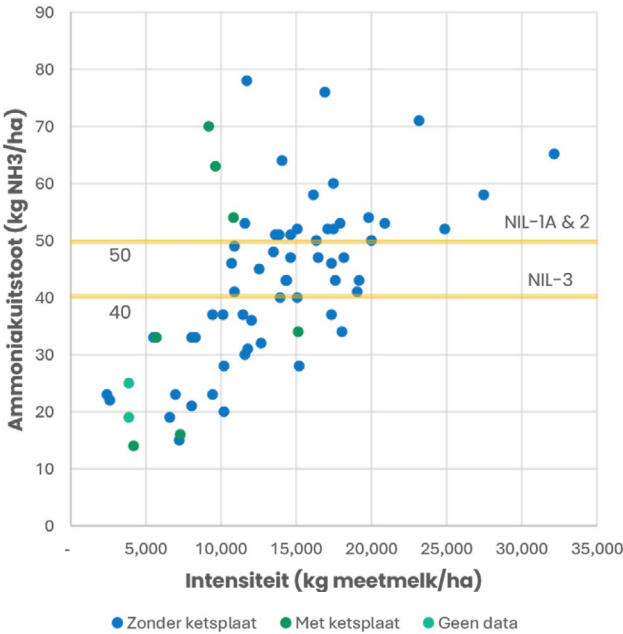
STIKSTOFKUNSTMEST

> Ammoniakuitstoot (kg NH3/ha)

AMMONIAKUITSTOOT	Norm	Voor ammoniakuitstoot geldt een maximale emissie van 50 kg NH ₃ per hectare voor NIL 1a en NIL 2, terwijl voor NIL 3 een strengere grenswaarde van maximaal 40 kg NH ₃ per hectare wordt gehanteerd.
	Score	Binnen de extensieve groep behalen 22 van de 24 bedrijven zowel de norm voor NIL 1a/2 als die voor NIL 3. Bij de licht extensieve bedrijven voldoen 18 van de 26 bedrijven aan NIL 1a/2 en 8 aan NIL 3, terwijl binnen de gemiddelde groep 10 van de 22 bedrijven NIL 1a/2 halen en slechts 2 bedrijven aan NIL 3 voldoen.
	De data vertoont een grote spreiding. De opvallend hoge waarde bij een deel van de extensieve bedrijven wordt onder anderen veroorzaakt door bedrijven die bovengronds mest uitrijden; de Kringloopwijzer rekent hier met een relatief hoge emissiefactor, wat resulteert in een berekende hogere ammoniakuitstoot.	

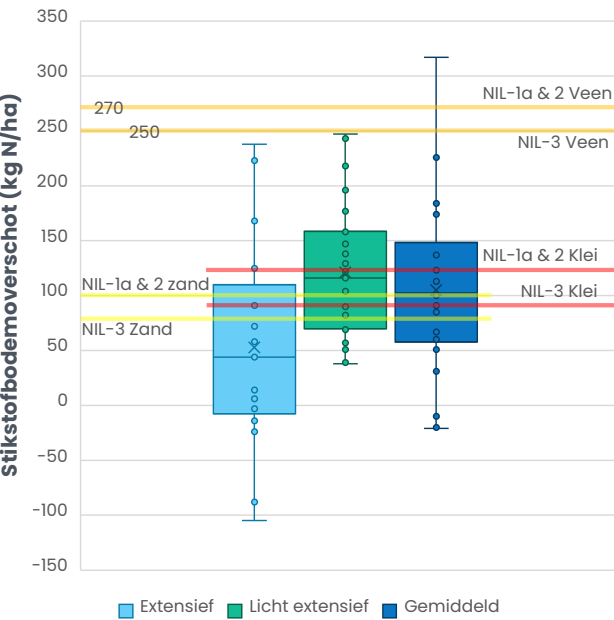
FIGUUR 6.2.4 - AMMONIAKUITSTOOT PER HECTARE (2024)

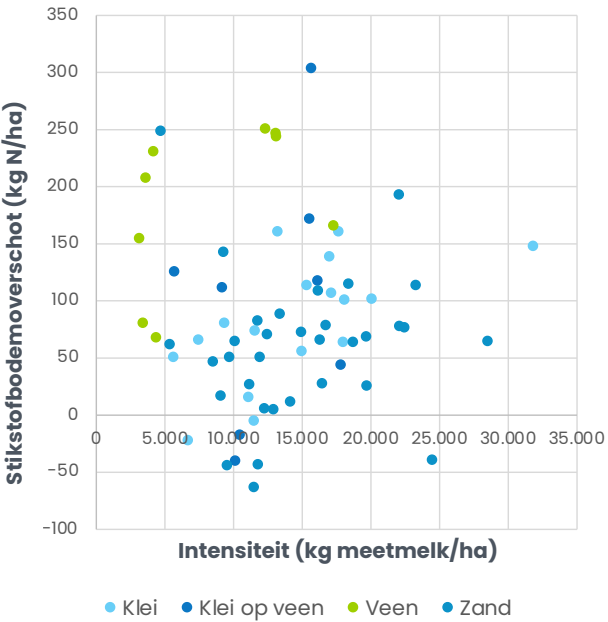
FIGUUR 6.2.5 - SPREIDINGSDIAGRAM INTENSITEIT EN AMMONIAKUITSTOOT PER HECTARE (2024)

> Stikstofbodemoverschot

STIKSTOFBODEMOVERSCHOT	Norm	Het stikstofbodemoverschot is de enige KPI met een streefwaarde met specifieke normering per grondsoort. Dit hangt samen met de verschillen in natuurlijke stikstofmineralisatie tussen bodemsoorten. Zo geldt voor bedrijven op veen een toegestaan overschot van maximaal 270 kg N/ha voor NIL 1a en NIL 2, en 250 kg N/ha voor NIL 3, terwijl deze norm voor bedrijven op klei aanzienlijk strenger is met maximaal 120 kg N/ha voor NIL 1a en NIL 2 en 90 kg N/ha voor NIL 3.
	Score	De extensieve bedrijven scoren over het algemeen beter op deze indicator. In de extensieve groep behalen 20 van de 24 bedrijven de norm voor NIL 1a en NIL 2, en 17 bedrijven NIL 3. In de licht extensieve groep behalen 15 van de 26 bedrijven de norm voor NIL 1a en NIL 2 en 11 bedrijven NIL 3 terwijl 11 van de 22 bedrijven in de gemiddelde groep de norm voor NIL 1a en NIL 2 behalen, en 8 bedrijven NIL3. De resultaten variëren sterk per bodemtype: alle bedrijven op veen behalen ruimschoots niveau 3. Op kleigronden behalen 11 van de 19 bedrijven niveau 1 en 9 van de 19 bedrijven niveau 3, terwijl op zandgronden 26 van de 36 bedrijven voldoen aan niveau 1 en 18 van de 36 bedrijven aan niveau 3.
Opvallend is dat de NIL-niveaus sterk afwijken van de provinciale duurzaamheidsmonitoren, waar de hoogste streefwaarde met hoogstens 40 tot 60 kg N/ha een stuk scherper ligt, met uitzondering van Duurzaam Boeren Drenthe dat een maximale norm van 110 kg N/ha hanteert.		

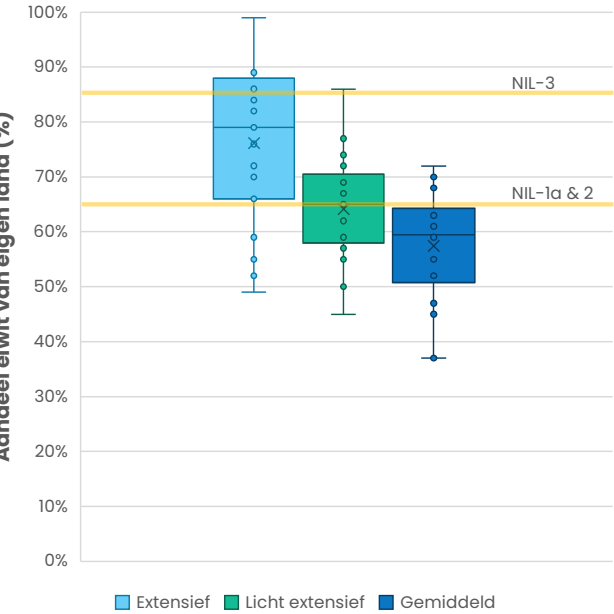
FIGUUR 6.2.6 - STIKSTOFBODEMOVERSCHOT PER HECTARE (2024)

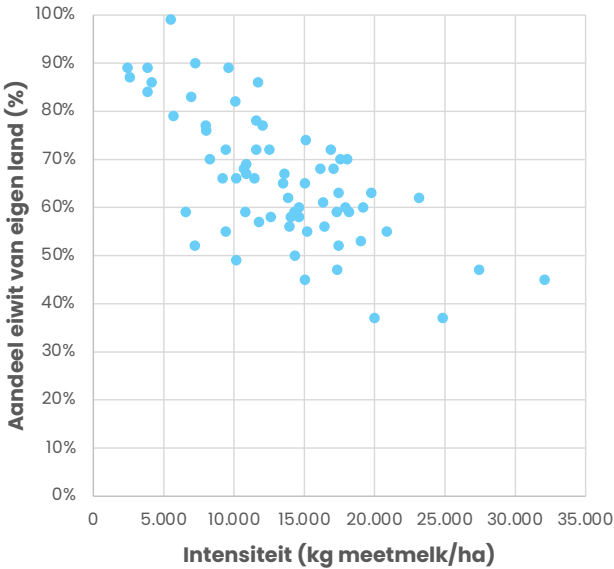
FIGUUR 6.2.7 - STIKSTOFBODEMOVERSCHOT PER HECTARE EN INTENSITEIT, NAAR GRONDSOORT (2024)

> Eiwit van eigen land

EIWIT VAN EIGEN LAND	Norm	Binnen de natuurinclusieve niveaus geldt een streefwaarde voor eiwit van eigen land van minimaal 65% voor NIL 1a en 2, en minimaal 85% voor NIL 3. Er wordt geen onderscheid gemaakt voor de verschillende grondsoorten, iets wat binnen de provinciale duurzaamheidsmonitor "Monitor Duurzame Landbouw Gelderland" wel gebeurt.
	Score	In de extensieve groep behalen 17 van de 24 bedrijven niveau 1 en 7 bedrijven niveau 3. Bij de licht extensieve bedrijven behalen 11 van de 26 bedrijven niveau 1 en slechts 1 bedrijf niveau 3, terwijl binnen de gemiddelde groep slechts 5 van de 22 bedrijven niveau 1 behalen en geen enkel bedrijf niveau 3 bereikt.
	De streefwaarde van 85% voor NIL 3 blijkt voor veel bedrijven lastig haalbaar. De KPI hangt sterk samen met grondgebondenheid, intensiteit en grondsoort. Hoewel de teelt van voedergewassen de score verhoogt, is het op veengronden niet gewenst of überhaupt mogelijk om grasland te scheuren en voedergewassen te telen. Daarnaast gaat het vergroten van het areaal voedergewassen vaak ten koste van het aandeel langjarig grasland. In deze KPI telt eiwit uit regionale reststromen of lokaal geteeld krachtvoer ook niet mee – terwijl deze voerstrategieën wel passen binnen een natuurinclusieve bedrijfsvoering. Vrijwel alle provinciale duurzaamheidsmonitoren hanteren ruimere normen (vaak minimaal 45% tot 65% voor de hoogste beloning), met uitzondering van Utrecht dat net als NIL 3 stuurt op 85%.	

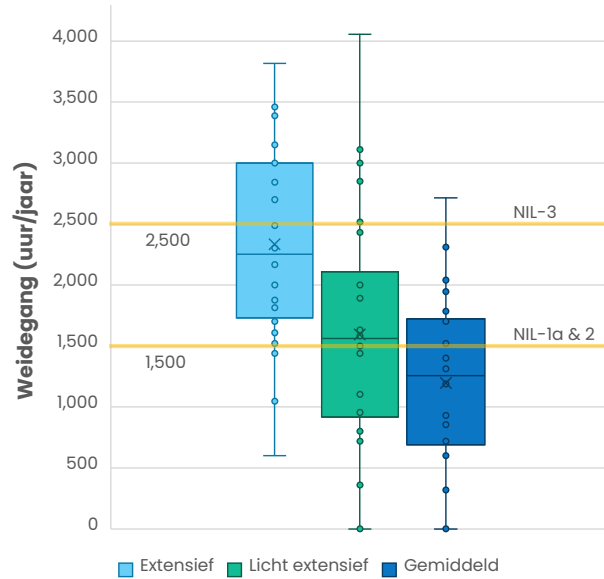
FIGUUR 6.2.8 - AANDEEL EIWIT VAN EIGEN LAND (2024) ▲

FIGUUR 6.2.9 - SPREIDINGSDIAGRAM INTENSITEIT EN AANDEEL EIWIT VAN EIGEN LAND (2024) ▲

> Weidegang

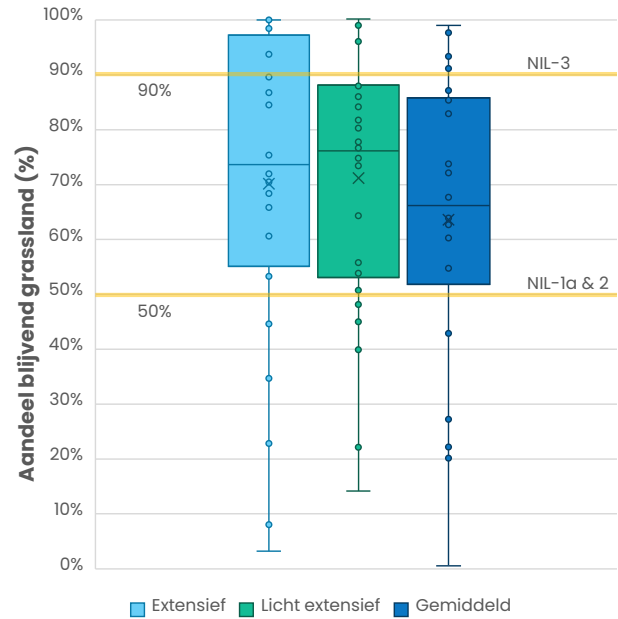
WEIDEGANG	Norm	Voor weidegang geldt een minimale norm van 1.500 uur per jaar voor NIL 1a en 2, en 2.500 uur voor NIL 3.
	Score	Er is een duidelijke samenhang met intensiteit: de extensieve groep behaalt gemiddeld 2.334 uur (21 van de 24 bedrijven behalen NIL 1a/2 en 10 behalen NIL 3), de licht extensieve groep gemiddeld 1.594 uur (14 bedrijven NIL 1a/2 en 5 NIL 3) en de gemiddelde groep 1.197 uur (9 bedrijven NIL 1a/2 en slechts 1 bedrijf NIL 3).
	De normen voor de natuurinclusieve niveaus liggen hoger dan de eisen voor het 3 sterren Beter Leven keurmerk (1.440 uur) en aanzienlijk hoger dan de eis voor het certificaat Weidemelk (720 uur). Regionale omstandigheden en kavelinrichting spelen een grote rol bij de haalbaarheid van de normen. In regio West wordt met gemiddeld 2.246 uur aanzienlijk meer geweid dan in overige regio's, waar bedrijven vaak minder totale grond en een kleinere huiskavel hebben.	

▲ FIGUUR 6.2.10 - UREN WEIDEGANG (2024)

> Aandeel langjarig grasland

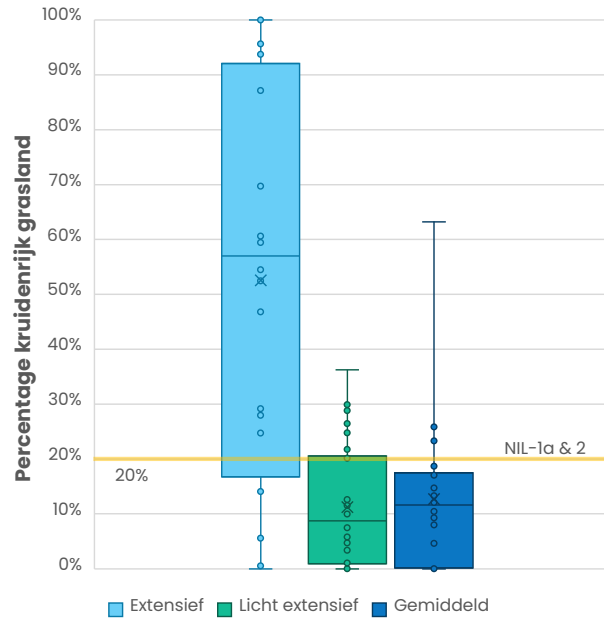
LANGJARIG GRASLAND	Norm	Het niveau NIL 1a en 2 wordt behaald bij een aandeel langjarig grasland van minimaal 50% van het areaal gewaspercelen, terwijl voor NIL 3 een strengere norm geldt van minstens 90%. Het aandeel langjarig grasland kan overlappen met extensief kruidenrijk grasland.
	Score	De norm voor NIL 1a en 2 wordt door het merendeel van de bedrijven gehaald, waarbij de drie bedrijfsgroepen gemiddeld allemaal rond de 80% langjarig grasland uitkomen. De norm voor NIL 3 blijkt aanmerkelijk uitdagender en wordt gehaald door 7 van de 24 van de extensieve bedrijven, 5 van de 26 licht extensieve bedrijven en 4 van de 22 gemiddelde bedrijven, waardoor de verschillen tussen de groepen relatief beperkt zijn.
	Grondsoort speelt een belangrijke rol: het aandeel langjarig grasland bedraagt gemiddeld 94% op veen, 71% op klei en 60% op zand. In tegenstelling tot sommige provinciale duurzaamheidsmonitoren wordt in de NIL-normering echter geen onderscheid gemaakt per grondsoort, terwijl de praktische mogelijkheden voor het aanhouden van langdurig grasland per bodemtype sterk verschillen.	

FIGUUR 6.2.11 – AANDEEL LANGJARIG GRASLAND (2024)

> Aandeel kruidenrijk grasland

KRUIDENRIJK GRASLAND	Norm	Voor productief kruidenrijk grasland geldt een minimale norm van 20% van het areaal voor NIL 1a en 2. Voor NIL 3 is geen afzonderlijke norm vastgesteld.
	Score	De verschillen tussen bedrijfsgroepen zijn binnen deze KPI groot: binnen de extensieve groep behaalt 18 van de 24 bedrijven de norm, tegenover 8 van de 26 van de licht extensieve bedrijven en slechts 5 van de 22 in de gemiddelde groep. Biologische bedrijven scoren met gemiddeld 45% kruidenrijk grasland aanzienlijk hoger dan gangbare bedrijven, die op gemiddeld 14% uitkomen.
	De resultaten differentiëren tussen grondsoort en regio, met een gemiddeld aandeel van 57% op veen (tegenover 30% op klei en 18% op zand) en hogere percentages in regio West (40%) en Zuid (37%) vergeleken met Noord (19%) en Oost (9%). De hogere scores bij biologische en extensievere bedrijven hangen waarschijnlijk direct samen met de eisen rondom biologische landbouw, waaronder geen gebruik maken van stikstofkunstmest en een sterkere focus op biodiversiteit binnen de bedrijfsvoering.	

FIGUUR 6.2.12 – AANDEEL KRUIDENRIJK GRASLAND (2024)

7. ECONOMISCHE PRESTATIE

In dit hoofdstuk kijken we naar de economische resultaten van de deelnemende melkveebedrijven over de periode 2021 tot en met 2024. We vergelijken de ontwikkeling van de opbrengsten, kosten en het inkomen tussen de verschillende groepen bedrijven en over de verschillende jaren. Daarbij kijken we welke ontwikkelingen zichtbaar zijn in het verdienvermogen en hoe de resultaten tussen de groepen van elkaar verschillen. Tot slot brengen we de belangrijkste ontwikkelingen over de afgelopen jaren samen.

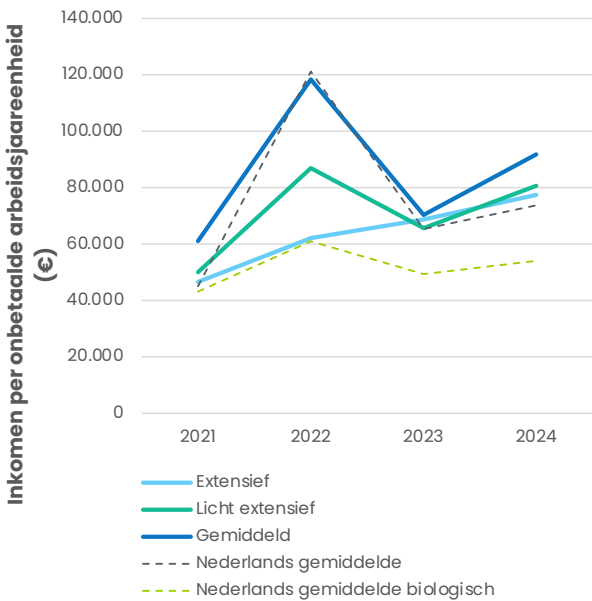
7.1 INKOMEN

> Ontwikkeling van het inkomen per onbetaalde arbeidsjaareenheid (oaje)

Het inkomen van de extensieve bedrijven ontwikkelt zich relatief stabiel over de tijd en toont een licht stijgende trend. In tegenstelling tot de andere groepen lijkt het inkomen minder gevoelig voor schommelingen in de melkprijs. Zo daalt de gemiddelde melkprijs in 2024 licht ten opzichte van 2023, terwijl het inkomen per oaje juist toeneemt.

Bij de licht extensieve en gemiddelde bedrijven volgt de inkomensontwikkeling sterker de ontwikkeling van de melkprijs. Deze bedrijven profiteren duidelijk van jaren met een hoge melkprijs, maar zijn tegelijkertijd gevoeliger voor prijsschommelingen. Hun inkomens vertonen daardoor een grotere volatiliteit.

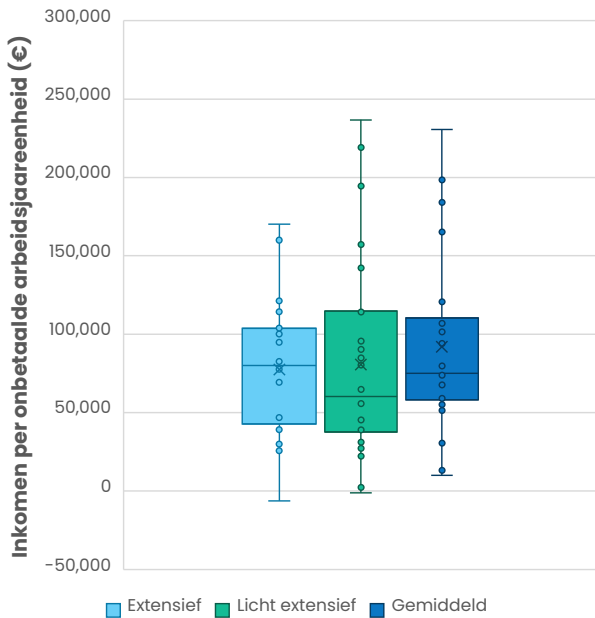
Het gemiddelde inkomen per oaje van de extensieve groep ligt bovendien boven het gemiddelde van biologische melkveebedrijven in Nederland. Dit suggereert dat de deelnemende extensieve bedrijven economisch bovengemiddeld presteren, ondanks hun relatief extensieve bedrijfsvoering.

FIGUUR 7.1.1 – ONTWIKKELING INKOMEN PER ONBETAALDE ARBEIDSJAAREENHEID (2021-2024)

In **figuur 7.1.2** wordt de spreiding in het inkomen per onbetaalde arbeidsjaareenheid in 2024 getoond. Naast het gemiddelde (weergegeven met een kruisje), is hier ook de mediaan in beeld gebracht (weergegeven met een streep). Een vergelijking tussen de groepen laat zien dat de mediaan het hoogst ligt voor de extensieve groep. Dit betekent dat het middelste extensieve bedrijf economisch beter presteert dan het middelste bedrijf uit de andere groepen. Tegelijkertijd ligt het gemiddelde inkomen juist hoger bij de licht extensieve en gemiddelde bedrijven. Het verschil tussen het gemiddelde en de mediaan wijst erop dat binnen deze groepen enkele bedrijven hele hoge inkomens realiseren, waardoor het groeps-gemiddelde omhoog wordt getrokken.

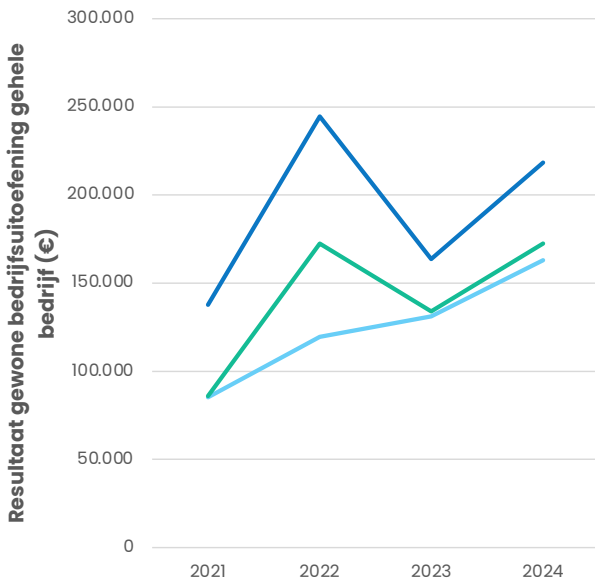
Binnen de extensieve groep liggen het gemiddelde en de mediaan dicht bij elkaar dan in de licht extensieve en gemiddelde groep. Dit duidt op een gelijkmatigere verdeling in de groep, waarbij het gemiddelde van de groep minder wordt beïnvloed door enkele uitschieters.

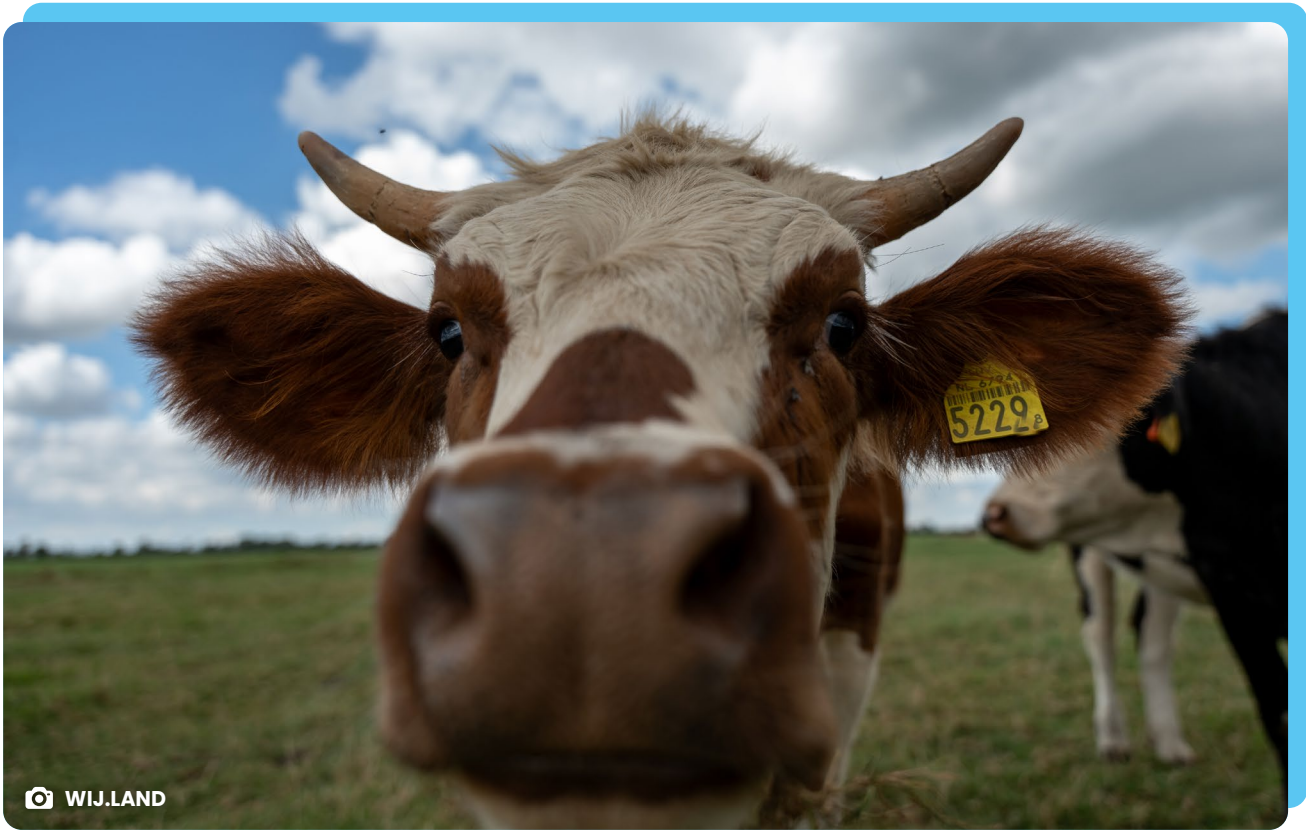
FIGUUR 7.1.2 – INKOMEN PER ONBETAALDE ARBEIDSJAAREENHEID (2024)

> Spreiding inkomen en resultaat

Het resultaat uit gewone bedrijfsuitoefening volgt grotendeels dezelfde ontwikkeling als het inkomen per onbetaalde arbeidsjaareenheid. De verschillen tussen de drie groepen blijven relatief beperkt, maar ook hier valt op dat de extensieve bedrijven een stabielere ontwikkeling laten zien dan de overige groepen.

FIGUUR 7.1.3 – RESULTAAT GEWONE BEDRIJFS-UITOEFENING GEHELE BEDRIJF (2021-2024)

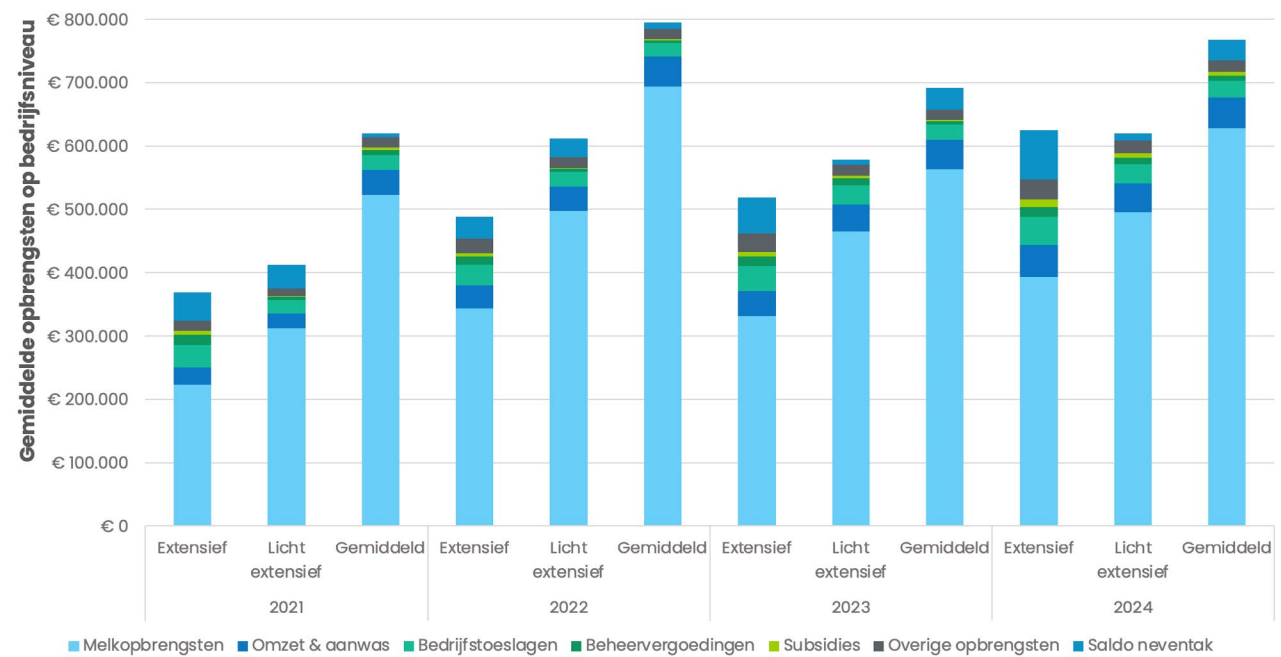
7.2 OPBRENGSTEN

> Opbouw van de opbrengsten

De extensieve bedrijven hebben het meest diverse verdienmodel. Deze bedrijven ontvangen relatief vaker inkomsten uit verschillende vormen van vergoedingen, zoals ANLb, eco-regelingen en bedrijfstoelagen. Daarnaast ontvangt een deel van de bedrijven inkomsten uit neventakken. Hierdoor zijn de opbrengsten minder afhankelijk van uitsluitend de melkproductie.

Bij de gemiddelde bedrijven is het verdienmodel sterker afhankelijk van melkproductie. Een groter aandeel van de totale opbrengsten komt uit melkgeld, waardoor deze bedrijven gevoeliger zijn voor veranderingen in de melkprijs.

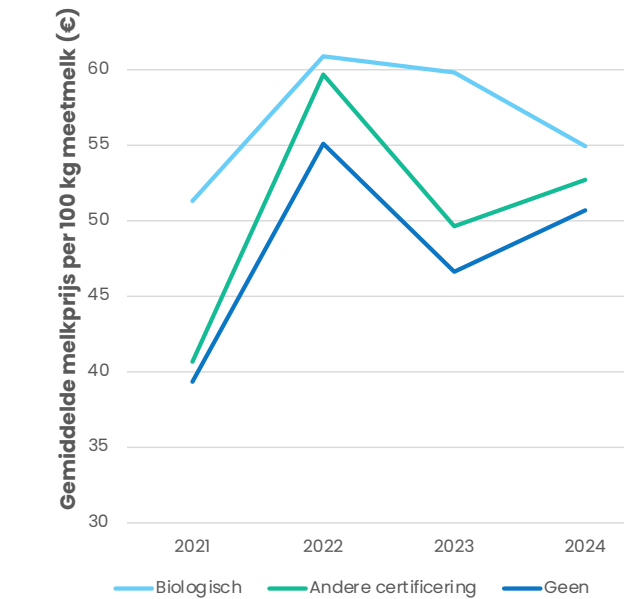
De totale opbrengsten stijgen in 2024 ten opzichte van 2023 bij alle drie de groepen. Deze stijging komt grotendeels voort uit hogere melkopbrengsten en overige opbrengsten.

FIGUUR 7.2.1 – GEMIDDELDE OPBRENGSTEN OP BEDRIJFSNIVEAU (2021-2024)

> Melkprijzen

De gemiddelde melkprijs van de bedrijven in de extensieve groep daalde (van €56,41 per 100 kg meetmelk naar €55,00), terwijl de gemiddelde melkprijs van de gemiddelde groep juist steeg van €46,37 per 100 kg meetmelk naar €50,74.

FIGUUR 7.2.2 – MELKPRIJS PER CERTIFICERING (2021-2024)

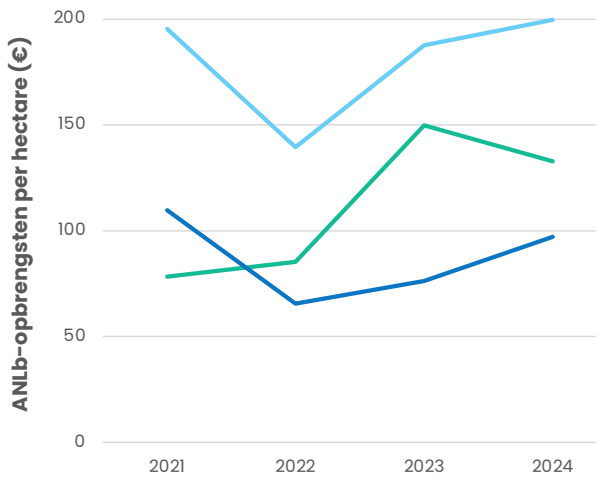
> Inkomsten uit ANLb

Binnen alle groepen worden inkomsten uit agrarisch natuurbeheer behaald. De opbrengsten uit ANLb verschillen sterk tussen bedrijven en regio's. Deze verschillen hangen samen met de beschikbaarheid van beheerpakketten en de mogelijkheden om deze in te passen op het bedrijf. In regio Oost en Zuid is gemiddeld een kleiner deel van het areaal onder beheer gebracht, terwijl dit in West en Noord aanzienlijk hoger ligt.

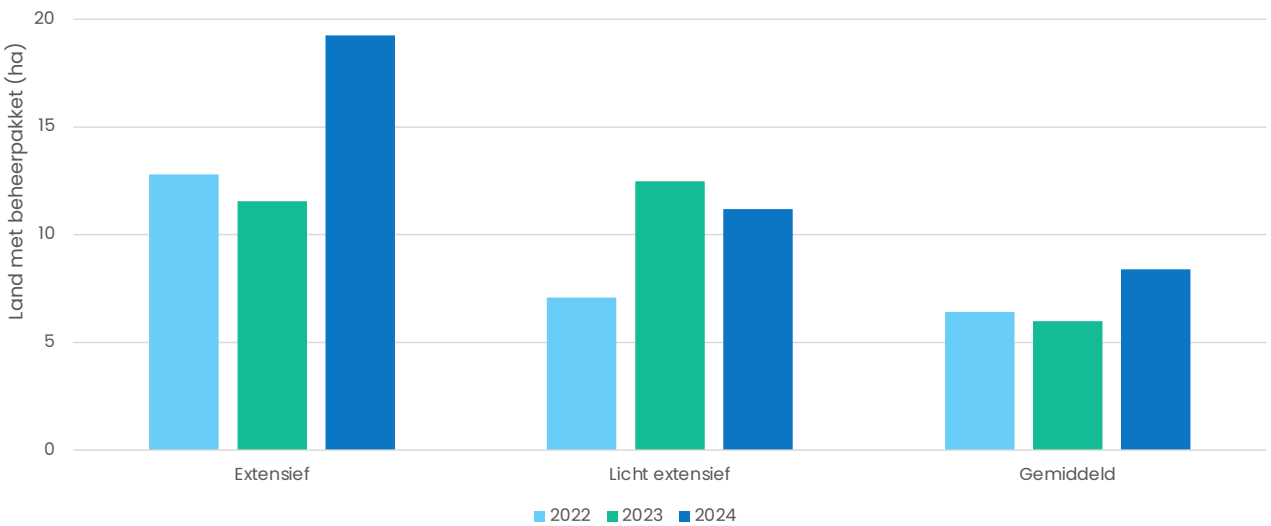
	AANTAL BEDRIJVEN MET ANLB-PAKKET VAN TOTALE GROEP	GEMIDDELDE ANLB-OPBRENGSTEN (€/HA)	GEMIDDELD AREAAL MET BEHEER-PAKKET (HA)	DEEL AREAAL MET BEHEERPAKKET (%)	ANLB
Extensief	21	200	19.3	21%	
Licht extensief	20	133	11.2	16%	
Gemiddeld	12	97	8.4	8%	

TABEL 7.2.1 – INKOMSTEN UIT ANLB

Extensieve bedrijven realiseren gemiddeld de hoogste ANLb-opbrengsten per hectare. Ook licht extensieve bedrijven behalen hogere opbrengsten per hectare dan gemiddelde bedrijven. Dit hangt samen met het grotere aantal hectares waarvoor binnen deze groepen beheerpakketten zijn afgesloten.

FIGUUR 7.2.3 – GEMIDDELDE ANLB OPBRENGSTEN PER HECTARE DOOR DE JAREN HEEN (2021-2024)

FIGUUR 7.2.4 – AANTAL HECTARE WAAR ANLB OVER IS AFGESLOTEN (2021-2024)

> Eco-regeling en bedrijfstoelagen

Extensieve bedrijven maken relatief veel gebruik van de eco-regeling. Van de extensieve bedrijven behalen 22 bedrijven goud bij de eco-regeling, tegenover 6 uit de licht extensieve groep en 10 uit de gemiddelde groep.

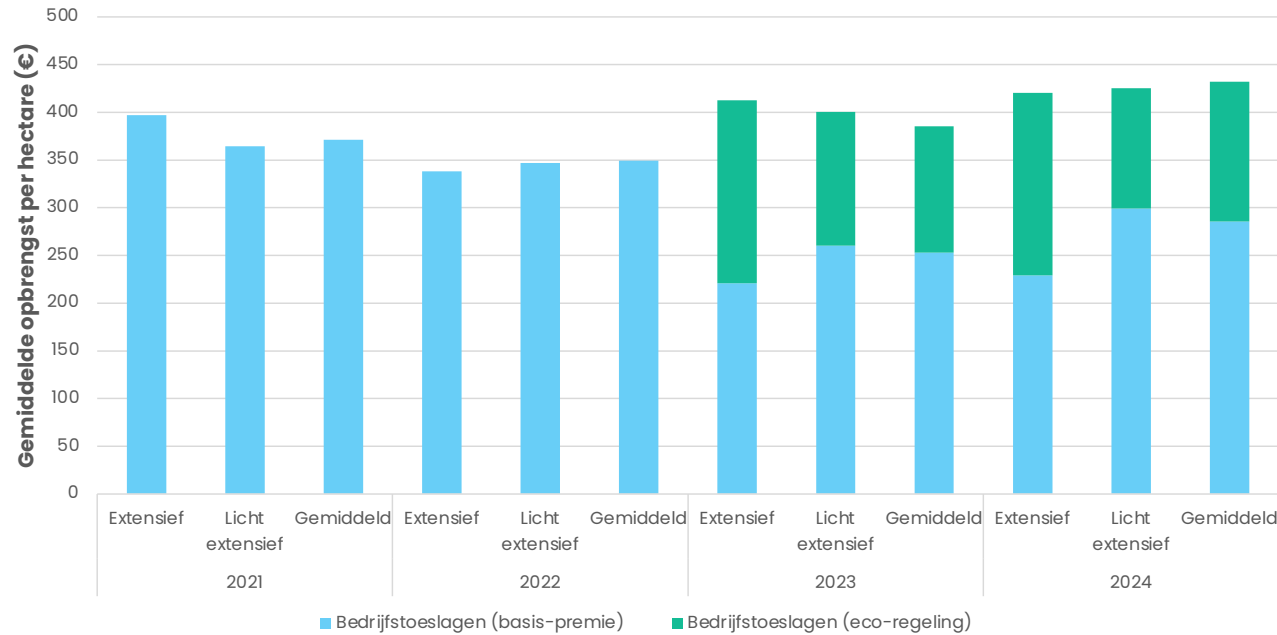
ECOREGELING		GOUD	ZILVER	BRONS
	Extensief	22	2	–
	Licht extensief	6	17	–
	Gemiddeld	10	6	3
		38	25	3

TABEL 7.2.2 – NIVEAUS ECOREGELING ▲

De resultaten laten zien dat extensievere bedrijfsvoering goed aansluit bij de voorwaarden van de eco-regeling. Maatregelen die vaak onderdeel zijn van extensieve systemen, zoals meer grasland, kruidenrijk grasland, minder kunstmestgebruik en landschapselementen, dragen ook bij aan hogere scores binnen de eco-regeling.

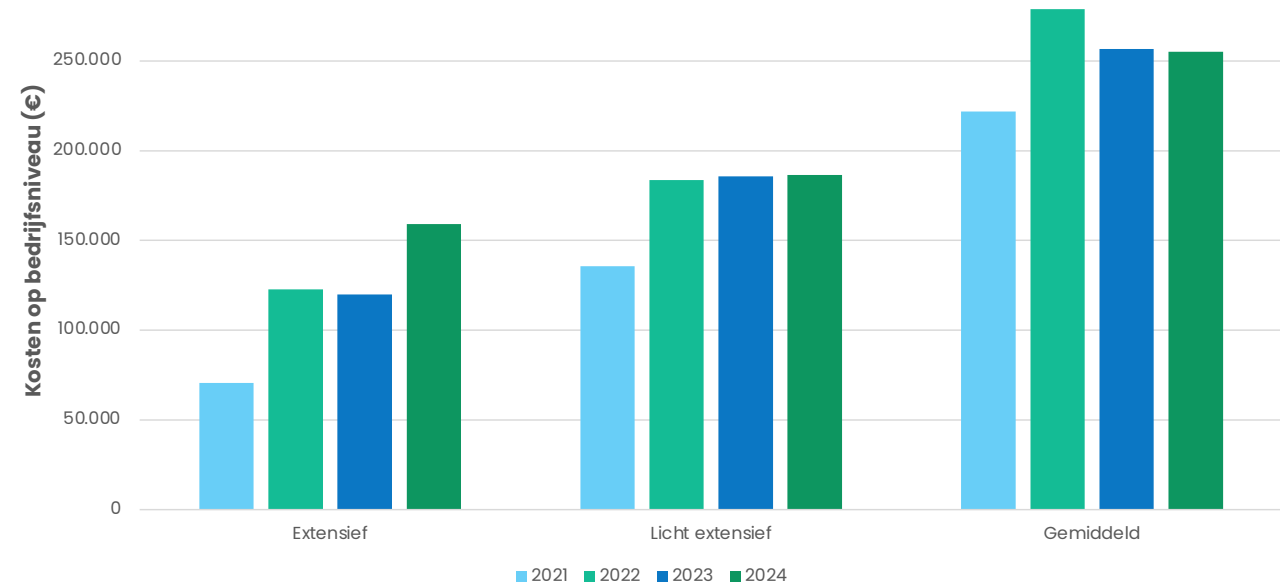
De verdeling van bedrijfstoelagen per hectare is veranderd ten opzichte van voorgaande jaren. Waar extensieve bedrijven vorig jaar gemiddeld hogere bedrijfstoelagen per hectare ontvingen, is dit in 2024 omgekeerd. Mogelijk komt dit doordat de toeslag op de eerste 40 hectares over een kleiner areaal wordt teruggerekend: bij de grotere extensievere bedrijven ‘verwatert’ dit over het grotere areaal. Het aantal bedrijven dat niveau goud behaalde in 2023, blijft voor de extensieve en gemiddelde groep gelijk.

Subsidies en vergoedingen vormen een belangrijker onderdeel van het verdienmodel van extensieve bedrijven. Dit betekent dat economische prestaties van deze bedrijven niet alleen worden bepaald door marktinkomsten uit melk, maar ook door de mate waarin zij maatschappelijke diensten leveren en daarvoor worden beloond.

FIGUUR 7.2.5 – GEMIDDELDE OPBRENGSTEN OP BEDRIJFSNIVEAU (2021-2024) ▲

7.3 TOEGEREKENDE KOSTEN

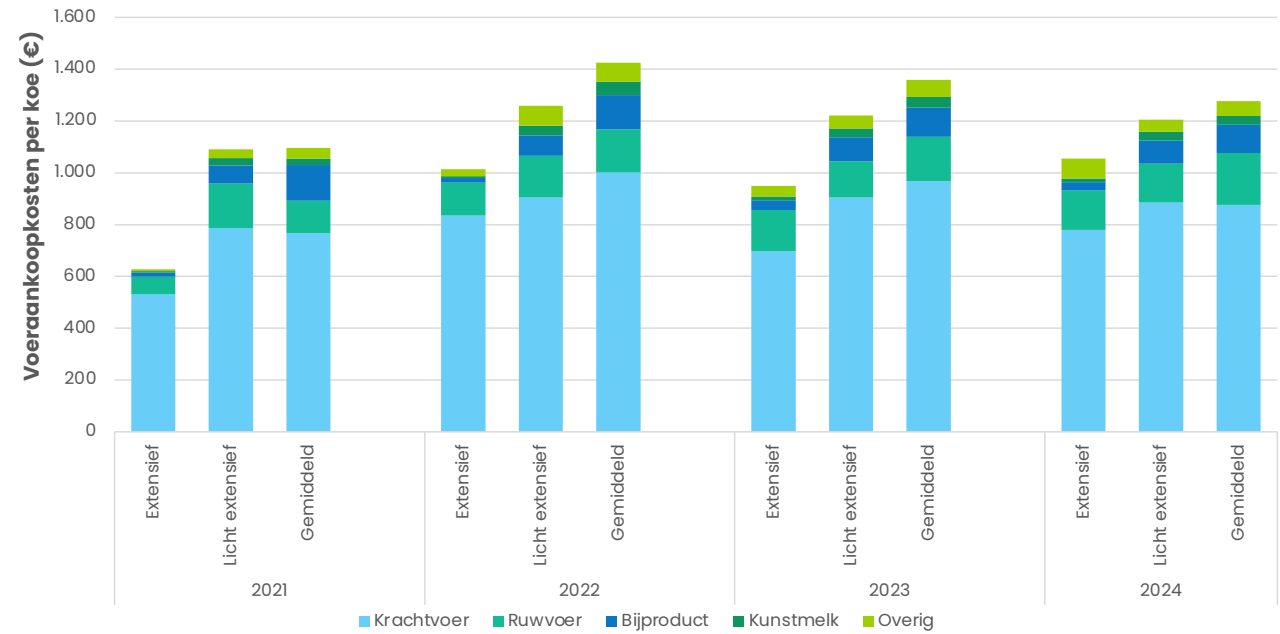

▲ FIGUUR 7.3.1 – TOTALE TOEGEREKENDE KOSTEN OP BEDRIJFSNIVEAU (2021-2024)

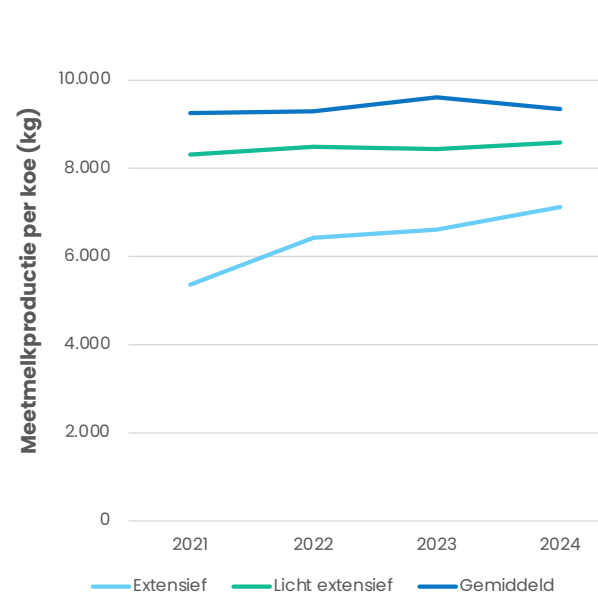
> Voerkosten

De voerkosten per koe ontwikkelen zich verschillend tussen de groepen. In 2024 nemen de voerkosten per koe toe bij de extensieve bedrijven, terwijl deze bij de licht extensieve en gemiddelde bedrijven juist dalen. De stijging bij de extensieve groep wordt voornamelijk veroorzaakt door hogere kosten voor biologisch krachtvoer. Door het grote aandeel biologische bedrijven in de extensieve groep is het gemiddelde van deze groep vergelijkbaar met de andere bedrijven, ondanks een lagere krachtvoergift.

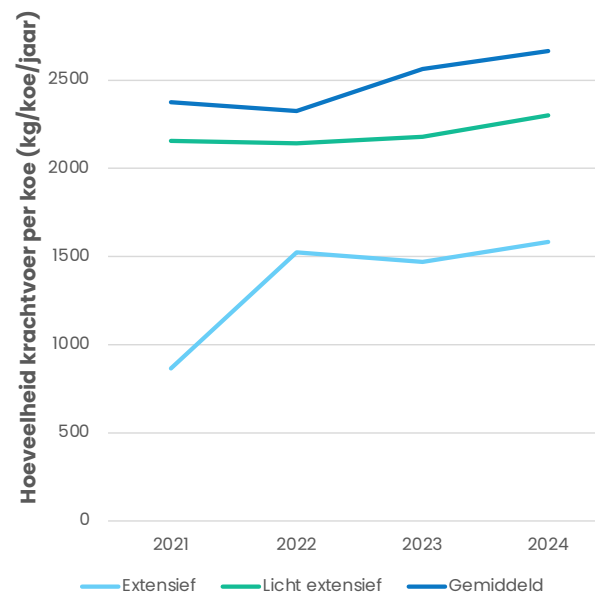
Extensieve bedrijven verstrekken gemiddeld ongeveer 21 kg krachtvoer per 100 kg melk, tegenover ongeveer 26 kg bij de gemiddelde bedrijven. Het lagere krachtvoergebruik gaat ook samen met een lagere melkproductie per koe.

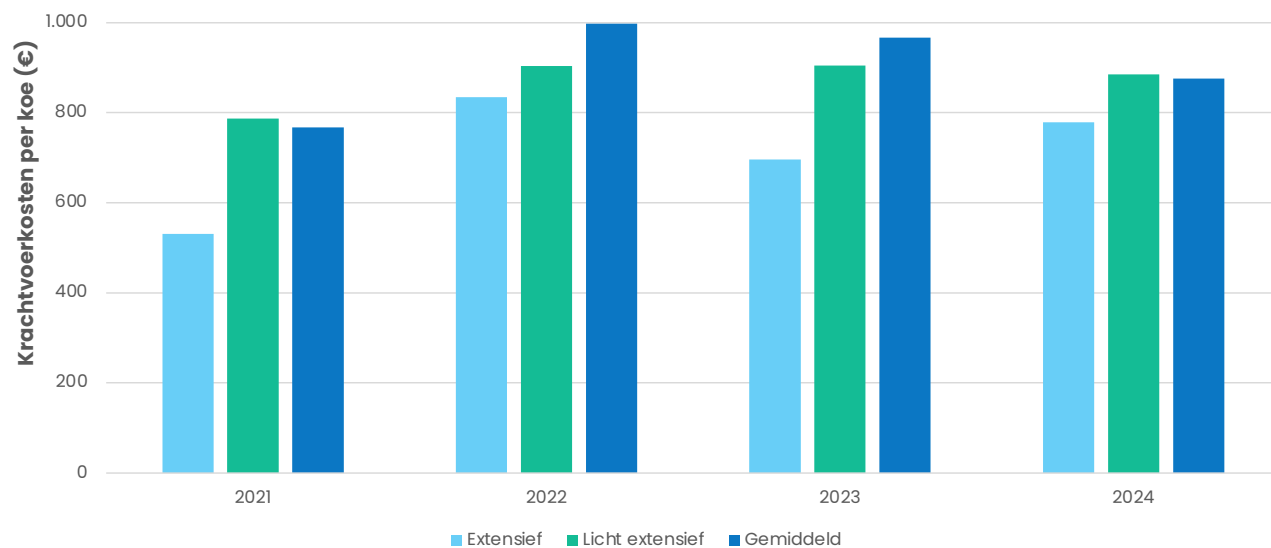
▲ FIGUUR 7.3.2 – GEMIDDELDE VOERAANKOOPKOSTEN PER KOE (2021-2024)

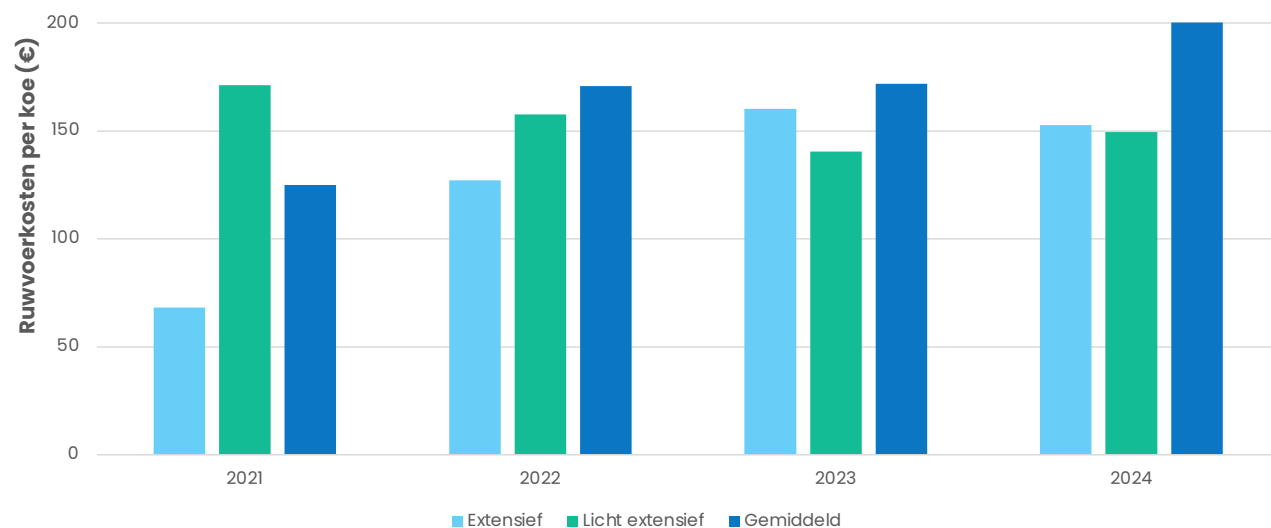
FIGUUR 7.3.4 – MEETMELKPRODUCTIE PER KOE (2021-2024) ▲

FIGUUR 7.3.5 – KRACHTVOERGIFT PER KOE (2021-2024) ▲

FIGUUR 7.3.6 – KRACHTVOERKOSTEN (2021-2024) ▲

FIGUUR 7.3.7 – RUWVOERKOSTEN (2021-2024) ▲

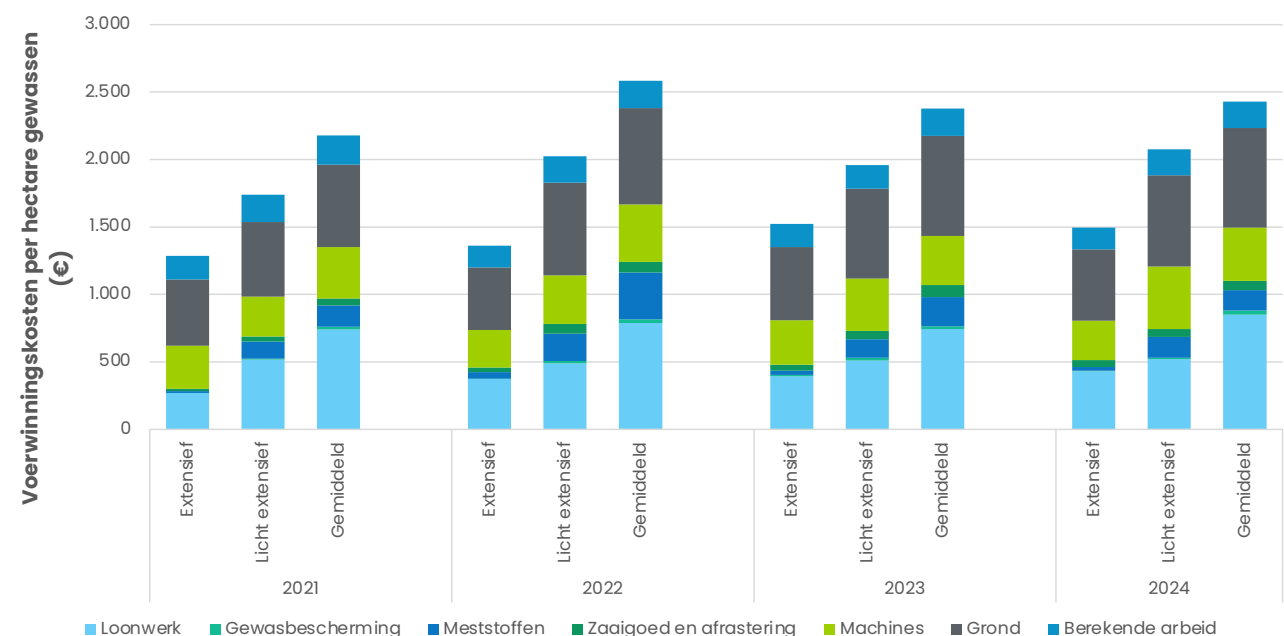
› Voerwinningskosten

De verschillen in voerwinningskosten blijven gedurende de jaren vergelijkbaar. De gemiddelde bedrijven hebben structureel hogere kosten per hectare gewassen dan de extensieve en licht extensieve bedrijven. Het verschil tussen extensieve en gemiddelde bedrijven neemt in de tijd verder toe.

De stijging van de voerwinningskosten bij de gemiddelde groep wordt vooral veroorzaakt door hogere loonwerk- en machinekosten. Bij de gemiddelde bedrijven stijgen de kosten voor loonwerk van ongeveer €744 naar €850 per hectare. Deze stijging is aanzienlijk groter dan bij de andere groepen.

De machinekosten ontwikkelen zich tegengesteld tussen de groepen. Bij extensieve bedrijven dalen de machinekosten van ongeveer €329 naar €291 per hectare, terwijl deze bij licht extensieve en gemiddelde bedrijven toenemen (respectievelijk van €386 naar €461 en van €365 naar €395 per hectare).

De lagere voerwinningskosten bij extensieve bedrijven passen bij een extensievere bedrijfsvoering. Dit komt door minder gebruik van intensieve teelten (minder voedergewas, meer langjarig grasland), minder bewerkingen en meer weidegang.

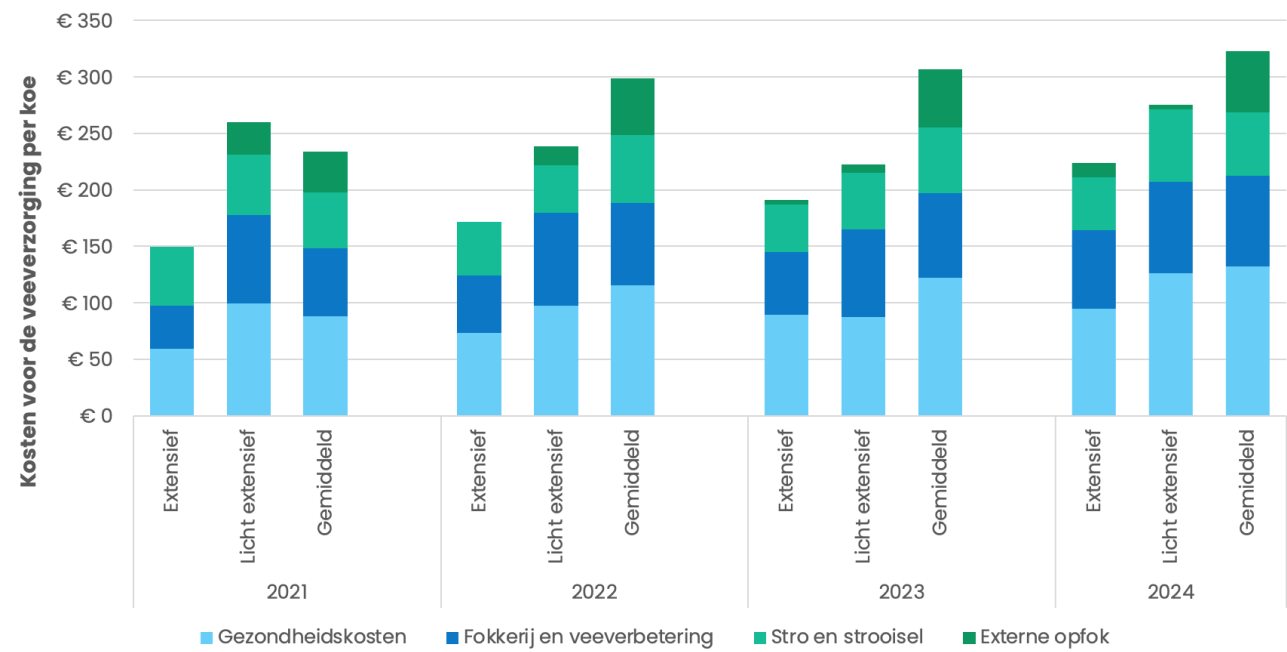
▲ FIGUUR 7.3.8 – GEMIDDELDE VOERAANKOOPKOSTEN PER KOE (2021-2024)

> Veeverzorging

De kosten voor veeverzorging nemen in 2024 bij alle groepen toe. De stijging is zichtbaar bij alle bedrijfstypen, maar verschilt in omvang:

- Extensieve bedrijven: van €93 naar €99 per koe;
- Licht extensieve bedrijven: van €86 naar €122 per koe;
- Gemiddelde bedrijven: van €207 naar €244 per koe.

De gemiddelde bedrijven hebben structureel hogere kosten voor veeverzorging. Dit verschil wordt vooral veroorzaakt door hogere kosten voor fokkerij, stro en externe opfok.

FIGUUR 7.3.9 - GEMIDDELTE VEEVERZORGINGSKOSTEN PER KOE (2021-2024) ▲

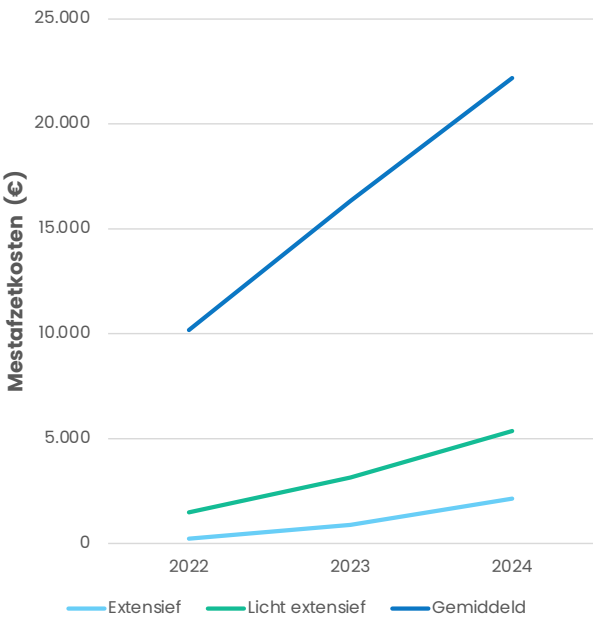

> Mestafzet

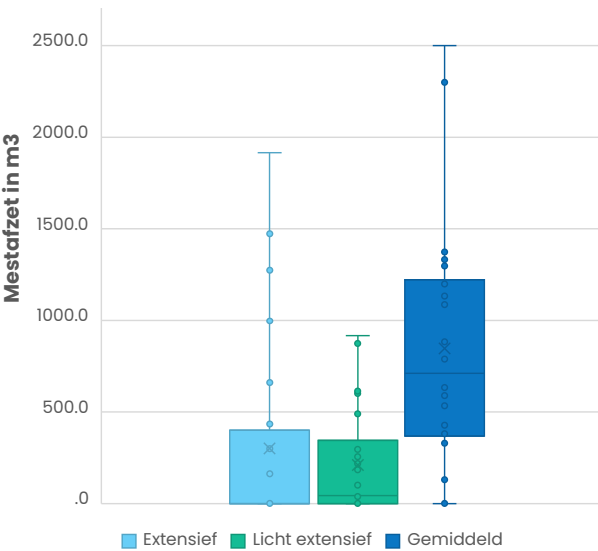
Binnen de gemiddelde groep voert vrijwel ieder bedrijf mest af, terwijl dit binnen de extensieve groep slechts ongeveer één op de drie bedrijven betreft. De licht extensieve groep zit hier tussenin.

Het aantal kuub mestafzet verschilt sterk tussen de groepen. Bij extensieve bedrijven neemt de mestafvoer toe van gemiddeld 137 naar 301 m³, terwijl de licht extensieve groep juist afneemt van 459 naar 210 m³. Bij gemiddelde bedrijven blijft de mestafvoer hoog en neemt deze licht toe (808 naar 847 m³). Er kunnen verschillende redenen zijn waarom bedrijven mest afvoeren. Een deel van de bedrijven heeft niet genoeg mestplaatsingsruimte en betaalt mestafzetkosten voor de afzet, een ander deel van de (biologische) bedrijven ruilt mest uit met akkerbouwers. Aan de cijfers kunnen we deze redenen niet met zekerheid aflezen. Gezien de beperkte kosten voor mestafzet voor de extensieve groep, verwachten we dat deze bedrijven de mest voornamelijk uitruilen. Mestafzet is daarmee voor hen eerder een kans dan een financiële last.

Daarmee nemen ook mestafzetkosten toe bij extensieve en gemiddelde bedrijven, maar de stijging is het sterkst bij de gemiddelde groep. De gemiddelde mestafzetkosten stijgen hier van ongeveer €16.330 naar €22.188 per bedrijf.

▲ FIGUUR 7.3.10 - MESTAFZETKOSTEN (2022-2024)

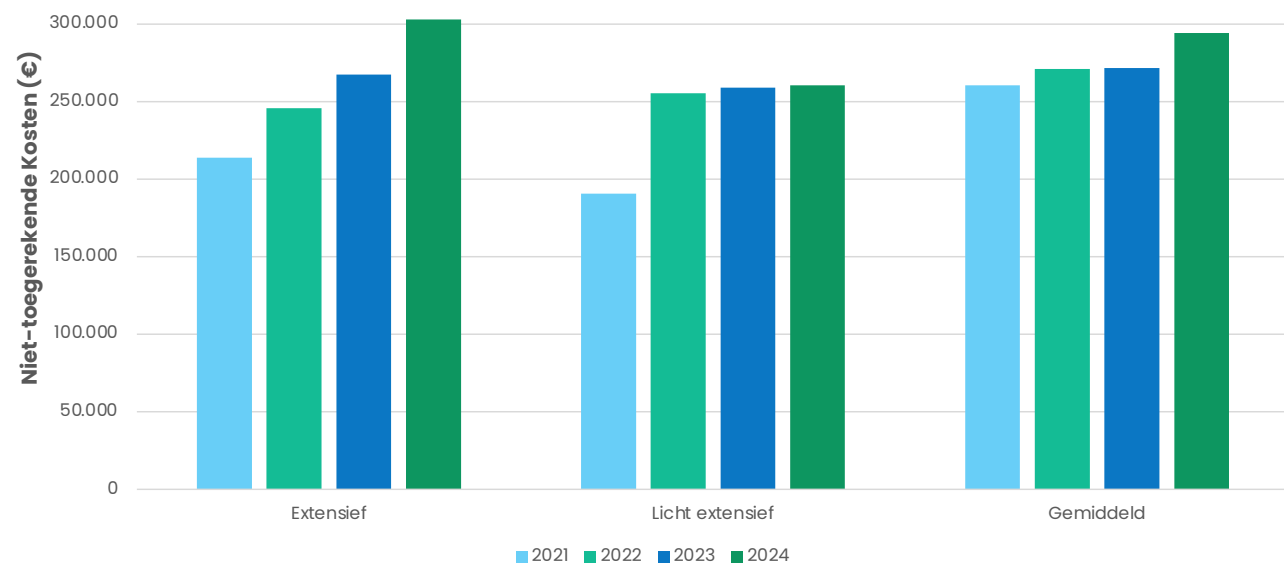

▲ FIGUUR 7.3.11 - BOXPLOT MESTAFZET (2024)

7.4 NIET TOEGEREKENDE KOSTEN

> Niet-toegerekende kosten op bedrijfsniveau

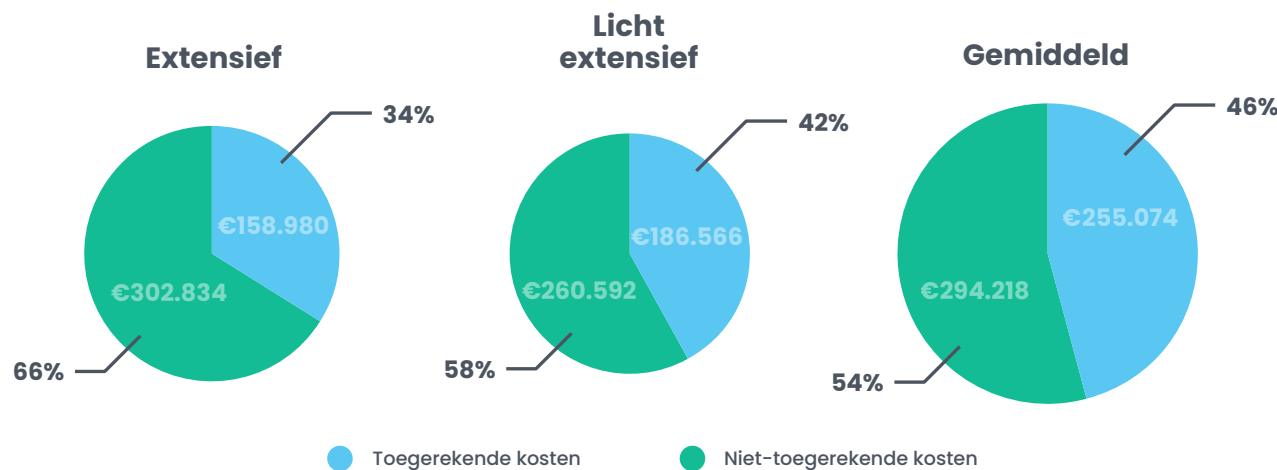
De niet-toegerekende kosten nemen tussen 2021 en 2024 toe, maar de ontwikkeling verschilt tussen de groepen. Bij de extensieve en gemiddelde bedrijven stijgen de totale niet-toegerekende kosten, terwijl deze bij de licht extensieve bedrijven relatief stabiel blijven.

FIGUUR 7.4.1 – TOTALE NIET-TOEGEREKENDE KOSTEN OP BEDRIJFSNIVEAU (2021-2024) ▲

> Verhouding toegerekende en niet toegerekende kosten

De kostenstructuur verschilt duidelijk tussen de bedrijfsgroepen. Extensieve bedrijven besteden relatief een groter deel van hun totale kosten aan niet-toegerekende (vaste) kosten, terwijl bij de licht extensieve en gemiddelde bedrijven de toegerekende (variabele) kosten een groter aandeel vormen. Deze verhouding blijft over de jaren grotendeels behouden. Wel nemen de niet-toegerekende kosten bij de extensieve bedrijven verder toe, terwijl de verhouding bij de licht extensieve bedrijven vrijwel gelijk blijft en bij de gemiddelde bedrijven slechts beperkt verandert.

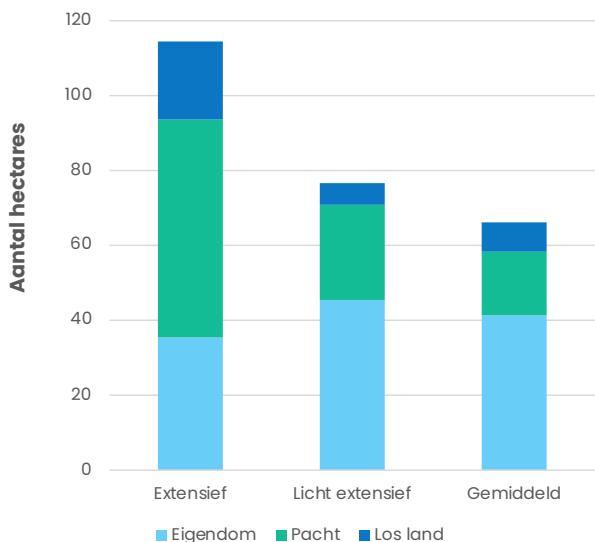

FIGUUR 7.4.2 – CIRKELDIAGRAMMEN MET VERDELING TOEGEREKENDE EN NIET-TOEGEREKENDE KOSTEN ▲

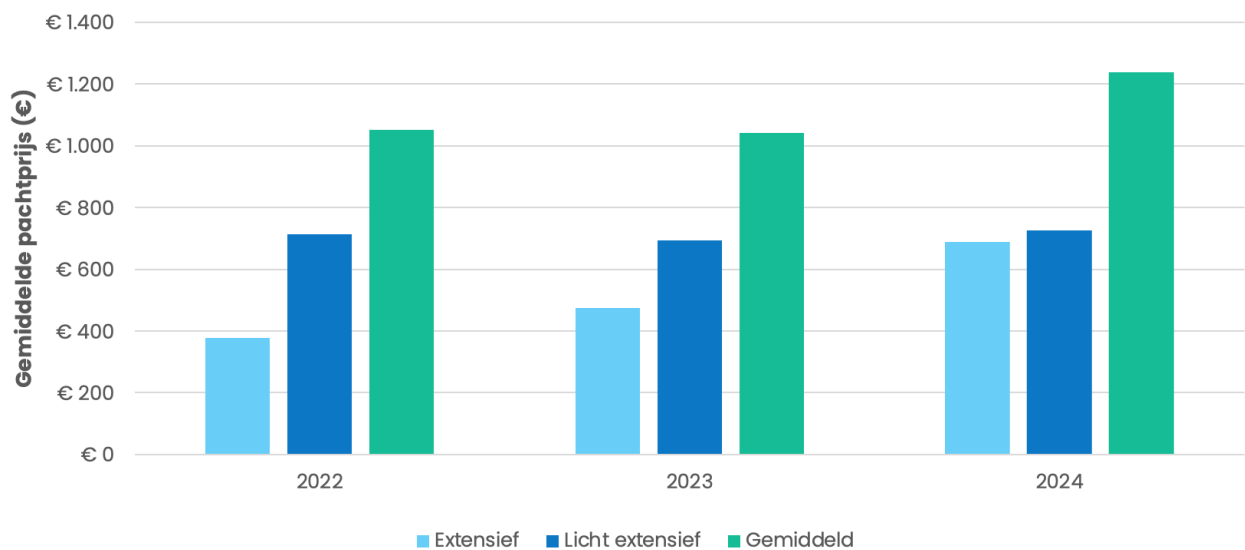
> Grondpositie en grondlasten

De grondpositie van de deelnemende bedrijven blijft over de jaren vergelijkbaar. Het aandeel pacht en los land is het grootst voor de extensieve groep. Pachtgrond wordt gebruikt voor voerwinning, maar is ook belangrijk voor het realiseren van natuurbeheer, weidegang en andere natuurinclusieve maatregelen. De beschikbaarheid van voldoende grond vormt daarmee een belangrijke randvoorwaarde voor het extensieve bedrijfsmodel. De extensieve groep heeft een kleiner gedeelte van de grond in eigendom heeft: gemiddelde 31% van het totale areaal, ten opzichte van 63% in de gemiddelde groep.

De pacht prijs ligt gemiddeld lager in de extensieve groep, voornamelijk omdat een groot deel van het pachtareaal uit gepacht natuurland bestaat wat een lagere pacht prijs heeft dan hoog productieve gronden. De kosten hiervan nemen toe in 2024: de gemiddelde pachtlasten van de extensieve groep zijn in 2024 €688 per hectare, waar dit in 2023 nog €462. De stijgende pacht prijzen sluiten aan bij een bredere landelijke trend. De vraag naar (natuur)grond neemt toe, onder andere door de behoefte aan extra grond voor extensivering en mestplaatsingsruimte. Hierdoor lopen ook de grondlasten voor extensieve bedrijven op.

▲ FIGUUR 7.4.3 – GEMIDDELD AREAAL – EIGENDOMSPOSITIE (2024)

▲ FIGUUR 7.4.4 – GEMIDDELD PACHTPRIJS PER HECTARE (2022-2024)

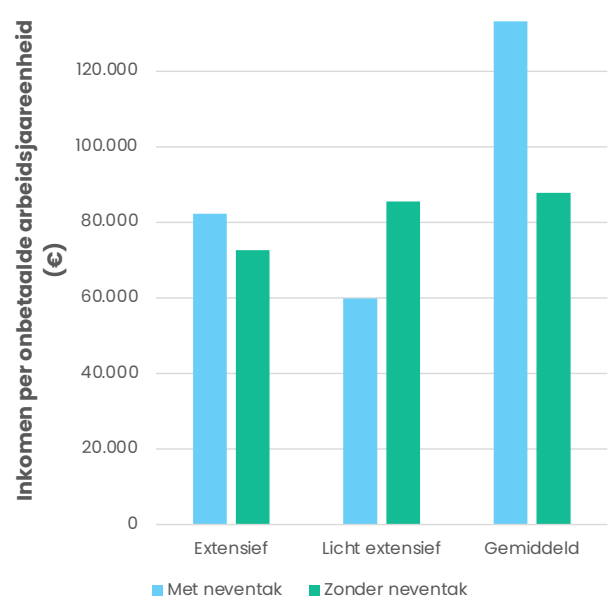
7.5 NEVENTAKKEN

> Inkomen van bedrijven met en zonder neventak

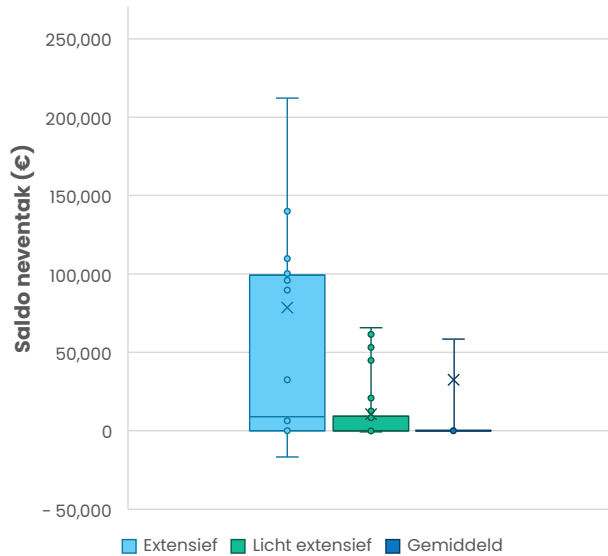
Voor een aantal bedrijven levert de neventak een belangrijke bijdrage aan het verdienvermogen van het bedrijf. Een neventak lijkt echter geen essentiële voorwaarde om als extensief bedrijf een goed resultaat te behalen. De helft van de extensieve bedrijven heeft een substantiële neventak (opbrengst > €20.000), tegenover 24% van de bedrijven in de licht extensieve groep en 10% van de gemiddelde groep. Het inkomen per oaje van de extensieve bedrijven met neventak is gemiddeld €82.222, en zonder neventak €72.668.

Een neventak lijkt daarmee vooral een aanvullende strategie om het verdienmodel te versterken en risico's te spreiden voor de bedrijven in de extensieve groep. Extensieve bedrijven zonder neventak kunnen ook een goed inkomen realiseren.

Er zijn ook bedrijven uit de licht extensieve en gemiddelde groep met een goed renderende neventak. Een 'goed renderende' neventak lijkt dus niet voorbehouden aan de extensieve groep.

FIGUUR 7.5.1 – GEMIDDELDE INKOMEN PER OAJ VOOR BEDRIJVEN MET EN ZONDER SUBSTANTIËLE NEVENTAK (2024)

FIGUUR 7.5.2– SALDO VAN DE NEVENTAKKEN (2024)

NEVENTAK		MET SUBSTANTIËLE NEVENTAK	ZONDER SUBSTANTIËLE NEVENTAK
	Extensief	12	12
	Licht extensief	5	21
	Gemiddeld	2	20
		19	53

TABEL 7.5.1 – VERDELING WEL OF GEEN SUBSTANTIËLE NEVENTAK

> Type neventakken

De extensieve bedrijven met neventak hebben over het algemeen een combinatie van verschillende neventakken (bv. boerderijwinkel, ontvangstruimte, recreatie of educatie). Deze zijn soms ook met elkaar verweven: een ontvangstruimte waar eigen producten worden gebruikt bij de verhuur van de zaal, en waarbij in de zaal ook educatieve activiteiten worden georganiseerd. Doordat deze bedrijven een combinatie van neventakken hebben, is soms lastig te ontrafelen welke neventak welke omzet genereert.

De licht extensieve en gemiddelde bedrijven met neventak hebben over het algemeen slechts één neventak. Dit is vaak een vorm van eigen verzuiveling (bv. melktap, verkooppunt aan huis of vleesverkoop) of pluimveehouderij.

Het renderende vermogen lijkt het hoogst te liggen voor de neventakken 'zelfverzuiveling' en 'verhuur ruimte'. Dit zijn ook de meest voorkomende neventakken.

BIJLAGE 1

	BRABANTSE BIODIVER- SITEITS MONITOR (BBM)	UTRECHTSE MONITOR DUURZAME LANDBOUW	MONITOR DUURZAME LANDBOUW GELDERLAND	DUURZAAM BOEREN DRENTHE	OVERIJSEL BOERT DUURZAAM
% Blijvend grasland	≥80%	≥100%	≥80 85 100%		≥80%
	≥70%	≥90%	≥70 70 90		≥70%
	≥60%	≥80%	≥60 60 80		≥60%
	≥50%	≥70%			≥45%
% Eiwit van eigen land	≥70%	≥85%	≥72,5 75 77,5	≥65%	≥65%
	≥65%	≥75%	≥62,5 65 67,5	≥60%	≥60%
	≥60%	≥65%	≥52,5 55 57,5	≥55%	≥55%
	≥55%	≥55%			≥45%
N-bodemoverschot (kg N/ha)	≥60%	≤40	≤40	≤110	≥60%
	≤90	≤80	≤100	≤130	≤100
	≤120	≤120	≤150	≤150	≤150
	≤160	≤160			≤170
Broeikasgas-emissie (g CO2eq/kg melk)	≤850	≤10.000 (kg CO2eq/ha)	≤900	≤750	≤900
	≤935	≤15.000 (kg CO2eq/ha)	≤1000	≤850	≤1000
	≤1020	≤20.000 (kg CO2eq/ha)	≤1100	≤950	≤1100
	≤1105	≤25.000 (kg CO2eq/ha)			≤1300
Ammoniakuitstoot (kg NH3/ha)	≤45	≤40	≤30	≤40	≤40
	≤55	≤50	≤40	≤50	≤50
	≤65	≤60	≤50	≤60	≤60
					≤65

	BRABANTSE BIODIVER- SITEITS MONITOR (BBM)	UTRECHTSE MONITOR DUURZAME LANDBOUW	MONITOR DUURZAME LANDBOUW GELDERLAND	DUURZAAM BOEREN DRENTHE	OVERIJSEL BOERT DUURZAAM
% (Agrarisch) natuurbeheerland	≥25%	≥15%	≥10%		
	≥15%	≥10%	≥7,5%		
	≥5%	≥5%	≥5%		
	≥1%				
% Kruidenrijk grasland	≥50%	≥20% (Extensief)	≥80%		≥50%
	≥30%	≥15% (Extensief)	≥50%		≥30%
	≥15%	≥10% (Extensief)	≥15%		≥10%
	≥5%	≥5% (Extensief)			≥5%
% Groen-blauwe dooradering	≥10%	≥10%	≥7,5%		
	≥7,5	≥8%	≥5%		
	≥5%	≥5%	≥2,5%		
	≥2,5%	≥2,5%			
Gebruik gewas-beschermings-middelen	Geen gebruik chemische gewasbe-schermings-middelen	Géén middelen	≤20 ≤10 ≤20 (MIP GBM – bodemleven, MIP GBM – grondwater, MIP GBM – waterleven)		
	Geen gebruik glyfosaat	Beterleven Keurmerk, OtwtPP, pleksgewijs	≤50 ≤50 ≤60		
	Deelname loonwerker aan project Schoon Water	Ingevulde MBP of milieumeetlat			

	BRABANTSE BIODIVER- SITEITS MONITOR (BBM)	UTRECHTSE MONITOR DUURZAME LANDBOUW	MONITOR DUURZAME LANDBOUW GELDERLAND	DUURZAAM BOEREN DRENTHE	OVERIJSEL BOERT DUURZAAM
Gebruik stikstofkunst- mest (kg N/ha)	Geen gebruik stikstof- kunstmest			80	≤60
	≤50			105	≤100
	≤100			130	≤150
	≤150			155	≤170
P-bodemoverschot (kg P/ha)	≤-10	≤0	≤-5	≥-5 - ≤5	≤-5
	≤-5	≤5	≤0	≥-10 - ≤10	≤0
	≤0	≤10	≤5		≤5
					≤10
Weidegang (uur/ jaar)	≥1440	≥2880	≥2880	≥1500	≥2160
	≥720	≥2160	≥1440	≥1000	≥1440
	360-719	≥1440	≥720	≥720	≥720
	100-359	≥720			
Eiwit in het melkvee rantsoen (g RE/kg voer)	≤150 g RE/kg voer			≤155	
	≤155 g RE/kg voer			≤158	
	≤160 g RE/kg voer			≤161	
	≤165 g RE/kg voer				
Tankmelkureum (mg/100 g)		≤17		≤18	
		≤19		≤19	
		≤21		≤20	

	BRABANTSE BIODIVER- SITEITS MONITOR (BBM)	UTRECHTSE MONITOR DUURZAME LANDBOUW	MONITOR DUURZAME LANDBOUW GELDERLAND	DUURZAAM BOEREN DRENTHE	OVERIJSEL BOERT DUURZAAM
Energieverbruik (kWh/koe) verlagen en energieopwekking (%) (wind, zon)		≤400 kWh/koe of ≥100%	≥120% Duurzame energie		
		≤500 kWh/koe of ≥80%	≥100% Duurzame energie		
		≤600 kWh/koe of ≥60%	≥80% Duurzame energie		
Levensduur		≥7jr+2mn			
		≥6jr			
		≥5jr+2mn			
Sociaal- maatschappelijke (lokale betrokkenheid)		≥4 activiteiten: website, ontvangstruimte, winkel, educatie, monitoring, open dagen, wandelpad, B&B			
		3 activiteiten			
		2 activiteiten			
Landschaps- kwaliteit			≥10		
			≥7,5		
			≥5		
Tan waarde					≤62
					≤66
					≤73
					≤80

* Omrekenfactor voor veengrond & voor Zand | klei | veen- gronden

** Mogelijk op bedrijfs- of perceelsniveau te specificeren naar landgebruik. Grondsoort en grondwatertrap

BIJLAGE 2

INDICATOR		BBM	BM	LBI	LBI 2	MDLG	WUR	WUR 2	SBB	KBA TMVH
Landgebruik	% Langjarig grasland	●	●	●	●	●	●		●	●
	% Kruidenrijk grasland	●	●	●	●	●	●	●		●
	Eiwit van eigen land	●	●	●	●	●	●		●	●
	Groenblauwe dooradering (landschapselementen)	●			●				●	●
	(Agrarisch) natuurbeheerland	●	●	●		●	●	●	●	●
	Leeftijd grasland				●					
	Grondbewerking bouwland				●		●			●
	Bouwland in de winter begroeid				●					●
Nutriënten & emissies	N-bodemoverschot	●	●	●	●	●	●		●	●
	Broeikasgasemissie	●	●	●		●	●			●
	Ammoniakuitstoot	●	●	●		●	●			●
	Kunstmestgebruik	●								●
	P-bodemoverschot	●		●		●			●	
	Organische stofbalans op bouwland				●	●	●			
	Gebruik van gewasbeschermingsmiddelen	●		●	●	●	●		●	●
	Waterkwantiteit					●	●			
Vee & voer	Weidegang	●		●	●		●	●	●	●
	Eiwit in het totale rantsoen	●								●
	Genetische variatie				●		●			●
	Reductie antibiotica, ontwormingsmiddelen en vliegenbestrijdingsmiddelen				●		●		●	
	Krachtvoergebruik								●	●
	Intensiteit								●	●

TABEL X.2 – INDICATOREN VAN NATUURINCLUSIEVE MELKVEEHOUDERIJ ▲

In verschillende onderzoeken worden indicatoren genoemd om natuurinclusiviteit te operationaliseren. In deze tabel tonen we welke indicatoren in de verschillende publicaties als indicator van natuurinclusieve melkveehouderij genoemd worden. In de laatste kolom tonen we of deze indicator ook is opgenomen in dit onderzoek.

◀ SCAN DE QR OM DE DIGITALE VERSIE
VAN HET RAPPORT TE OPENEN

Initiatiefnemers

Met financiële bijdrage van

Met medewerking van

